

16253

16254

16255

16256

16257

16258

725ng/4

206

207

208

209

210

211

1910

No 49
p. 100

սյ-87

Հ. ՄԿՐՏԻԶ ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ

ՄԵԻ ԷԶԸ

ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԻԹԹԱՐԵԱՆ

1910

3578

115
p. 49

Ս Ե Ի Է Ջ Ը

891.99

Պ-87 Հ. ՄԿՐՏԻՉ ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ

ՄԵԻ ԷԶԸ

ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ

1910

20 03

884/206-2015
39
17/206

Ց Ա Ն Կ

Սև էջը	11
Երգումին վրէժը	17
Ուրացիր	49
Հուրրիյէթի զոհը	63
Տասնոցը	85
Հոգեվարքի բազուկներու մէջ	95
Ռահվայի խանին մէջ	117
Ընտանեկան յարկը	135
Ճամբուս սևը	177
Արմենակին յոյսերը	189

ՀԱՅ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒՆ

Ս Ե Ի Է Ձ Ը

ՀԱՅ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒՆ

Քեզի՛ եմ, հայ պատանի, քեզի՛, ո՛վ
ցաւի և արցունքի զաւակ: Գիտե՞ս արդեօք
թէ՛ ո՛ր սև օրուան մէջ ծնար:

Իրիկուն մը հայրդ ու մայրդ երբ ձեր
թոնիրը շրջապատած էին՝ յանկարծ սև
բուերը վռվռեցին ձեր տանիքին վրայ.
մայրդ դողաց, հայրդ գունատեցաւ սար-
սափած երկնքէն, կամ չար ոգիներէն զը-
կուելիք դժբախտութեան դիմաց:

Երկրորդ օրը ձեր այգիէն բերին հայ-
րիկիդ դիակը: Զարդուեցան ձեր գեղա-
ցիները:

Երբ աշխարհ եկար՝ մայրդ սարսափահար լսեց թէ Սասունը ջարդուած է. աչքերդ բացիր արինալից թուականին, սեւ էին:

Քու երկիրդ ճերմակ վարդ չմնաց. երկընքիդ կապոյտը սեւ ամպերուն ետին մնացած էր: Մօրդ վրայ ճերմակ զգեստ մը չտեսար. անոր ամէն մէկ համբոյրին հետ արցունք մը կ'իյնար երեսիդ վրայ. ան ալ սեւ էր՝ սեւերուն մէջ. սեւ էր օրօրոցդ, սեւ էր նաև մօրդ սիրտը:

Եւ դուն քնացար ու արթնցար մօրդ ողբերով և արտասուախառն կոծերով. և դո՛ւն, ո՛վ արիւնով ոռոգուած թշուառ ծաղիկ, երբեք չհասկցար «Հայրիկ»ը, զոր կ'երթայիր մօրդ հետ գերեզմանին սեւ նոճիներուն ներքև փնտռելու:

Դուն մեծցար, քալեցիր արիւնի վրայ. երբեք ժպիտ մը չծագեցաւ դէմքիդ վրայ:

Ու ահա օր մը, երբ ալ միտքդ զարգանալ կը սկսէր, երկիւղով դիտեցիր պատահուիլը քու սեւ երկնքիդ, ուսկից վար հեղեղեց լոյսը, և որ վանեց սեւ դէմքիդ և սրտիդ, և դուն լսեցիր Ազատութեան և Խաղաղութեան երգը այդ լոյսին մէջէն՝ որ Սահմանադրութիւնը կ'աւետէր:

Դո՛ւն սուգի զաւակ, հիմակ լուսոյ զաւակ կը կոչուիս. և ես կը մտածեմ թէ պէ՛տք է արգեօք ջնջես այն սեւ՝ որ տասնըհինգ տարիներդ — իրենց զարուններով — զքեզ շրջապատեց:

Գեղարուեստն իսկ՝ լոյսին մօտ շուքը չի՞ փնտռեր: Պէ՛տք է մոռնաս, դո՛ւն՝ որ Ազատութեան լոյսին մէջ արթնցար՝ այն սեւ նոճիները՝ որոնց տակ սեւ պատանքներով թաղուեցան եղբայրներդ ու հայրդ: Պէ՛տք է իրր շուք ծառայեցնես այդ սեւ, և առով վաղն ու ապագան խորհիս:

Այսօր քեզի կ'ըսեն. Զինուո՛ր եղիր. և դուն կը ճաշակես Սահմանադրութեան առաջին պտուղը:

Ո՛վ գիտէ, վաղը հարիւրապետ մը, հազարապետ մը, անուանի զօրավար մը պիտի չըլլաս. Նոր Լորիս Մելիքով, կամ Նոր Ղուկասով պիտի չկոչեն զքեզ: Ճերմակ ծաղիկներով պսակներ պիտի չդնեն ճակտիդ. յաղթական կամարներու ներքև էն պիտի չանցընեն զքեզ:

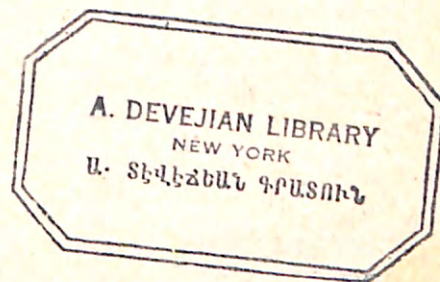
Կ'ուզեմ ո՛վ հայ զինուոր, որ այդ պայծառ ու երջանիկ օրերուն մէջ մօրդ սեւ համբոյրը չմոռնաս: Յաղթական կամար-

ներու ներքեւն անցած պահուդ՝ երբ քու սրովդ փրկուածները « Հայրիկ » պիտի կանչեն քեզի՝ պէտք է յիշես այն Հայրիկը զոր չէիր հասկնար, և որուն աւրինին ուժովը պատուեցաւ երկնքիդ սեւը։

Այս նպատակով է որ քեզի կու տամ այս գրքոյկը՝ իբր ընկեր մը զէնքիդ հետ. հոս հաւաքուած են քու սե կեանքիդ օրերուն տխուր պատմութիւններէն մէկ քանին. և կ'ըսեմ աւանջիդ.

— «Ասիկա Սե եջ մըն է այն խոշոր սե գրքին՝ որ տասնհինգ տարուան հայ արիւնով գրուեցաւ»։

ԵՐԴՈՒՄԻՆ ՎՐԷԺԸ

ԵՐԳՈՒՄԻՆ ՎՐԷԺԸ

206-2015

1883

Ո՛րքան անոյշ է այն խաղաղ զիշերը,
 ուր մարդ իր ցաւերով ու տխուր խո-
 կումներով կը բարձրացնէ վէր արցուն-
 քոտ աչքերը և հոն կը տեսնէ լուսինը՝
 որ իրեն կը նայի լո՛ւռ: Ու ի՛նչ անոյշ
 և խորհրդաւոր լռութիւն: Լռութիւն, որ
 ամէն բան կ'ըսէ հոգւոյդ, որ սփոփան-
 քի ցօղը կը կաթեցնէ սրտիդ մէջ:

Եւ մայր մը՝ նոյն քաղցր տպաւորու-
 թիւններով կը հրճուէր այդ խաղաղ լուս-
 նին ներքե, ամառ իրիկուն մը՝ իր տանը
 պատշգամբին վրայ նստած. և կը թո-
 ղուր վարը իր աղջիկն ու փեսան որ
 խօսակցին:

Եւ լռութիւնը ի՛նչ տխուր դէպքեր
 կը նկարէր թշուառ կնոջը աչքին. ան լե-
 ցուած աչքերով կը հարցնէր Երկնքին.
 — Ո՛ւր է էրիկս, ո՞ւր են կտրիճ զաւկը-
 ներս:

Ու լուսինը չէր պատասխաններ, բայց անոր լուսթեան արծազանգը ինքն իր մէջ կը լսէր թշուառ կիներ. — « Լըրիկդ ու զաւկներդ սպանուեցան, վասն զի հայ էին »: Եւ թշուառ մայրը այս արծազանգին հանդէպ կը քարանար. աչքերը լուսնին վրայ կը պաղէին, անշշունջ. և լուսթիւնը սփռփանքի ցօղը կը ծորէր իր սրտին մէջ:

*

Վարն է Գոհարիկը, կանաչ խոտին վրայ. այն միայն մնացած էր թշուառ մօրը՝ քիւրտերուն հինգ տարի առաջ ըրած յարձակումէն: Լըրիկը, զաւկները կոտին մէջ զոհուած էին, մեծ աղջիկը աւարառութեանց հետ տարուած էր, և մնացած էր Գոհարիկը՝ որ մօրը ըզանցքին տակ կըցած էր պահուրտիլ:

Լուսինը ամէն բան ձերմակ կը ցուցնէ: Ընդարձակ ձերմակութեան վրայ ծառերու ստուերները միայն փռուած են, և այդ ստուերներէն մէկուն վրայ Գոհարիկը նստած է. իր քովն է Սերօրը:

Ինչպէս եղաւ որ իրար զիրար ճանչցան: Սերօրը դուրսէն եկած էր դեռ քանի մը ամիս առաջ, երիտասարդներու խումբակ մը առաջնորդելով: Յուսահատ դիմագիծ մ'ունէր ան, ինչպէս Գոհարիկը՝ որ մայր մը միայն ունէր՝ այս անպաշտպան երկրին մէջ: Արդեօք տխրութիւնը եղաւ զօղը երկու սրտերուն:

Սերօրը մէկն էր այն կտրիճներէն, և իր ծնողքը զոհ գացած էր քիւրտերու սովորական յարձակման. ան իր հօրը և եղբայրներուն դիակին զիմաց երդունցած էր իրենց վրէժը լուծելու սուրբ գործը իրագործել. կռուիլ, ջարդել, սպաննել, բաւ է որ սպանուածները իր ծնողքը սպաննողներուն ազգակիցներն ըլլային:

Այդ ատենները երևան կու գար Դաշնակցութիւնը, որուն Գրօշակին տակ պիտի գային ամէն անոնք՝ որոնք Սերօրին գաղափարներն ունէին և կամ աւելի ազնուականը. « պաշտպանել անպաշտպան հայրենակիցները »:

Սերօրը Գոհարիկին գեղն եկաւ քանի մ'ընկերներով Դաշնակցութեան պաշտօ-

նական հրամանով՝ իբր խմբապետ մը, և իրեն հետ ունէր տասը կողոզներ. խմբակը հոս զրկուեցաւ, վասն զի շէնկոցը լսուած էր շրջակայ քիւրտերու, որոնք որոշած էին Գոհարիկին գեղին վրայ յարձակիլ, աւերել, ջարդել... և Սերորի խմբակն ալ եկած էր պաշտպանել և ի հարկին ջարդել թշնամին:

Ահա այս շրջանին ճանչցաւ Սերոր Գոհարիկը՝ Դաւիթին բարեկամութեամբ: Գեղին կարիճներէն էր և՛ Դաւիթը, որուն մէկ աչքը կոուի մը մէջ կորսուած էր. և ան կը կարծէր՝ թէ իր քաջագործութեանց շնորհիւ կրցած էր վաստակիլ Գոհարիկի սիրտը. բայց անոր չափազանց զուարթ բնավորութիւնը, կոշտ ձեւերը և խոշոր շարժումները իր գաղափարին չէին մօտեցներ երբեք Գոհարիկի գաղափարը: Դաւիթ երբ կռահեց թէ աւելի զօրաւոր սիրտ մը յափշտակեր է Գոհարիկը, ալ յուսահատած՝ դարաններ ուզեց լարել. և երբ պսակուելուն լուրը առաւ՝ միջոցներ փնտռեց սպաննել տալու Սերորը:

✱
✱ ✱

Քիւրտերու յարձակման ճայնը մօտեցած էր. այսօր կամ վաղը անպատճառ: Այն իրիկունը՝ երբ Գոհարիկին մայրը իր ցաւերը լուսնին ու աստղերուն կը կարդար, վարը կանաչ խոտին վրայ ընկողմանած Գոհարիկն ու Սերորը՝ ապագայի Սարսափին դիմաց իրար զիրար կը քաջալեւէին...

— Կ'երգնուա, Գոհարիկ:

— Կ'երգնում:

Եւ սուրբով խաչ մը ձեացուցին գետնին վրայ. աջ ձեռքերնին անոր վրայ դրած՝ երգուընցան: Շարաթ մ'առաջ նոյն երգումը ըրած էին զիրենք պսակող քահանային դիմաց. և այսօր կրկնեցին զայն իրենց սուրբերուն առջև:

Կրկնեցին իրենց ուխտը, հաւատարիմ սիրոյն մէջ ամրապնդուելու համար. վասն զի լսեցին թէ մօտակայ գեղերը թալանել սկսած են քիւրտերը:

— Ինծի հետ դո՛ւն ալ պիտի մեռնի՞ս, Գոհարիկ:

— Աչքերդ չփակած՝ զիա քովդ անշընչացած պիտի գտնես:

— Կ'երդնո՞ւս:

— Կ'երդնում:

Եւ երդուընցան սուրէ խաչին վրայ:

— Իրարմէ պիտի չբաժնուինք, չէ՞ Գոհարիկ:

— Մինչև մահ, գերեզմանն ալ միասին պիտի մտնենք:

— Կ'երդնո՞ւս:

— Կ'երդնում:

Եւ երդուընցան երրորդ անգամ:

Գոհարիկենց պարտէզին մէջ ծառի մը շուքին տակ եղաւ այս արարողութիւնը, երբ լուսինը իր լոյսը իրենց վրայ կը մաղէր ծառին տերեւներէն, ուսկից կ'երեւէին և աստղները, որոնք լո՛ւս հանդիսատեսներ էին կարծես, և Գոհարիկին մայրը՝ որ ընկղմած էր երկնքին անհունութեան մէջ, լսեց արդեօք իր աղջկան անյողգողդ երդումը և ուրախացաւ:

Լո՛ւս էր բովանդակ հովիտը, միջատներու սուր ձայները միայն կը ծակծկէին այդ ընդարձակ լուսթիւնը, և գիշերուան խորհրդաւորութիւնը բնութեան բանաստեղծն ըրաւ Սերորը և հովուական երգիչը:

Ու երգեց ան իր մեղմ և անոյշ ձայնով, և կարծես անոր զիմաց բզրզացող միջատներն ալ լռեցին:...

Ա՛լ թող մարին աստղներն,
Թող ալ քաշուի՛ սէգ լուսինն.
Թող չըծազի Արշալոյսն,
Թող չերևի՛ ալ Արեգն:

Խաւար չըկայ ինձ համար.
Երկու աչկունք Գոհարիկին
Աստղներ են մըշտաւառ,
Եւ լուսինս է՝ դէմքն իրեն:

Կըռուի դաշտին վըրայ խրոխտ
Ո՞վ պիտ' զըտնեմ ինձի դէմ.
Բա՛ւ թէ երդում Գոհարիկին
Արձագանգէ սըրտիս մէջ:

Երգ մ'է քու ձայնդ, Գոհարիկ,
Քայլերդէ մը զօրաւոր.
Եւ իմ մահս է երջանիկ
Թէ՛ արիւնսովդ պատանգուիմ:

Իմ զընտանիներս պիտ' վրիպին,
Եւ թըշնամին պիտ' ապրի՞,

Երբ զընտանեւս, Գոհարիկ,
Թունաւորին համըրյրովդ:

Մտիկ կ'ընէր զայս Գոհարիկ արտա-
սուելով. և իր մայրը Երկնքէն քաշելով
աչքերը՝ տուաւ զանոնք իր դստեր ու
փեսին, որոնց մէջ նկատեց ուրիշ երկինք
մը, իր ցեղին և անունին պահպանումը,
եթէ քիւրտին սուրը ժամանակէն առաջ
չխողխողէր զանոնք:

— Երգէ՛, Սերոր ջան, երգէ՛, ըսաւ
մայրը. թո՛ղ այդ երգովդ մարիմ ցաւե-
րուս մէջ, վստահ ըլլալով որ պիտի
պահես մէկ հատիկ աղջիկս...

— Երգէ՛, Սերոր ջան, երգէ՛, աղերսեց
նաև Գոհարիկ:

Սերոր կրկնեց, երեքկնեց իր երգը ա-
րիաբար, և Գոհարիկ անոր վիզն ինկաւ:

— Սերոր ջան, երբ մեռնիմ՝ այս
երգով փակէ աչքերս:

Ու հիմայ Սերոր առնական վսեմու-
թեամբ մը, իր երգին իմաստներէն և ե-
ղանակէն ջղագրգռուած՝

— Ի՞նչ, չե՞ս կարծեր որ ես պիտի
պաշտպանեմ զքեզ, կուրծքս վահան պի-
տի տամ քեզի...

— Վստահ եմ ասոր. բայց ես պիտի
չկարենամ զքեզ պաշտպանել. և ո՛հ,
կաթիլ մը արիւնը— Աստուած մի՛ արաս-
ցէ եթէ վրադ տեսնեմ— զիս պիտի խոր-
տակէ:

— Չէ՛ չէ՛. քու սուրը զիս ալ կը
պաշտպանէ, զքեզ ալ:

— Ես վախ մը միայն ունիմ. ան ալ
Դաւիթէն է. ես շատ կը վախեմ անկից,
և այս վախը սաստկացած է իմ մէջ,
Սերոր ջան, երբ զլուխ գլխի տուինք
Սեղանին զիմաց և «Սայ» ներք մըմըն-
ջեցինք: Կը զարմանամ, ան ի՞նչ հա-
ւատք ունէր իմ վրայ և ի՞նչ մտածում.
Ես ո՛չ մի անգամ ո՛չ ժպիտ մը տուած
եմ իրեն, ո՛չ նայուածք մը:

— Կ'ուզե՞ս զինքը անյայտացնեմ:

— Հա՛ պիտի ըսեմ, բայց կեանքդ վը-
տանգի մէջ դրած պիտի ըլլամ. և քու
կեանքդ իմ կեանքս չէ՞:

Երկար խօսակցեցան Դաւիթի մասին
և այնքան երկար տեւեց, որ երկուքն ալ
յոգնած՝ ընկողմանեցան հոն խոտին վը-
րայ: և Գոհարիկին մայրն ալ վերը
պատշգամին վրայ կը մրափէր:

Մի և նոյն ժամանակ Գաւիթն ալ իր քանի մը ընկերներուն հետ խորհուրդ կ'ընէր թէ ինչպէս պէտք է իր վըրդովեալ կեանքը խաղաղէ։

— Վերջին որոշողութիւնն է որ կ'ընենք, ըսաւ մէկը՝ յետ շատ մը խորհրդածութեանց, պէտք է սպաննենք Սերոբը և քեզի յանձնենք Գոհարիկը։

— Գաւիթ կեղծ երկիւղ մը ցուցուց։

— Ի՞նչ հոգի, ըսաւ ուրիշ մը, հոս ոչ օրէնք կայ, ոչ դատաւոր։

— Ո՞վ հարցուփորձ պիտի ընէ, այդ Սերոբը Էրզրումի վիլայէթէն փախած մէկն է, որ հոս եկած է ժողովուրդը կառավարութեան դէմ զրգոսելու։ Եւ արդէն այս բաւական չէ՞ մեր ոճիւրը արդարացնելու։

— Ի՞նչ ոճիւր. եթէ Սերոբը սպաննենք իբրեւ յեղափոխական՝ կառավարութիւնը մեզի դրամ ալ կու տայ, ըսաւ երրորդ մը։

— Հաւան ես, Գաւիթ, սպաննենք Սերոբը։

— Անոր կեանքը իմ մահս է. և մահը՝ կեանքս։

— Ոտքի՛ ուրեմն։

Եւ չորս — հինգ հոգի ճամբայ ելան դէպ ի Գոհարիկենց տունը։

Մի և նոյն ժամանակ գեղին սահմաններէն ներս կը մտնէին շրջակայ գիւղերու քիւրտերը, զայն թալլելու, կտրիճները սպաննելու և գեղանի աղջիկները յափշտակելու համար։ Սովորական փոթորիկը վերջապէս՝ որ քանի մը տարին անգամ մը, երբեմն ամէն տարի, հայ գիւղերուն վրայէն կ'անցնէր, իր ետեւէն ողբ, կոծ և արեան հեղեղ թողլով։ Եւ ցաւալին այն էր՝ որ Գոհարիկենց տունը՝ դուռն էր այդ արշաւանքին։

Գաւիթին ընկերները Գոհարիկենց տունը մտան. մարդ չկար։ Հոս ու հոն փնտռելէն ետք մէկը պատուհանէն նշմարեց երկու դէմքեր՝ որոնց վրայ լուսինը արծաթի կտորներ կը թափէր։ Վար իջան։

Սերոբ որ հազիւ մրափել սկսեր էր՝ շշնկոցը լսելուն՝ ուղեց ոտքի ելլել սուրբ ձեռքը։ Յարձակողները քիւրտեր կարծեց։

— Գոհարիկ քիւրտերն... Եկ...

Եւ ճիշդ այդ վայրկենին ուշիւովէրի գնտակ մ'եկաւ զինքը գետին տապալեց. արիւնը կը հոսէր սրունքէն. Սերոր անշնչացած գետին գամուեցաւ:

Գոհարիկին առաջին գործն եղաւ Սերորին սուրը առնել և ըսել.

— Սերոր ջան, երգէ, երգովդ փակէ աչքերս. և սուրը իր կուրծքը խրելու վրայ էր՝ երբ իր ձեռքը բռնեցին:

Վայրկեան մը չանցած՝ ուրիշ խումբ մը երևան ելաւ թուփերուն մէջէն: Քիւրտերն էին, որոնք յարմար ժամուն կը սպասէին գեղին վրայ յարձակելու: Հրացանի ձայնը զիրենք արթնցուցած էր. և ստիպուած էին ժամ մ'առաջ սկսիլ իրենց թալանը:

Քիւրտերու այդ խումբը առանց իրենց կուրծքին եկած գնտակներէն վախնալու՝ յարձակեցան հայերուն վրայ. ջարդուբուրդ ըրին զանոնք առանց Գոհարիկին մագին դպչելու: Գետինը փռուած Սերորին վրայ ուշադրութիւն չդարձուցին. մեռած չէր ան: Արիւնը կը հոսէր հայ կուրծքերէն և արցունքը Գոհարիկին աչքերէն, որոնք չէին բաժնուեր Սերորի դիակէն:

— Ա՛լ միւս աշխարհը կը գտնես զինքը. սատկած է, ըսաւ գլխաւորներէն մէկը Գոհարիկին՝ ձեռքէն սուրը առնելով: Այս նախատական խօսքը սաստիկ հարուած մ'էր. հեկեկումը պիտի խղղէր Գոհարիկը. նա չկրցաւ բառ մ'իսկ ըսել. նշան ըրաւ որ սուր մը միսէն կուրծքին մէջ:

— Չէ՛ չէ՛, նշան ըրաւ մատով նոյն ըլիւրտը, դուն իմս ես...

*
* *

Օրեր անցան. Գոհարիկը զրեթէ երաւ զի մէջ կարծեց ինքզինքը այն առաւօտը՝ երբ արթնցաւ ըլիւրտի մը տունը:

Խաղաղած էր ամէն բան. Գոհարիկենց տունը թալանուած, շատերը ջարդուած: Տգեղ մարդ մ'էր Հասօն. յաղթանդամ, անգութ. և սակայն միշտ կը նուաստանար Գոհարիկին առջև. և այս կերպը կամաց կամաց համակրելի դարձուց զինքը:

Հասօն շաբաթն անգամ մը թալլելու կ'ելլէր հայ գեղերը, և բռններով ցորեն, ոչխար, կարագ, շար շար ոսկինք և ինչ որ ձեռք ձգէր՝ տուն կը բերէր.

և երգերով, պարերով կ'ուտէին ու կը խմէին:

Այս կեանքը սիրելի դարձաւ Գոհաւրիկին, և Հասօն իրեն համար ալ այն տգեղ մարդը չէր:

Զաւակներ ունեցաւ Գոհաւրիկ՝ որոնց սրտին մէջ ինքն սկսաւ դնել հայատեցութեան սերմերը:

— Զաւակս, երբ հայ մը տեսնես ինչ պիտի ընես, կը հարցնէր երբեմն անդրաշնիկին:

— Պիտի սպաննեմ, այնպէս չէ:

— Այնպէս է, ապրիս զաւակս:

Անցան տասներկու տարիներ: Գոհաւրիկ հինգ զաւակ ունեցաւ, և այսքան տարիներու մէջ երբեք չուզեց յիշել իր հայրենիքը, Սերորը որ իրեն համար մեռած էր, մայրը՝ որուն աչքին լոյսն էր, և չմտածեց անոնց համար արցունք մը թափել:

Համիտի բռնակալութեան վերջին օրերն էին. Սահմանադրութիւնը երկունքի մէջ էր, բայց ո՛չ ոք կրնար գուշակել անոր ծնունդը: Պոլսոյ մէջ սաստիկ խռատութիւններ կ'ըլլուէին. քառորդ մը շա-

բունակ իրարու հետ խօսողներուն յարմարագոյն բնակարանը բանտն էր. ամէնքը ահուղողի մէջ՝ Զարդի մը հրամանը լսելու սարսափին մէջ էին: Այս խռատութիւնը շուտով հեռագրուեցաւ զաւառները, և թալանող ժողովուրդը այդ օրերուն կը սպասէր իր ձմեռուան պարէնը ապահովելու համար:

Փաւառացի անպաշտպան հայը արիւնք քտնելով՝ ցորենը, ցանած հնձած և ամպարները լեցուցած էր, և սրտի տրոփումով կը սպասէր քիւրտին յարձակման, և զոհ կ'ըլլար եթէ կեանքը կամ պատիւը ցորենին հետ չկորսնցնէր:

Հասօն հազիւ թէ Պոլսոյ խստութեանց լուրը առաւ՝ ուզեց խմբակ մը կազմել իր սովորական յարձակումներն ընելու: 1908ի Յուլիս 11ն էր. բայց ո՞վ գիտէր զաւառին մէջ՝ թէ Պոլիս Սահմանադրութիւն կը տրուէր ժողովրդին:

Այդ առաւօտը Հասօն ըսաւ իր երէց տղուն.

— Զաւակս, փայլեցո՛ւր սա սուրը, և նետեց զայն անոր դիմաց:

Բոպէ մը՝ Գոհաւրիկին աչքը այդ սու-

րին կպաւ. աչքերը պաղեցան անոր վրայ. յայտնի էր՝ թէ անցած դէպք մը եկաւ զինքը մտածումով մը զբաղեցնելու։ Միտքը ինկաւ Սերոբը, այն անուշիկ իրիկունը, երդումը, անոր սպաննուիլը. և անդրադարձաւ սարսուռով՝ թէ կ'ապրի տակաւին ինքը հակառակ իր երդման։

Բայց շատ շուտ անցան այդ պատկերները. «կեալնո՛ւ էր ան», ըսաւ արհամարհական շեշտով մը և նորէն իր առաջին դիրքը առաւ։

— Կը բաւէ զաւակս, ըսաւ Հասօն իր տղուն՝ սուրը ձեռքէն առնելով և աչքերը դարձուց Գոհարիկին. անոնց դէմքերուն վրայ երեցած հազիւ զգալի ծիծաղը՝ անշուշտ սա խօսքերուն արդիւնքն էր — «Կը յիշես այս սուրին պատմութիւնը էն...»։ Յետոյ Հասօն նորէն իր զաւկին դառնալով՝ ըսաւ.

— Ապրի՛ս զաւակս, շատ լաւ փայլեցուցած ես, հիմակ շատ դիւրութեամբ կեալութեանը սրտերը կը խրի։

Հասօն համբուրեց զաւակները և մեկնեցաւ, երբ արդէն արեւ խոնարհիլ սկըսած էր։

✱
✱ ✱

Սերոբը սպաննուած չէր։ Տասներկու տարի առաջ երբ նա Գոհարիկէնց պարտէզին մէջ սրունքէն վերաւորուեցաւ՝ անզգայ գետին ինկաւ առանց ճիշ մը հանելու. և երկրորդ առաւօտը երբ սթափեցաւ՝ արեւ նոր կը բարձրանար լեռներուն կատարներէն և կու գար մաղուելու արիւնաշագախ դիակներուն վրայ։ Սերոբ հազիւ թէ աչքերը բացաւ՝ Գոհարիկին անունը կանչեց. ոչ մէկ պատասխան. անոր մօր անունը կանչեց, նորէն լուրթին։ Աչքերը շուտ տուաւ իր շուրջը և դիակներ տեսաւ անշարժ։ Սերոբ այն սուրերը փնտռեց՝ որոնցմով խաչը ձեւացուցին և երդուեցան Գոհարիկի հետ. զանոնք չգտաւ և արտասուեց ու հառաչեց դառնալով։

Փոխանակ սուրին՝ նա իր ձեռքն առաւ սաղը և օրը հարիւր, երկուհարիւր անգամ երգելէ չյոգնեցաւ՝

«Ալ թող մարին աստղներն,
Ալ թող քաշուի սէգ լուսինն»։

Այդ էր իր սրտին մխիթարանքը և աստով նա ձեռք կը բերէր իր օրապահիկը։ Մուրացիկ մ'եղաւ նա, նպատակ ունեւ նալով գտնել Գոհարիկը եթէ տակաւին նա կ'ապրի, և տասներկու տարի, մինչև 1908ի Յուլիսը՝ այդ կեանքով ապրեցաւ։ Վիշտը շուտով ձիւնեց իր գլխուն վրայ, և այն ինչ տակաւին քառասուն տարիները չբոլորած՝ ճերմկցած էին մազերը. քիչ մը նիհարցած էր թէև, բայց դէմքին վրայ տակաւին կը վառէին զոյգ մը աչքերը։

Ամառուան կէս օրը անցած էր. տաքութիւնը որ երկնքէն կը թափէր և երկրէն կը բարձրանար՝ զինքը թմրեցուց. մօտեցած էր քրդաբնակ գեղի մը՝ որուն մէջ մեծ անուն ունէր Հասօն. և շատերն ալ, նոյն իսկ հայերը «Հասօյին գեղը» կը կոչէին զայն։ Սերոբ՝ հոն եկած էր քանի մը անգամ վերջին երկու տարիներուն մէջ, և ժողովուրդը սիրով իրեն սազին մտիկ կ'ընէր և հախը կու տար։ Սթափելու համար Սերոբ՝ խորհեցաւ կանաչներու տակ քիչ մը հանգչիլ. և երբ սաղարթներու ներքև մտաւ՝ հոն մօտը

մարդու մը խորդալուն ձայնը առաւ. ուժ տալով ինքն իրեն՝ մօտեցաւ, վիրաւորուած կաղ ոտքը միասին քաշելով։ Յաղթանդամ մէկն էր, որ ձեռքերը բարձրած գլխուն՝ կը քնանար և կը խորդար բերանը բաց։ Առաջին վայրկենին նա նշմարեց մօտը սուր մը՝ որ տարիներ առաջ իրենք եղած կը թուէր և ապահով էր անոր վրայ, տեսաւ նախատառերը իր և Գոհարիկին անուններուն։

— Ուրեմն, խորհրդածեց արտասուելով, սպաննուած է Գոհարիկը և սպաննողն ալ ահա ձեռքս ինկած է. ո՛վ երկինք, լուծե՛մ երդմանս վրէժը։ Եւ բարձրացուց սուրը ու շուտով զայն մէկդի նետեց նորէն խորհրդածելով։

— Ո՛չ, չեմ ուզեր Գոհարիկիս և անոր սպանիչին պիղծ արիւնը իրարու խառնել։

Յետոյ առաւ գետնէն մեծկակ քար մը, ուզեց զայն գլխուն վրայ ձգել՝ ճիշդ մ'իսկ հանել չտալու համար. բայց հայ կտրիւն ճին համար վատութիւն էր թշնամին քնոյ մէջ սպաննել. պէտք էր նա իմանար թէ կը մեռնի, և այն՝ հայու մը

ձեռքէն. և ոտքովը արթնցուց զայն. քարը բարձրացուց. երբ քիւրտը աչքերը շփելով ձեռքը սուրին տանիւ կը փորձէր՝ ըսաւ Սերոբ.

— Գիտցիր որ հայէ մը կը սպանուիս. արդար վրէժս է որ կը լուծես. և քարը անոր գլխուն վրայ ձգելով՝ զայն ջախջախեց: Սերոբ չիմացաւ թէ արդեօք ատեն ունեցաւ նա իր խօսքերը հասկնալու. վասն զի և ոչ իսկ ճիշ մը լսուեցաւ անոր ձգմած բերնէն: Քիւրտը իր յաղթանդամ մարմնով քանի մը անգամ գալարուեցաւ, գետինը ճանկեց իր ձեռքերով և շուտով անշարժ մնաց Սերոբին դիմաց:

Յաղթանակը մեծ էր. յուսաց թէ զըլխուն ճերմակ մազերը շուտով պիտի սենան, պիտի երիտասարդանայ. և յուզուեմը՝ որ ունեցաւ Գոհարիկին մահը ստուգելով՝ խոցեցին իր սիրտը, և նա հոն արտասուքով երգեց

«Ա՛լ թող մարին աստղներն,

Ա՛լ թող քաշուի սէգ լուսինն»...

Արեւը ստուերները կամաց կամաց կ'երկընցնէր, երկնքէն թափած տաքութիւնը

կը մեղմանար, երբ Սերոբ քաջաբար և տխուր՝ Հասոյին գեղը կը մտնէր յիշատակելի սուրը զգեստին տակ պահած:

— Կազն է, կազն է, կ'ըսէր ժողովուրդը, երբ հեռուէն անոր անոյշ ձայնը կը լսէր սազին ընկերացած: Ամէնքը կը կանչէին զինքը, երգել կու տային՝ փոխարէն քանի մը շերտ հաց տալով:

Իր երգին ունկնդիր ժողովուրդը այս անգամ զգածուած մտիկ կ'ընէր անոր, վասն զի նոր զգայուն շեշտ մը կու տար ան իր երգին: Շատ լացողներ եղան ատենց բան մը հասկնալու. և կը խնդրէին որ չձանձրանայ միշտ միևնոյնը երգելէ:

Այս միջոցիս Հասոյին տղաքներն ալ Սերոբը շրջապատող խումբին մէջ էին. ասոնց անդրանիկը իր մօրը վագեց.

— Մայր, աղքատ մը եկած է և անուշ անուշ կ'երգէ. մտիկ ընողները ամէնքն ալ կու լան, այնքան անուշ կ'երգէ:

— Ո՛վ է, սիրուն զաւակս:

— Հայ մըն է:

— Սատկի՛. հարամ է հայուն հաց տալը. տուներնիս կը կործանի. ներս եկուր:

— Չէ՛, պիտի երթամ նորէն մտիկ ընելու. և վազեց Սերորէն մօտ:

Փոքրիկը յուզուած նորէն իր մօրը եկաւ:

— Մայրի՛կ, հայ չէ եղբեր, զիս խաբեր են, տիլիմ մը հաց պատրաստէ. և ինքը չարածճին՝ իր մայրը խաբեց:

Մայրը լռեց, և այդ՝ հաւանութեան նըշան էր. տղան քանի մը վայրկեան ետք Սերորը իրենց դրան առջև ընկերեց. ամբօրին ալ ետեէն էր:

Եւ մուրացիկ երգիչը կարծես նախագագացում մ'ունեցաւ թէ ծանօթի մը յարկին տակ էր. հոս աւելի՛ յուզուած երգեց. և Գոհարիկը որ վերէն լսեց առանց բառ մը որոշակի լսելու՝ թուլցաւ, գուռնառեցաւ:

— Ի՛նչ կ'ըլլաս, մայրիկս, ըսաւ որդիներէն մէկը:

— Ըսէ՛ք թող ալ չերգէ. երկու շերտ հաց տուէք, վաղ առտու թող նորէն գայ:

Սերորը զարմացմամբ հացը առաւ և խորհրդածեց. «Եթէ երգիս չախորժեցան, ինչո՞ւ վաղը նորէն զիս կ'ուզեն. եթէ ախորժեցան, ինչո՞ւ շուտով լռեցուցին»:

Գլուխը կախած ծանր մտածման տակ մեկնեցաւ դէպ ի ուրիշ դուռ մը, և հագիւ թէ երգել սկսաւ՝ զգաց որ իր միտքը պաշարող մտածութիւնը ալ եռանդ չէր տար իրեն երգելու:

Նոյն գիշերը ոչ Գոհարիկը աչքերը գոցեց և ոչ Սերորը: Ուրիշ գիշերներ երբ Հասօն բացակայ կ'ըլլար տունէն՝ կողոպուտի և աւերի գացած ըլլալով, անոյշ մտածումներով արթուն կը փնար Գոհարիկ. բնական կու գար իրեն խորհրդածել. «Ո՞վ գիտէ՝ իմ քաջ Հասօն հիմայ ո՞ր հայուն ինչքը կը յափշտակէ, ո՞ր հարուստ հայ աղջկան գլխուն ռսկիները կ'առնէ»: Եւ եթէ յանկարծ այս անուշ մտածումներուն մէջ տխուր մ'ալ սպրդէր, այսինքն եթէ մտքէն անցնէր՝ «Չըլլայ թէ թշնամիի գնտակ մը էրկանս հանդիպի», շատ շուտով կը վանէր զայն իր մտքէն. «Չէ՛, կեալուտին գնդակը էրկանս վրայ չի բանիր»:

Թէև Հասօն նորէն բացակայ էր այս գիշեր, թէև նորէն նա հայ հարուստները կողոպտելու գացած էր, բայց անցեալի

քաղցր մտածումները չէին պարարեր Գոհարիկը. նա յուզմունքէն տաքութիւն ունեցաւ, գրեթէ կը տապալտրկէր անկողինն մէջ, և երբ խորհէր աչքերը գոցել, ջերմը՝ իր դիմացէն տխուր պատկերներ կը փախցնէր. պատերը կը փլէին, բարձրէն դէպ ի անդունդ կ'իյնար, գետերը արիւն կը հոսէին. Հասօն սպանուած էր: Եւ նոյնները կը կրկնուէին ու կը կրկնուէին:

Անդին մի և նոյն վիճակին մէջ էր Սերորը. նոյն օրուան դէպքերը զինքն ալ չէին քնացներ. լուսնալուսն կը սպասէր, և որքան դանդաղ կ'անցնէին ժամերը:

Հազիւ թէ արեւ ծագեց՝ Սերոր սազն առած Գոհարիկին տունը գնաց: Այս անգամ ո'չ ոք կար հոն բաց ի անդրանիկ որդիէն:

Գոհարիկ վեր հանեց Սերորը, և սըրտի ուժգին բարախումով թախանձեց որ երեկուան կտորը երգէ ամենացած ձայնով:

Սրտի միւկնոյն բարախումն ունեցաւ և Սերոր, նորէն միտքն ինկաւ իր Գոհարիկը. և «Վրէժ»-ի ուժգին շեշտ մը տուաւ իր այն երգին՝ զոր տասներկու տարի առաջ երգած էր անոնց պարտէզին մէջ:

Ալ թող մարին աստղներն,
 Թող ալ քաշուի՝ սէգ լուսինն.
 Թող չըծագի Արշալոյսն,
 Թող չերևի ալ Արեգն:

Կարծես մի և նոյն Գոհարիկը յարուսթիւն առած էր և կ'ըսէր՝ «Անգամ մ'ալ երգէ»:

Գոհարիկ նորէն գունատեցաւ. գլուխը բարձի մը վրայ ձգեց և Սերոր լռեց. ինքն ալ յուզուած էր:

— Հապա ինչո՞ւ կ'ուզես որ երգեմ, ըսաւ Սերոր. վայրկեան մը չպատասխաւնելէ ետք հարցուց Գոհարիկ.

— Ո՞ւսկից սովորած ես այդ երգը. առիկա ես շատ տարիներ առաջ լսած եմ:

— Ըսել է դուն Գ... գեղը եկած ես:

— Չեմ պատասխաներ: Նախ դուն պատասխանէ. ո՞ւսկից սովորած ես այդ երգը:

— Առիկա Սերորին երգն է...

Եւ իրարու աչքերուն մէջ արցունք նշմարեցին:

Քրդական տարազին տակ էր Գոհարիկ, հինգ զաւակներու մայր եղած և զի-

մագիծը ու ձայնը փոխուած: Սերորն ալ նիհարցած էր և անկարելի էր որ իրար գիրար ճանչնային:

Սերոր հետաքրքրուած՝ նորէն հարցուց.

— Հիմակ ըսէ՛ Բ... գեղը եկած ես:

Դեռ Գոհարիկ չպատասխանած՝ դուռը զարնուեցաւ. աղմուկ մ'է փրթաւ. ժողովուրդը խռնուած էր:

— Վրէժ, վրէժ, գոչեց ամբոխը. Հա՛յու գործ է, պէտք է ջարդել հայերը...

Գոհարիկ գլուխը դուրս հանեց պատուհանէն և դիակ մը տեսաւ ամբոխին մէջ. Հասոյին դիակն էր, զգեստներէն միայն կարելի էր ճանչնալ:

Կանացի ճիչ մ'արձակելով նա դիակին վրայ ընկաւ, և Սերոր զսպեց ինքզինքը չյայտնելու համար ամբոխին՝ թէ ինքն է ոճրագործը: Գոհարիկ իր շուրջը կանչեց զաւակները և ըսաւ մուրացիկ երգիչին.

— Երգէ՛, երգէ որ լամ. այդ երգով թող փակուին աչքերս: Սերոր քրդուհւոյն նայեցաւ և յուզումէն չկըցաւ երգել... «Կամ Գոհարիկն է, կամ անոր ուրուականը», վստահ էր:

(Ս.յդ ըրալէին հեռուէն լսուիլ սկսաւ փո-

ղերու և թմբուկներու ձայներ, հայկական և տաճկական երգեր որ ամէն ըրալէ դէպ ի իրենց կը մօտենար):

— Գոհարիկն ես, ըսաւ Սերոր, բոցավառ աչքերով և անոր գլուխը դէպ ինքը վերցնելով Հասոյին դիակին վրայէն. և դողաց յուզումէն:

Իրեն նայեցաւ Գոհարիկ, արցունքներուն մէջէն իր դիմաց տեսաւ երգիչ մուրացիկը և փոխադարձ հարցուց.

— Սերորին ուրուականն ես:

— Ո՛չ, Սերորն եմ, ըսաւ ան զգեստին ներքեւէն դուրս հանելով այն սուրը՝ որ իրենն էր և Հասոյին մէջքէն հանած:

— Ո՛հ, ներէ՛:

— Երգմանդ վրէժով արդէն ներեցի...

Ամբոխը քարացած էր այս տեսարանին դիմաց. բան մը չէր հասկնար, և շատերը հոտած դիակէն դէմքերնին դարձուցած՝ աչանջնին տուած էին այն զուարթ ազդակին որ կը մօտենար:

— Կեանքդ, Սերոր ջան, կեանքդ կեանքս է: Պէտք է քրդանաս ապրելու համար. ձգէ՛ հայուն Աստուածը, ուսկից խեղ մը չտեսան մեր հայրերը. ան չի

կրնար կեանքդ փրկել այս գազան ամբոխէն: Այդ Աստուածն էր որ չկրցաւ պաշտպանել հայրս, եղբայրներս, զիս, քեզ:

— Չե՞ս գիտեր, ըսաւ բարկութեան շեշտով մը Սերոբ, որ ես անոր խաչին տակ ունիմ իմ կտրիճ ընկերները, հայրդ, եղբայրներդ այդ խաչին չզոհեցին իրենց կեանքը: Չէին գիտեր անոնք որ այդ խաչին ուրացութեամբ Ազատութիւնը և կեանքը ձեռք պիտի ձգէին:

Եւ հեռաւոր ամբոխը մօտեցաւ իր երգերով և աղաղակներով, որոշակի լըսուիլ սկսաւ հայ լեզուով, «Կեցցէ Ազատութիւնը, Կեցցէ Սահմանադրութիւնը».
1908ի Յուլիս 11ին երկրորդ օրն էր: հեռագիրները աւետած էին թէ Համալսարանները և Սահմանադրութիւնը շնորհել Օսմանեան երկրին:

Եւ երբ զինուորներէ, այլազգիներէ, հայերէ կազմուած խումբը երգերով ու Ազատութեան աւետումներով անցան Հասոյին դիակին քովէն, Սերոբ ոտքի հանեց Գոհարիկը, սուրը կոտրեց անով խաչ մը ձեւացնելու համար և ըսաւ.

— Այս խաչին հետևողներուն թափած արիւնն էր որ եռացուց Օսմանեան հողը, և Ազատութիւնը ժայթքեց. կ'երդնուս հաւատարիմ մնալ այս խաչին և ինձի:

— Ներէ՛, Սերոբ ջան. կ'երդնում:

— Տես այս խաչին Աստուածն է որ կը յաղթանակէ. մեր նահատակները որոնք այս խաչին տակ կը հանգչին, այս օր կը բերկրին իրենց արեան պտուղը տեսնելով: Ալ մի՛ տար աչքդ այդ դիակին և անոր զաւակներուն և ետեւս եկուր իբրեւ առաքելուհի մը... և «Ազատն Աստուած»ը երգելով միասին՝ միացան այն խումբին հետ որ գեղէ գեղ պիտի աւետէր Հաւասարութեան, Ազատութեան և Եղբայրութեան յաղթանակը:

ՈՒՐԱՅԻՐ

ՈՒՐԱՅԻՐ

Սալմաստի Ա. Տ. Հայր-Սուրբին

Տաճկաստանի և Պարսկաստանի սահմանագծին վրայ Ձ... գիւղակէն քիչ հեռու անտառի մը մէջ՝ դարանատեղի մը կը փնտռէր Իսմայէլ, բարձրահասակ, կարմիրերես թուրք զօրապետ մը. իրեն հետ էր հայ մը՝ Սիմոն:

— Սա ղիրքը յարմար չէ, Սիմոն. ըսաւ Իսմայէլ յանկարծ կանգ առնելով:

— Դեռ քիչ մը առաջ, էֆէնտի:

Եւ կեցան հաստ կաղնիի մը ետեւ. Իսմայէլ հրացանը ճամբուն վրայ ուղղած՝ սպասեց: Իր մօտիկն էր Սիմոնը, աղտոտ զգեստներով, որ աչքերը անբաժան իր մօտի ճանապարհէն՝ պատրաստ էր զօրապետին հարցման պատասխանելու: Այդ հայ մարդուկը աղքատութենէ յուսահատած՝ մատնը չուլթեամբ կ'ուզէր պատուած զգեստները նորոգել:

Իսմայէլ, արդէն երկու հայ կոյսեր իրեն կնութեան առած՝ կ'ուզէր երբորդ մ'ալ, սակայն այս անգամ իր ուզածը քաջ հայորդիի մը կ'ընէր, պէտք էր նախ այդ հայը սպաննել՝ յետոյ կ'ընէր յափըշտակել:

Սիմոնը՝ որ արդէն բաւական ատենէ ի վեր մատնըչութեան արհեստին ձեռք զարկած էր՝ այս անգամ հինգ օսմանեան ոսկիի պիտի տիրանար, եթէ զօրապետին հրացանին գնտակին զիմաց բերէր քաջ հայորդին:

Վերջապէս երբ ճանապարհին վրայ երեցաւ ձիաւոր մը՝ Իսմայէլ հարցուց Սիմոնին.

— Սիմոն, աս է Լուսիկիս էրիկ կոչուածը:

— Այո՛, աս է, էֆէնտիս, ըսաւ Սիմոն ձեռքերը շփելով և կամացուկ մը իսմայելի կուրծքը իրեն վահան ըրաւ: Ճիշդ հրացանին զիմացն հասաւ ձիաւորը, որ զինուած էր և անփոյթ՝ աչքերը իր գիւղակին ուղղած՝ անոյշ ժպիտով մը կը բերկրէր. քիչ ատենէն նա իր Լուսիկին և երկու սիրուն տղաքներուն համըրոյրներ պիտի տար:

— Այո՛, աս է... կրկնեց Սիմոն:

Հրացանը շառաչեց. դժբախտաբար գընտակը վրիպած չէր. մէկ ակնթարթի մէջ վիրաւորեալը ձիէն վար ինկաւ. ձին խորտեցաւ և իր մօտը տեսնելով տիրոջը թալթլոդ դիակը՝ անշարժ կեցաւ ու գընթութեան նայուածքով գիտեց զայն:

— Սիմոն, ձգե՛նք այսպէս:

— Մեր ինչ հոգը, փախչելնիս նախինք:

Եւ կոնակնին տուին հոգեվարքի հորնդիւններով թաւալող դիակին ու հետացան, կորսուելով անտառին մէջ, ուր զօրապետը հինգ օսմանեան ոսկի համընց Սիմոնի ուրախութենէ զողողացող ափին մէջ և աւելցուց.

— Սիմոն, տասը ոսկի ալ ունիմ երբ յաջողցնես Լուսիկը ձեռքս ձգել:

— Ինչպիսի՞նք, վստահ եմ որ մոռաւ տիդ պիտի հասնիս:

— Քանի՞ օրէն:

— Պէտք ենք երկու շաբաթ սպասել:

Իրիկուան մութը իջած էր 2... զիւղակին վրայ. երգիքներէն երեցող լոյսերը կամաց կամաց կը նուազէին և կամ կը մարէին. քամին ծառերուն տերեւներուն հետ կը կատակէր, մինչդեռ մայր մը իր տխուր սենեկին մէջ սեւեր հագած՝ աղիւս ողորմ ողորերով իր նորածինը կ'օրօրէր։ Փոքրիկը քնացաւ. և վեց տարեկան անդրանիկ որդին՝ պատին վրայ կախուած վեցհարուածեանը զիտելով՝ կը հարցնէր միամտօրէն իր ողբացող մայրիկին, որուն աչքերը արցունքով կարմրած էին։

— Մայրիկ, մեր հայրիկը ատո՞վ մեռուցին։

— Այո՛, զաւակս, ատով մեռուցին. և սկսաւ հեղեղօրէն արտասուել։

— Ա՛լ մի՛ լար, անուշ մայրիկ. թող հոտ մնայ այդ, մինչև որ ես մեծնամ...

Տղան իր խօսքը կէս թողուց երբ մօրը այլազօնիկը նկատեց, և որ միանգամայն մատը բերնին տանելով լռել կը հրամայէր։

Կինը ականջը դուրսի խօսակցութեան ուղղեց և լսեց.

— Սիմոն, ամ է Լուսիկին տունը։

— Այո՛ աս է։

— Սիմոն, գրպանիս տասը ոսկիները խաղալ սկսան. ինչալլահ՛ք բիշ ատենէն փիղ մէջ կը համրուին։

Կինը առանց ականջը դուրսի խօսակցութենէն զատելու՝ իսկոյն պատէն վեցհարուածեանը վար առաւ։

— Մայրիկ, ինձի՛ տուր այդ...

Լուսիկ՝ նորէն լռել հրամայեց մատը բերնին տանելով։

Մութին մէջի երկու անծանօթները շարունակեցին.

— Ի՞նչպէս ներս պիտի մտնենք. Սիմոն, զիւրին կերպ մը սովբեցուր։

— Երկան բարակ մտածելու ի՞նչ կայ. պատուհանէն ներս կը մտնենք։

— Եթէ այդպէս՝ դո՛ւն առաջ անցիր։

— Չէ՛, էֆէնտի, դուն առաջ անցիր. զեղեցիկ դէմքդ, սրնալը զգեստներդ առաջին նայուածքին սիրել պիտի տան զքեզ։

Եւ զօրապետը Սիմոնին ուսերուն վրայ ելլելով՝ կըցաւ կէս մէջքը պատուհանէն ներս անցընել...

Լուսիկ արդէն իր մեծ որդւոյն և քնա-

ցող փոքրիկին արտասուախառն համրոյրներ տուած էր. համրոյր մ'ալ իր էրկանը վեցհարուածեանին տուաւ. և այդ վայրկենին իր մօտ՝ պատուհանէն ներս՝ կախուած տեանելով օտար կարմրցած դէմքը՝ կայծակի պէս վեցհարուածեանը անոր գանկին ուղղեց և գնտակով մը անոր ըղեղը տարտղեց. և վիթխարի մարդը հառաչանքով և արիւնլուայ՝ պատուհանէն դուրս ինկաւ:

Կինը մի քանի գնտակ ալ՝ մուծին մէջ փախչող Սիմոնին ուղղեց և անոր դիակին գետինը փռուելու ձայնին սպասեց. տեսաւ որ միջոյ մէջ մէկը դեռ կը վազէր: Մատնիչը վրիպած էր քաջարի կնոջ գրնտակներէն:

Երբ զօրապետը վերջին շունչը կը փռչէր՝ մերձակայ տուններու մէջ կանթեղի լոյսերը բարձրացան. մուծ սենեակներու մէջ լոյսեր վառեցան ու կիներու և մարդոց գլուխներ պատուհաններէ դուրս ընկան. ամէնքը կը հարցնէին զիւցազն կընոջ:

— Խե՞ր է, Լուսիկ, ո՞վ է:

— Թուրք զօրապետ մը. ահա վերջին շունչը կը փչէ. սատկելու մօտ է:

— Ա՛լ հանգիստ ապրէ. էրկանդ վրէժը լուծեցիր. ատ պէտք է եղած բլլայ անոր թշնամին:

— Այդպէս կը կարծեմ. բայց վախեմ գիւղս վտանգի մէջ թողուցի. այս շանը առաջնորդ Սիմոնը գնտակէս ազատեցաւ:

— Եթէ այդպէս է՝ ա՛ռ զաւակներդ և շուտով փախիր. դուն ազատէ ինքզինքդ, կեանքիդ կարօտ են որրիկներդ. մենք կըրնանք զմեզ հոգալ:

*
* *

Սիմոնը իր շունչն առաւ Խամայէլի բանակին մէջ Զ... գիւղէն կէս ժամ հեռու. եղածը մանրամասն պատմեց. զօրքն ու թուրք խուժանը նոյն վայրկենին զինուած Զ... գիւղին վրայ յարձակեցաւ առաջնորդութեամբ մատնիչ Սիմոնի, որուն խոստացուած էր տասը օսմանեան ոսկի:

— Կը՛կ, կը՛կ. լալով կը գոչէր ժողովուրդը. և զիշերին մէջ ծուխը բոցերուն հետ կը բարձրանար, և անդին ուրիշ աղիողորմ ողբեր. մայր մը իր որդին, այրը իր կինը կ'ողբային բոցերուն դի-

մաց: Գետինը յօշոտուած և արինլուայ զիականեր, գանկեր ջախջախուած և բազուկներ ու գլուխներ կտրտուած:

Ա՛լ դադրեր էին հրացաններու շառաչները, մահուան դէմ կոռուող կտրիճներու գոչումները ա՛լ չէին լսուեր: Բոցերու մէջէն կը լսուէին յանկարծ կանացի ձայներ.

— Կ'այրի՛մ...

— Տունս կ'այրի՛...

— Նորածինս կ'այրի՛...

Եւ այս ամէնքն ալ ո՛չ կը կրկնուէին և ոչ արձագանգ կը գտնէին ամուլ գիշերին մէջ:

Բոցերէն քիչ անդին դիակներու պատգարակներէն հոգեվարքի մահահոտ հառաչանքներ. — « Զաւակս, կի՛նս, հայրենի՛քս » կը խղղուէին փոսերու մէջ. և ա՛մէն հոգի ալ կը դադրէր կեանքէ: Վա՛ղուան արշալոյսը իրենց արիւնթաթախ դիակներուն և մոխրացած մարմիններուն դիմաց պիտի արթննար:

*
* *

Այրուող գիւղէն քիչ հեռու, անտառի մը մէջ մայր մը իր ծունկերուն վրայ առած երկու զաւակները, հրացանը կողքին՝ կը մրափէր. դիմացը հրդեհուող արշալոյսը՝ իր աչքերը բանալ տուաւ և նա իր միացող գիւղին դիմաց արտասուեց. նըշմարեց՝ որ հո՛ն ապաստանած էր՝ ուր իր այրը սպաննուած գտնուեցաւ: Քիչ վերջ՝ իրմէ քիչ մը վար կը հասնէին երկու հոգի զուարթ և անգուլթ դէմքերով:

— Ապրի՛ս, Սիմոն, ըսաւ զինուորական մը, և Լուսիկ զայն լսեց:

— Պարտքս էր, տէր:

— Տասնով գոհ պիտի ըլլաս:

— Շնորհակալ եմ, ըրածս պարտք մ'էր:

— Վեհանձն սրտիդ համար տասնեհինգ ոսկի պիտի համրեմ ափիդ մէջ:

Սիմոն ուրախութենէն գրեթէ յիմարցած՝ ծունկի եկաւ. ափերը բացաւ. և զինուորականը սկսաւ ոսկիները մատնիչին ափին մէջ համրել, մէկ, երկու, երեք,

չորս և հինգերորդին՝ զնտակ մ'եկաւ Լուսիկէն, ու զինուորականը գետին տապալելեց: Սիմոն՝ երբ շփոթած՝ չկրցաւ ոչ առաջ և ոչ ետ երթալ, ուրիշ զնտակ մ'ալ եկաւ զինքը գետին թաւալելու:

Կինը գիրկն առած փոքրիկը և անդրանիկը առջևը ձգած՝ քաջութեամբ մօտեցաւ երկու սատկածներուն: Զօրականը հոգին կը փչէր. իսկ Սիմոն ոսկիները ձեռքին մէջ սեղմած կը ճչէր:

— Գթութիւն, հայ եմ, քրիստոնեայ եմ:

— Չէ՛. պիտի գթամ քեզ ա՛յն ատեն՝ երբ Քրիստոսը ուրանաս:

— Ուրացած եմ արդէն:

— Հաստատո՞ւն ես դաւանանքիդ մէջ:

— Սօ՛՛մ, գթա՛:

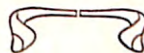
— Ուրացի՛ր հաւատքդ:

— Ուրացած եմ արդէն, գթա՛:

— Վա՛տ մատնիչ, քեզի ա՛յսպէս կը գթամ. ես վստահ եմ որ անդիլի աշխարհին մէջ էրկանս երեսը պիտի չտեսնես. սատկէ՛ հիմայ և զնա՛ այրուելու. ապաշխարելու ատեն չտայ քեզ Աստուած. ըսաւ Լուսիկ, և ուրիշ զնտակով մը Սիմոնը դեղը տարողնեց:

Մատնիչը մի քանի վայրկեան տապալեալ կեցաւ և ոսկիները ափին մէջ սեղմած՝ հոգին փչեց:

Իսկ արիասիրտ կինը փոքրիկ մանուկը բազկին վրայ առած և անդրանիկ որդին առջևը ձգած՝ զնաց դէպ ի իր մոխիր դարձած հայրենիքը՝ որ կը ծխար...:

ՀՈՒՐՐԻՅԵԹԻ ԶՈՀԸ

Հ Ո Ւ Ր Ր Ի Յ Է Թ Ի Զ Ո Հ Ը

Խաչվերացի մեծերոց օրն էր, Հուրբիյէ-
թի անդրանիկ Խաչվերացը և ամենէն միսի-
թարական տօնը տանջուող, նահատակուող
և խաչուող հայ ժողովուրդին: Բոլոր հայ
սրտերը դէպ ի ճիշտի կ'երթային ազա-
տութեամբ թափելու իրենց արցունքը ան-
շուշտ 1895ի զոհերու հողակոյտին վրայ.
տանելու իրենց խունկը և ձգելու հոն ի-
րենց աղօթքը:

Ես ալ հոգի մ'ունէի հոն, դամբան
մը՝ որ արցունքս կ'ուզէր, և հայրենակից
զոհերս:

Ուղեկիցներս տխուր մտածումներով կը
յառաջանային, ու ես անցեալի խորհրդա-
ծութիւններով մոլորուած՝ հազիւ երբեք
քայլերս կը փոփոխէի. կը մտածէի թէ
ոտքիս տակ կաթկըթած է ժամանակին
անմեղ զոհերու արիւնք:

Ուղեկիցներս ինծմէ առաջ մտան գեղեզմանատունը և գացին շրջապատելու դամբան մը, և ինծի՝ տեղ թողուցին յուշարձանին դիմաց:

Սեւ տպաւորութեանց ներքեւ կարդացի այն տողերը՝ որոնք՝ դեռ—կռկուն կեանքի մը խամբիւրը կը գուժէին և այդ վարդը որ կը չորնար՝ պլպուլ մը կը զրկէր իր անուշիկ շուքէն, բնաանիքներ կը խորտակէր որոնք քովս կ'արտասուեն, և կամ հեռուն սենեկի մութ անկիւնը սեւրու մէջ կը մաշուին:

Ես արցունքներու մէջ ինչ տխուր զգացումներով կարդացի այդ խամբեալ վարդենւոյն անունը «Փերուզ Պ....» և յիշեցի արտասուքով նամակի մը այն տողերը որոնք կ'ըսէին. «չուզեց նա մեռնիլ, մինչև որ լուսանկարդ ձեռքը չտուինք»:

Հիմակ՝ ես անձամբ եկած էի իր մօտ... նա իր դամբանին լեզուով իմ աղօթքս կ'ուզէ...:

Առանց ջնջելու Շիշլիի այդ սպիտակ դամբանին սեւ իմ մտքէս ու սրտէս՝ շրջան մ'ըրի հոն հայ գերեզմանատան մէջ. Գահանաներ կը սպասէին հրաւերի՝ «Հոգ-

ւոց»ը ըսելու գերեզմաններու վրայ. և կ'անդրադառնայի որ ամէն մեռել իր քարն ու իր լացողն ունէր: Պարսպին մօտ՝ մեծ գերեզման մը միայն չէր թրջուեր. քար ալ չունէր իր վրան: «Նահատակաց գեղեզման է» ըսին. և մտքիս մէջ պատկերացաւ այն փոսը՝ ուր նետուեցան մեր ամենէն սիրելի զոհերը Պոլսոյ կարմիր թուականին, որոնք թաղուեցան հոն առանց յայտնի արցունքի և առանց խունկի:

Եւ հիմակ ո՛րքան որ կը լսեմ ամենուն բերնէն «Նահատակաց յիշատակը օրհնեալ ըլլայ յաւիտեան» երգը, բայց չեմ տեսներ քահանայ մը որ գայ իր «Հոգւոց»ը մըմնջէ, և մէկը՝ որ գայ իր արցունքը թափէ:

Այս խորհրդածութեանց մէջ էի խորասուզուած, յենած այն ծառին՝ որուն վրայ տաճկական պատուած դրօշակ մը կար, զիս սթափեցուց պառուած կին մը, տաւրիներու տակ նիհարցած, փոքրցած, գաւազան մը ձեռքը, ճամբորդութեան փոշին իր բոպիկ ոտքերուն վրայ, որ պահ մը երկու ձեռքերով իր գաւազանին վրայ ինկած՝ ինծի հարցուց.

— «Ո՞րն է Նահատակաց գերեզմանը» .
և աչքերը դարձուց իր շուրջը զանոնք
կեցնելու համար անշուշտ ամենէն շքեղ
դամբանին դիմաց, որոնց տակ ո՛վ գիտէ
որ անարժէք անձինքները կը հանգչէին :

Արցունքով կրցայ ըսել, ցուցնելով կոխ-
կոտուած հողակոյտը .

— Ա՛ս է...

Պառաւր ծունկի եկաւ, ուզեց հողը ճան-
կոտել, և պոռաց .

— Հո՞ս ես Մովսէսս. ելի՛ր գերեզմա-
նէդ, ա՛լ արցունք չունիմ, ելի՛ր, մեծ մայ-
րիկդ եկած է, մինակ եմ հոս. Հուրբիյէ՛թ
է, ելի՛ր զաւակս. — և երգեց ու ողբաց ա-
ռանց արցունքի՝ զիս իր քով քարացնե-
լով. և նոյն քարացած վիճակիս մէջ կը
տեսնէի քահանաներ, որոնք միայն ցա-
ւակցական նայուածքներ տալով խեղճ պա-
ռաւին՝ կ'իջնէին ու կ'իջնէին Նահատա-
կաց օրհնեալ գերեզմանին մօտիկէն, սպա-
սելով որ այդ մայրը իր դրամն երկնցնէ և
աղաչէ .

— «Հոգւոց մը ըսէք զաւակիս վրայ» :

Դուք գոնէ Ազատութեան, Հուրբիյէթի
զոհեր կը կոչուիք, ո՛վ ջարդուած հայեր,

և ձեր գերեզմանն ունի՛ր՝ ուր կու գայ
իր չորցած աչքերով հայ մայր մը զձեզ
ողբալու. ատիկա մխիթարութիւն մ'է ինծի
ու անոնց՝ որոնք ձեզմէ զրկուած կ'ա-
պրին : Հապա ո՞վ պիտի մխիթարէ այն թը-
շուառ ընտանիքները որոնք իրենց զոհերը
տուին Ազատութեան՝ հուրբիյէթի մատնիչ-
ներուն... :

Այս խօսքերս ուղղելով Նահատակաց
գերեզմանին՝ կը մեկնէի Շիշլիէն, միայնակ
թողլով հոն պառաւր իր ցաւերուն մէջ, իր
Մովսէսին մօտիկ... :

*
* *

Նոյն օրը, Շիշլիէն վերադարձիս, ճամ-
բուս վրայ՝ տնակի մը պատուհանէն սպի-
տակ մօրուքով դէմը մը զիս կը բարեւէ .
ինծի ծանօթ մ'էր և բնական եկաւ իր
հրաւէրը չմերժել և վեր ելլել :

Հանդարտաբարոյ Ծերունի - մ'էր (Ծե-
րունի անունով պիտի յիշեմ զինքը միշտ)
զիս հիւրընկալողը, հին բէթիմի պաշտօ-
նեայ մը, Ոստիկանութեան թարգման,
ինչպէս հին ատեն՝ այսպէս հիմայ :

Այդ օրերուն ո՞վ չէր խօսակցեր նորահաստատ Սահմանադրութեան վրայ, երբ առաջին անգամ իր ծանօթը կը տեսնէր:

Ես երբ համիտեան կարմիր, արլինային շրջանը բաղդատեցի այս նոր շրջանին հետ, յիշեցուցի Ծերունիին իր հայրենեաց ահռելի կոտորածը, իր տանը այրուիլը, ստացուածքին փճացումը՝ որոնք ամէնքն ալ ինծի ծանօթ էին:

— Այո՛, այո՛, ընդմիջեց Ծերունին, մոխիր դարձած շէնքս՝ փառք Աստուծոյ՝ կըրցայ կանգնել, կորսնցուցած ինչքս կըրցայ ձեռք բերել, բայց մէկհատիկ զըստը իկս, որ ա՛լ չդարձաւ և արլինշաղախ հողին տակ թաղուեցաւ: — Եւ բնական եկաւ արտասուել, ու ես ստիպուեցայ շուտով խօսակցութեան նիւթը փոխել:

*
* *

Հին րեժիմի օրով ամենուն մարդն էր Ծերունին, և ո՛րքան մխիթարական էր իրեն այդ պաշտօնը, քանի որ ամէն անգամ քաղաքական յանցաւոր հայու մը փրկութեան պատճառ կ'ըլլար:

Այսօր խմբագիրներ, գրագէտներ կեանքերնին իրեն կը պարտին. քանիննր իր աղաչանքներով և բարի վկայութիւններով կախաղաններէն վար առնուած են. բայց սակայն կարելի՞ էր զամէնքը ազատել, մանաւանդ երբ մատնիչներն հայեր էին: Դահլիճին ի՛նչ մեղք երբ հրամայողը բռնաւոր և անարդար տէր մ'է: Ո՞ր գեղերը և քաղաքները չեն յիշեր այն աղաները՝ որոնք իրենց հայրենակից յեղափոխականները կառավարութեան յանձնեցին:

Գրեթէ տասը տարի առաջ, իրիկուն մը տխուր տուն մտաւ Ծերունին. այդ տխրութիւնը նորօրինակ չէր. իր զաւակները այդ դէմքէն վրայ կը կարդային՝ թէ ապահովապէս հայ զաւակներ մահուան դատապարտուած են:

Հարկ չկար հարցնել՝ «ի՞նչ կայ, հայրիկ»:

Ծերունին երբ հառաչանքով մը բազկաթոռին վրայ հանգչեցաւ՝ իր որդիներէն մէկը հարցուց.

— Նորէ՞ն անմեղներ են, հայրիկ:

— Այո՛, նորէն անմեղներ են, որ զիս կը տանջեն:

— Կարելի չէ՞ նորէն ազատել, ինչպէս ուրիշ անգամներ:

— Կարելի չէ, քանի որ զիրենք իրրեւ յեղափոխական մատնողները աղաներ են: Խեղճ երիտասարդներ, ամէնքն ալ դեռ նոր հայրեր եղած են:

— Վաւերաթուղթեր կան:

— Լոնտոնէն, Հնչակեաններէ նամակներ ընդունած են:

— Կարելի չէ՞, հայրիկ, վտանգաւոր տողերը չթարգմանել:

— Զաւակս, մատնիչները հայեր են ըսի. զի՛ս ալ կը մատնեն. և իրենց ինչ օգուտ իմ պաշտօնընկեցութենէս և դատապարտութենէս:

Նոյն գիշերը գրեթէ առանց քնանալու լուսացուց Մերունին. երկրորդ օրը կանուխ՝ Ստամպոլ անցաւ. վայրկեան մը առանձին տեսնելու համար մատնուած ազգակիցները:

Զամէնքն ալ տխրութեան մէջ թմրած գտաւ:

— Ճար մը, էֆէնտի, հայեր ենք:

— Զաւակներս, այդ ճարը ձեր աղաները կրնային ընել:

Անոնցմէ մէկը ըսաւ.

— Էֆէնտի, ես հօրեղբորորդի մ'ունիմ՝ որ երկու ամսէ ի վեր Ամերիկա գացած է. նամակը որ քովս գտնուեցաւ՝ իրեն եկած պիտի ըլլայ, վասն զի ես ո՛չ մէկ յարաբերութիւն ունեցած չեմ Հնչակեաններու հետ...

— Հասկցայ, հասկցայ ըսաւ Մերունին ժպտելով. փառք Աստուծոյ որ զքեզ պիտի կարենամ ազատել. ո՛ւր էր թէ բոլոր ընկերներդ Ամերիկայի մէջ անուանակից հօրեղբորդիներ ունենային:

Նոյն օրը արտասուելով կը մեկնէր նա Ստամպոլէն, մինչդեռ իր դժբախդ ընկերները հինգ տարուան բանտարկութեան կը դատապարտուէին:

*
* *

Գարնանային զով իրիկուն մը, արդէն արեւ մարը մտած էր, բայց խաղաղ ծովուն վրայ կը թափանցէին արեւմտեան կարմիր ամպերու կոյտերը: Աշխատանքէ և ընտանեկան հոգերէ զերծ այրեր ու կիներ դանդաղաբայլ կը շրջագայէին կանա-

չութեան վրայ, և ուրիշներ վարը, ծովուն վրայ կը զբօսնուին:

Անուշիկ իրիկուն մը, կապոյտ երկինք մը և ոսկեղէն մայրամուտ մը:

Այդ պահուն երիտասարդ մը և դեռատի կին մը մեծ ծառի մը ներքե՝ պաղպաղակի պնակիկներ իրենց առջև ստուիկին վրայ՝ լճու, ծովը կը դիտեն. չեն խօսիր. միշտ կը դիտեն միևնոյն ծովը, կամ՝ իրենց մօտէն անցնողները:

Դեռատի կինը Նուարդ, որ երիտասարդին եղբօրը հետ նոր պսակուած էր՝ լոռութիւնը խզեց.

— Նշան, ի՞նչ կը մտածես:

— Դժուար ի՞նչ կը մտածես, Նուարդ:

Էւ նորէն լռեցին, կարծես մտիկ ընել կ'ուզեն ալիքներուն մրմունջը:

Պահ մը վերջ նորէն մեծ շունչ մ'առաւ Նշան և բացազանչեց.

— Գեղեցիկ իրիկուն. և նայուածքը բաժնեց ծովէն ու անոր վրայ զբօսնող մակոյկներէն և սալոյաներէն:

— Չէ՛, գեղեցիկ չէ՛ իրիկունը, երբ մանաւանդ մէկը մտածում մ'ունի, ինչպէս ղրուն:

Նորէն լռեցին:

Նորէն պահ մը ետք՝

— Խօսէ՛ Նշան, ըսաւ Նուարդ և դգալը կամացուկ մը դատարկ պնակին զարկաւ:

— Լոռութիւնը, Նուարդ, արդէն անոյշ խօսակցութիւն մ'է. ծովը դիտենք առանց խօսելու:

— Գիտե՛մ, գիտե՛մ, դուն բան մը պիտի ունենաս. քանի մը օրէ ի վեր զքեզ բոլորովին փոխուած կը գտնեմ, դէմքիդ վրայ ալ չե՛մ տեսներ սովորական ժպիտդ:

— Չէ՛, Նուարդ:

— Այո՛, Նշան:

Յիրաւի, քանի մ'օրերէ ի վեր եղեռնային մտածումներու մէջ կը խարխափէր Նշան. ան կը խորհէր իր եղբայրն սպաննել, անոր կնոջ, Նուարդին հետ պսակուելու համար:

Նշան չկրցաւ իր զգացումներուն յաղթել, երբ մանաւանդ հրապարակի վրայ իրեն յայտնի էր դիւրին միջոցը՝ իր եղբայրն անյայտացնելու, առանց ո՛ր և է պատասխանատուութեան: Գիտէր ինք թէ ամէն օր հայեր կը մատնուէին կառավա-

բուժեան՝ իբր Դրօշակեան և կամ իբր Հնչակեան, և մատնիչներն ալ կը վարձատրուէին: Նշան իրեն մեծ վարձատրութիւն համարեց Նուարդը կնութեան առնելը:

Նշան ո՛չ միայն իր եղբօրը Դրօշակեան ըլլալը գիտէր, այլ նաև իրեն յայտնի էր այն ծածուկ խորշը՝ ուր կը գետեղէր ժընեւէն ստացած նամակները և Դրօշակները:

Ու վայրկեան մը՝ մատնըջութեան դիւրին միջոցներուն մէջ հրճուեցաւ, իր կրքին բուռն ազդեցութենէն խելագարեցաւ, և մտքին ու սրտին մէջ յղացաւ ահռելի ուճիրը գործել Նուարդին համար:

Գիշեր էր, երբ միայնութեան մէջ Նըշան առաջին անգամ՝ իր հոգեկան ցաւերուն մէջ արհարմարհեց կեանքը, աշխարհը, պատիւը, և այդ վայրկենին ուզեց նա որ Աստուած մը գոյութիւն չունենայ իր ամենագաղտնի, մութ գիշերին մէջ ծրագրուած սև ոճիրը չտեսնելու համար. և յետին վատութեամբ նա որոշեց իրագործել իր վայրկենական մտածումը... Եւ ահա նոյն պահուն կեանքն ալ անուշ-

ցաւ իրեն համար, աշխարհս ալ ժպտեցաւ. ալ պիտի չմեռնէր: Եւ օրէ օր իր ծրագրած ոճիրին անգործադրութիւնը իր հոգեկան տագնապները կ'առաւելուր:

Նուարդն ալ, ապահով՝ հաւան էր Նըշանին գաղտնի մտածման. բայց նա կըրնա՞ր երեւկայել թէ ինքը արժանիք մը պիտի ունենար եղբայրը եղբօր դէմ դաւելու:

✱

Այն «Գեղեցիկ իրիկուն»էն երկու օր ետք, երբ արդէն պատուաւոր ընտանեաց անդամները իրենց տունները կը քաշուէին, Նշան, արագ քայլերով, և միանգամայն կարծես մտամոլոր կ'երթար շեշտակի:

Կուրծքին վրայ, զգեստներուն տակ իր եղբօրը Դրօշակներն ու նամակներն ունէր. և կ'երթար իր հարազատը սպաննելու ամենավատ միջոցներով: Իր դիմաց, այդ վայրկենին ամենամեծ թշնամին էր իր փոքր եղբայրը. մոռցաւ նա թէ սուրբ զօդ մը՝ մայրական սիրով հիւսուած երկու եղբայրներու սրտերը կապած էր, չէր

խորհրդեր այդ պահուն թէ կեանքի վայելքը վայրկենական և վաղանցուկ է, իր ոճիւրը շուտով զինքը տանջել պիտի սկսէր:

Հասաւ նա Գերունիին տունը և դողդոջացող ձեռքով զրան թակը բռնեց, բայց շուտով գայն ձգեց:

Ո՛չ որ եկաւ դուռը բանալու, վասն զի տնեցիներէն ոչ մէկը լսեց այդ առաջին հարուածը:

Նշան այդ վայրկենին սթափեցաւ. զովութիւն մ'անցաւ իր տաք գլուխը շոյեւրով. «Մատնիչի մը դեբը կը կատարեմ արդեօք» խորհրդածեց ինքնիրեն. և յետոյ, աւանդ, շուտով ինքն իրեն սիրտ տուաւ. «Չըլլայ թէ ունայնամտութեամբ երջանկութիւնս ձեռքէ հանեմ. այս հարուածն է որ աշխարհը ինծի պիտի դարձնէ», և սա և ապամայ ուժով հարուած մը տուաւ:

Շուտով դուռը բացին:

— Իֆէնտին կ'ուզեմ, ըսաւ Նշան ինքն իրեն սիրտ տալով:

Գերունին եկաւ, և առանձնացան սենեկի մը մէջ:

— Իֆէնտի, ես Գատըգեղցի եմ:

— Լաւ. խեբ է:

— Եկած եմ կեանքս փրկելու:

— Այդ ալ լաւ:

— Ահաւասիկ էֆէնտի. և կուրծքին վրայի Դրօշակներն ու նամակները հանեց:

— Եղբայրս երկու տարի է ի վեր Դրօշակեան է, վտանգաւոր թերթեր ու նամակներ կ'ընդունի. հազար անգամ խրատած եմ զինքը որ ճամբան փոխէ, այդ տեսակ թղթեր չմտցնէ տանը մէջ, վախճալով նաև ինծի գալիք վտանգէն:

Գերունին որ գրեթէ կատաղած, բռցավառ աչքերով մտիկ կ'ընէր, յանկարծ կտրեց խօսքը.

— Կորսուէ՛ սրկից, գոռաց. և այնպէս ուժով հրեց՝ որ Նշան ինքզինքը զրան զտաւ և աւելի՛ գրգռուած՝ մեկնեցաւ:

Երկրորդ օրը նամակներն ու Դրօշակները առած Զարդիյէ գնաց և զանոնք զխաւոր պաշտօնեային յանձնեց.

— Իֆէնտի, կեանքս վտանգէ ազատելու և ինքզինքս մեր կայսեր հաւատարիմ ծառայ կացուցանելու համար՝ ահա վտանգաւոր թերթեր ու նամակներ:

Պաշտօնեայն ժպտով ընդունելութենէ

մը ետք՝ իսկոյն իր Ծերունի թարգմանը կանչեց:

Ծերունին երբ սենեակ մտաւ և հոն տեսաւ նախընթաց իրիկուան հրէշը, աչքերը բոցավառած անոր ուղղեց. և կարծես նորէն պիտի ըսէր «Կորսուէ՛ սըկից»․ բայց այլ ևս ինքն ու անմեղ զոհը մատնիչին ծուղակն ինկած էին: Պէտք էր թարգմանը ըլլալ անոր ահռելի ոճրագործութեանը:

Բայց և այնպէս Ծերունին ի սկզբան փորձեց քանի մը առարկութիւններով ազատել մատնուած զոհը. զլխաւոր պաշտօնեային դարձաւ.

— Էֆէնտի, ըսաւ, ո՞վ կ'ապացուցանէ թէ այդ թղթերը ու թերթերը իր եղբորը քով գտած է:

Պաշտօնեայն դեռ չպատասխանած՝ Նշան հեգնելով հարցուց.

— Տասներկու ժամուան մէջ կաշառք առիր: Եւ պաշտօնեայն խոժոռ աչքերը Ծերունիին դէմքին վրայ դարձնելով՝ անուշ ժպիտով մի ըսաւ Նշանին.

— Զաւակս, ձգէ ատոնք, հասցէդ տուր և գնա՛. վերջը նորէն կը տեսնուինք:

Երկրորդ օրը Նշանին եղբայրը շղթա-

յաղապ բանտ տարին, ուր նա օրերով ծեծի, չարչարանքի ենթարկուեցաւ. արիւնը որ կը քամուէր իր մարմնէն՝ չկըրցաւ երբեք անոր բերնէն վտանգաւոր խօսք մը հանել տալ:

Հինգերորդ օրը բանտապանը առտուն կանուխ երբ մատնուած զոհին հացը կը տանէր՝ տեսաւ դիակ մը որ չէր լսեր իր ձայնը: Թշուառ երիտասարդը ինքզինքը խղղած էր վտանգաւոր գաղտնիքներ չըյայտնելու համար. և սենեկին մէջ թողուցած էր քանի մը տող գրութիւն, որով իր մատնիչը կ'անիծէր և Նուարդը Նշանին խնամքին կը յանձնէր:

Հազիւ թէ երկու ամիս անցած էր՝ Նուարդը ու Նշան քահանային դիմաց գլուխ զլխի տուած՝ ուժով ձայնով մը կ'ըսէին «այո՛»ները՝ իրարմէ անբաժան ապրելու հրամանին վրայ:

Ու անկէ ետք Նուարդ ու Նշան երբ քովքովի Մօտայի կանաչներու վրայ կը ճեմէին և զուարթ դէմքով ժպտուն ծովը կը դիտէին, ու կը բացագանչէր Նշան «Գեղեցիկ իրիկուն», Նուարդ այլևս լուռ չէր մնար, ինքն ալ կը կրկնէր «Գեղեցիկ իրիկուն»...:

*
* *

Անցան տարիներ. Հուրրիյէթ է. «Սատ-
կին մատնիչները, Կեցցէ Գոմիդէն, Կեցցեն
Յեղափոխականները»։ Ժողովրդեան այս
ազադակներէն սարսափահար՝ շատ մը
մատնիչներ ժամ մ'առաջ իրենք զիրենք
Յեղափոխական արձանագրեցին. ու լսէիք
այս ինչ կամ այն ինչ անձը, Համիտի
խնկարկու գրագէտը, Յեղափոխութեան
հակառակորդ հրապարակագիրը՝ իր ա-
նուան իբր մականուն գործածել կ'ախոր-
ժի Հնչակեան, Դրօշակեան և այլն կո-
չումները։

Նշանն ալ գրուեցաւ. և ինքն էր մէկը
այն դրամաշորթներէն՝ որոնք Օսմանեան
նաւատորմին վրայ նաւեր աւելցնելու հա-
մար ժողովրդենէն դրամ հաւաքեցին։

Նշան չէր մոռցած Ծերունին, և ուզեց
գանձանակը անոր երկնցնել գէթ օրուան
մը «Կորսուէ՛ սըկից» խօսքին վրէժն առ-
նելու համար։ Հիմայ ան պիտի չյանդգնէր
նոյն բառերը կրկնել իրեն՝ իշխանական
ձայնով մը, քանի որ ինք Գոմիդէն իրեն
ապաւէն ունէր։

Նշան երբ պնակը երկնցուց Ծերունիին՝

— Կորսուէ՛ աչքէս, գոռաց նա այն
շեշտով՝ ինչ որ տասը տարի առաջ։

Բայց այս անգամ Նշան չկորսուեցաւ.
աջ ձեռքը վեց հարուածեանին տանելով
սպառնաց.

— Գիտցի՛ր որ Գոմիդէն կը նախա-
տես։

Ծերունին կանխեց իր վեց հարուա-
ծեանը հանելու և ըսաւ.

— Տեղդ անշարժ կեցիր, թէ չէ՛...

— Անցան այդ օրերը... ըսաւ Նշան
ծաղրական շեշտով մը և մեկնեցաւ, քանի
մը անգամ իր կատաղի աչքերով դէմքը
դէպ ի Ծերունին դարձնելով։

Նշան երկրորդ օրը պատերազմական
ատեանին դիմեց և ամբաստանեց Ծե-
րունին իբրև մատնիչ իր եղբորը, և քիչ
ժամանակի մէջ շատ զիւրութեամբ զրա-
նուած ամբաստանութիւններով աքսորուե-
ցաւ նա իբր մատնիչ, քանի որ թարգ-
մանը եղած էր Նշանին։

Եւ երբ առաջին անգամ, Հուրրիյէթի
այդ զոհը իր առաջին նամակը գրեց, յի-
շեցի այն խօսքերս որ ըսած էի Շիշլիի
հայ նահատակներուն հողակոյտին վրայ...

ՏԱՄՆՈՑԸ

Տ Ա Ս Ն Ո Յ Ը

— Ուզեցին և որոշեցին մարդիկ՝ որ պղինձէ ըլլամ և փոքր արժէք մ'ունենամ. ասիկա ճակատագիրս էր, բայց ես աւելի՛ պատմութիւններ ունիմ քան մեծարժէք ոսկին:

Զիս հրապարակ հանեցին: Արհամանհանքով մը մէկուն գրպանին խորշը նետուած էի, արծաթներու և ոսկիներու քով ամէցած: Օր մը երբ տէրս հատուցում կը կ'ընէր՝ վէճ մը, աղմկալից վէճ մը լսեցի. քիչ մնաց ձեռք ձեռքի պիտի գային. և ես դողալով լսեցի միւսին սա խօսքերը «Տասը փարայ պակաս տուիր, եթէ չհատուցանես՝ մինչև կառավարութեան պիտի դինեմ»: Իմ հետ տէրս ալ դողդղաց և պաղատելով ըսաւ.

— Վաղուան թողունք:

— Զէ՛, հիմայ պիտի աաս, կը կըկենմ սպառնալիքս:

— Չորս զրշ. երեսուն փարա տուր՝
քառորդ մը տամ։

— Չորսուկէս ալ չունիմ. տասնոցս, ա-
պա թէ ոչ՝ մուրհակդ ալ ետ չեմ տար։

Ու զգացի որ տէրս քրտնեցաւ տագնա-
պէն և յուսահատած՝ գրպանի ստակները
նորէն ափին մէջ առաւ, մանրազնին ըննեց
և երբ զիս նշմարեց՝ երկու մատներով
վրաս յարձակիլը և ոսկի մը գտնելու չափ
ուրախ ըլլալը մէկ ըրաւ և զիս ուրիշին
տալով մուրհակը առաւ։

Ահ, որքան ազահ մարդու մը ձեռքը
մնացի, զիս տարիներով կղպեց սնտուկին
մէջ, ուր ինձմէ շատ արժէքաւոր դրամներ
եկան զիս իրենց ներքե թաղելու. ո՛չ լոյս
կը տեսնէի և ոչ շունչ կ'առնէի. կար-
ծեցի թէ դրամներու գերեզմանն ալ աս
է։ Սակայն մի քանի տարի վերջ զգացի
որ վրայիս բերը կը թեթեւար, դրամնե-
րը դուրս կ'ելլէին. և ես սկսայ լոյս տես-
նել և շունչ առնել։ Այդ ատենները հա-
ռաչանքով ինծի կը մօտենար իմ տէրը.
օր մ'ալ երբ արկղը բացաւ՝ բացագան-
չեց, «Հէյ վախ, ինչ էինք, ինչ եղանք.
գէթ դուք ինծի հաւատարիմ պիտի մնա՞ք

սիրելի դրամներս»։ Մեր ազահ տէրը սը-
նանկացեր էր։ Օր մը՝ եկաւ արկղէն ար-
ծաթ դրամները առնելու, ու զիս ալ միա-
սին առաւ, քանի որ արծաթի նման կը
փայլէի։

Պոլսոյ մէջ էինք. ես հանգիստ նստած
էի տիրոջս զրպանը, ճիշտ սրտին երակին
կպած և անոր արագ արագ բաբախում-
ները կը համրէի։

Կալաթայի կամուրջէն անցաւ տէրս,
աչքերը միշտ գետին՝ որ չըլլայ թէ աղ-
քատի մը իրեն երկարած ձեռքը տեսնէ և
ողորմութիւն մ'ընելու սխալն ընէ, կամ
գուլթը ունենայ. բայց տեղ մը հասաւ՝ որ
այլ ևս անկարելի եղաւ ողորմութիւն մը
չըրած անցնիլ, ոտքերը կտրտուած կին
մը, մէկ աչքը կոյր, աղտոտ տղեկ մը
գիրկը առած՝ աջ ձեռքը տիրոջս երկըն-
ցուց. ուրիշ մը նորէն կաղ՝ իր կտրտած
ձեռքը կը ցուցնէր, ուրիշ մը երկու աչ-
քերը կոյր՝ խաւարը կը խարխափէր։

— Կը մթնէ, ողորմութիւն մը, անօ-
թի եմ, կը կրկնէր հաշմանդամ մայրը։

— Մանրուք չունիմ, ըսաւ տէրս։

— Եթէ քառասուննոց մ'ըլլայ՝ աւելի՛
շնորհակալ պիտի ըլլամ։

Տէրս քրտնեցաւ և փորձեց մի քանի վայրկեան երկու մատներով զրպանը խուզարկել, թէ արդեօք հոն առանց իր գիտնալուն փոքր դրամ մը մտած է:

Եւ սկսաւ մէճիտները, քառորդները, արծաթ դրամները իր քրտնած մատներով շփել ու մէկդի դնել. ես իմացայ որ ինծի կը սպասէր. և յիրաւի երբ իր տաք մատներուն վերջ անցայ՝ իսկոյն լոյս աշխարհ եկայ. և տէրս ինծմէ շատ գոհ և միանգամայն տոգոհ որ զիս կը կորսնցնէ՝ զիս աղքատ կնոջ ափին մէջ դրաւ առանց միւս աղքատներու ակնարկ մը տալու:

Նոյն օրը աղքատ կինը ինծմով կշտացուց իր փոքրիկ մանկիկներէն մէկը, և ես անկից մէջ գիւղէ գիւղ, քաղաքէ քաղաք ճամբորդեցի. երբ հարուստներուն կը մօտենայի՝ անոնք ինծի արհամարհանքով կը նայէին, իբր թէ ապրելու իրաւունք ունեցած չըլլայի: Քանինք ինծմով բարիքներ կ'ընէին ուրիշներու, և քանինք ինծմով գաւաթ մը աւելի ալգոհլ խմելով կը գինովնային... և ոմանք ալ ինծմով մոմեր կ'առնէին զայն վառելու համար ուխտատեղիները՝ իրենց հիւանդ սիրելիներուն առողջութեան համար:

Վերջապէս տարիներ վերջ պառաւ կընոջ մը ձեռք ինկայ, որ զիս իր թաշկիւնակին ծայրը կապած՝ կիրակի օր մը եկեղեցի գնաց. քահանան «Յիշեալ լիջիք» մրմնջելով՝ բուրուռոր ձեռք՝ պառաւին մօտեցաւ և բարեպաշտ կինը թաշկինակը զրպանէն հանեց, դողդղացող մատներով զիս կապկպող հանգոյցը քակեց և պնակին մէջ դրաւ մեծ գոհունակութեամբ. քահանան ինծի նայեցաւ ժպտով մը և քիչ մը խունկի ծուխ տալով պառաւին հեռացաւ:

Բարեկեցիկ ընտանիքի մը հօր զրպանն էի վերջերս, իրիկուն մը երէց որդին տասը տարեկան պատանի մը՝ ըսաւ իր հօր.

— Հայր, եթէ այս օրուան սովորած ոտանաւորս արտասանեմ ինչ պիտի տաս:

— Տասնոց մը զաւակս:

Տղան իր խոստումը կատարեց, ինչպէս և հայրը:

— Գանձանակիդ մէջ պիտի պահես, այնպէս չէ:

— Այո՛, հայրիկ:

Եւ տղան զիս առաւ ու գանձանակին մէջ ձգեց, ուր ինծի նման ուրիշներ կային: Հոն օրէ օր կ'աւելնային:

Օր մը՝ հառաչանք մը լսեցի, ճանչցայ, մեր փոքրիկ տէրն էր, և ան կը հեկեկար և մի քանի արցունքի կաթիլներ ալ մեր վրայ ինկան։ Գրպանէն լրագիր մը հանեց և կարդաց. «Ատանայի որբիկը անօթի է և կը մըսի». «Ա՛հ, իմ հայրենակիցս է, որ իր հօրը և մօրը սպաննուիլը տեսած է, և հիմայ անօթի է և կը մըսի. ինչո՞ւ զուարճութեանս համար պահեմ այս դրամները, արդեօք ասոնցմով կարելի չէ՞ գէթ օր մը աղքատ որբիկ մը ապրեցնել» ... և շարունակեց լալ ու գանձանակը բանալ։

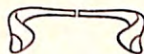
Փոքրիկը համբուրեց զմեզ և ըսաւ «Գնացէ՛ք հայ որբիկ մը ապրեցնելու» և մենք դէպ ի Ատանա ճամբայ ընկանք։ Ես միշտ կեանքիս մէջ կը մտածէի թէ ինչո՞ւ ստեղծուած եմ քանի որ մեծ արժէք մը չունիմ որ կարենամ ո՛ր և է մէկուն բարիք մ'ընել. «Տա՛սը փարա». արհամարհական շեշտով մը կը կրկնէին միշտ զիս։

Ատանայի մէկ գիւղէն քիչ հեռու՝ դալկացած պատանի մը գլուխը բարձին տուած կը քնանար. անօթութիւնը նիհարցուցեր

էր զինքը. մէկը՝ որուն յանձնուած էի՝ արթընցուց պատանին և ըսաւ, «Ելի՛ր զաւակս, հայրենակիցներդ քեզի գթացեր են» և զիս անոր ամբողջաբան։ Հայ որբիկ մ'էր ան. որ զունատ դէմքով ժպտեցաւ, առաւ զիս, ուրախութենէն արտասուեց, համբուրեց, աղօթեց իր բարեբանին համար և զիս տուաւ ուրիշի մը, որ փոխադարձ իրեն քանի մը պատառ հաց տուաւ։

Եւ հայ որբիկը ազատեցաւ մահուան ճիրանէն։

Եւ ես երբ զգացի թէ մահամերձ որբիկը ապրեցուցի՝ մտածեցի «Ա՛ս է իմ կեանքիս ամենէն նշանաւոր դէպքը» և ես ուրախ էի որ ստեղծուած եմ։

ՀՈԳԵՎԱՐՔԻ ✻ ✻ ✻
✻ ✻ ԲԱԶՈՒԿՆԵՐՈՒ ՄԷՉ

ՀՈԳԵՎԱՐՔԻ ԲԱԶՈՒԿՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Երբ մութը իր տխրութեամբ ու լռութեամբ կը ծանրանար Ագ-Հիսարի վրայ, միայնակ կը մնար փողբիկ Զաքարը իրենց սև սենեկին մէջ: Քիչ մը վերջ պիտի գար իր մայրը՝ օրուան աշխատութենէն յոգնած, և պիտի վառէր կանթեղը: Հագիւթէ նուազ լոյսը սենեկին մէջ մեկամաղ՝ ձոտ զուարթութիւն մը կը բերէր, Զաքար, ամէն իրիկուն իր մօրը գիրկը կը նետուէր, երկու ձեռքերով ձեացուցած օղակին մէջ կ'առնէր իր մօրը գլուխը, և անոր համբոյրը իր ճակտին առնելէն ետք՝ կը հարցնէր պարզութեամբ մը.

— Մայրիկ, ես հայրիկ չունիմ:

Մանկամարդ կիներ կրկին կը համբուրէր փողբիկին բերանը, և արցունքները ձգելով այդ անմեղ մանկան դէմքին վրայ՝ կ'ըսէր.

— Ունիս, զաւակս, ունիս...

1900էն վերջ քանի մը տարի, շարունակ, ամէն երկուն կանթեղին նուազ լոյսը հանդիսատես կ'ըլլար այս մի և նոյն ցաւոտ պատկերին:

*
* *

1895ի սեպտեմբերի 27ին, կէսօրէն ետք՝ դեռատի հարս մը Վարսենիկ՝ իր տանը կից փոքրիկ պարտեզին մէջ երկու ծառերու վրայ ձգած էր ճղօրանը, որուն մէջ պիտի քնանար իր նորածինը։ Անդրա- նիկ զաւակն էր որ կը գգուէր ան։

Քնացիր, զաւակս, քնացիր,
Օրանդ ամբողջ ոսկի է.
Քնացիր, Զաքարս, քնացիր,
Պիւլպիւլն վերեւդ կայներ է...

Վարսենիկ կ'երգէր փափուկ ձայնով մը, ձեռքի գուլպան հիւսելով, և կ'օրօրէր Զաքարիկը՝ ոտքը ճղօրանին չուանին կա- պած։

Փոքրիկ Զաքարը դադրեցաւ լալէ, և դեռ Վարսենիկ կը շարունակէ իր օրօրը։ Ան միտքը ամբողջ սեւեռած է իր զաւա- կին վրայ, և չի լսեր այն խուլ գոռում գոչումները, որ կու գան մարելու ծառե- րուն տերեւներուն խշրտոցին մէջ։

Քիչ մը վերջ Վարսենիկ իր անոյշ համ- բոյրը տուաւ Զաքարիկին ճերմակ ճակ- տին, և անոր կաթնեղէն մարմինը ճան- ճերէն պաշտպանելու համար՝ սպիտակ քօղ մը ձգեց երեսին վրայ։

Վարսենիկ՝ հագիւ թէ զաւկին զլիւռն մօտիկ պիտի նստէր իր ձեռքի գուլպան հիւսելու, յանկարծ ծեր թուրք մը յար- ձակեցաւ իր վրայ, և ձեռքերը կողբուն վրայ պրկելով, զայն հրելով դէպ ի տուն՝ դռնէն ներս ձգեց։

Վարսենիկ ատեն չունեցաւ և չկրցաւ ալ զրուսն ետին դարձնել, և չտեսաւ ի- րեն անծանօթ աղտոտ մօրուքի մէջ կոր- սուած տգեղ դէմքը։

Անդին՝ շուկային մէջ Զարդը սկսած էր. տեղացի և շրջակայ թուրքեր սուրե- րով, կացիններով, հրացաններով զինուած՝ կը յարձկէին հայ խանութպաններուն վը- րայ, և աստին Վարսենիկին տան մէջ մանրանկարը կը գծուէր դուրսի մեծ կը- ոփին։

Ծերունին կը պաղատէր գետին փռուած՝ տկար Վարսենիկին դիմաց, և իբր թէ իր կեանքի զթութիւնը կ'ուզէր անկից՝ որուն

դէմքը կը բոցավառէր կատաղութենէն, և աչքերը կարծես կայծակ կը փայլատափէին:

Պարկեշտ և հաւատարիմ կնոջ անյող-զողդ կամքին զիմաց ծեր թուրքը կամաց կամաց իր քաղցր կարեկցական ժպտը վերուց, զայն տխրեցուց, թթուեցուց, և ահա քիչ վերջ՝ երկու ամպոտ դէմքեր, երկու կատաղի նայուածքներ իրամուկ կը բաղխին, ու թուրքը՝ հիմակ՝ իր ուժը կ'ուզէ ձեռք առնել. ոտքի կ'ելլէ և ձեռքը կ'երկնցնէ գետին ձգելու համար տկար արարածը:

— Աւետ... կը պոռայ կինը յուսահատօրէն:

Հոն չէր իր սիրելի Աւետը. ան արիւն-նեւրու մէջէն փախչելով՝ դէպ ի տուն կը վազէր, իր կինը և Զաքարիկը պաշտպանելու համար...

Թուրքը իր ջղոտ ձեռքը երկնցուց ու բռնեց Վարսենիկի ձախ թիւր: Առաջին սպառնալիքն էր սա:

Վարսենիկ՝ «Մատաղ ըլլամ զաւկիս», ըսաւ, և չթողուց որ ծերը իր երկրորդ սպառնալիքը փորձէր. ան աջ ձեռքը կըր-

ցաւ տեղաւորել իր ախոյեանին մօրուքին տակ. մայրական սէրը, պատիւի պաշտպանութիւնը՝ իր ջղերը զօրացուցին. Վարսենիկ իր մատնեւրուն մէջ առաւ ձեռու նիւն նիւնար վիզէն դուրս ինկած խոչափողը և սղմեց զայն այն բոլոր ուժովը որ ունեցեր էր այդ վայրկենին, և բոցավառ աչքերը անոր կարմրացող աչքերուն ուղղած՝ շուտով գետին տապալեց զայն՝ որ իր զիմաց վայրկեան մ'առաջ ծունկի եկած էր:

Թուրքը աչքերը անթարթ Վարսենիկին ուղղած՝ հազիւ կրնար շունչ առնել. փորձեց ինքզինքը վեր հանել գետնէն, բայց Վարսենիկի ծունկը կը ճնշէր իր կուրծքը: Անխօսուն, աղանքերը սեղմելով, իր ծունկին և աջ ձեռքին վրայ կը կենդրոնացնէր ուժը. և քաջաբար ուզեց հանդիսատես ըլլալ վաւաշոտ ձեռունիին պարտութեան: Քանի մը վայրկեան ետք ձեռունիին դէմքը կապուտցաւ, բերանը բացուեցաւ և դեռ Վարսենիկ թող չի տար անոր խոչափողը, ճակտին անոյշ բրտինքի կայլակները իր թշնամիին աղտոտ մօրուքին վրայ կ'իյնային ու գետին կը սա-

հէին, և դեռ վարսենիկ կը շարունակէ ուժով անոր կոկորդը սղմել և կուրծքը ճգմել:

Գրեթէ քառորդ մը անցած էր երբ վարսենիկ իր փոքրիկ Զաքարին ձայնն առաւ. և քիչ վերջ ներս մտաւ Աւետ՝ աջ թևին վրայ առած զաւակը. Աւետ վստահ էր թէ իր կինը հոն էր, բայց քանի մը բոպէ ան ոչ մի առարկայ կը տեսնէր հոն. սարսափը, դուրսի լոյսը զինքն իր տան խաւարին մէջ թողուցին:

— Վեցփաթուկս, վարսենիկ, պաշտպանուինք:

— Զեռքէս չի կրնար ազատուլ, Աւետս, ուժով սղմած եմ կոկորդէն:

Իրարու խօսք չէին հասկնար այդ առաջին վայրկենին. Աւետ բէվսլվէրը կ'ուզէր դուրսի կռիւն համար, որուն անգիտակից էր վարսենիկ. և ան կը կարծէր՝ թէ Աւետը իրեն օգնութեան պիտի գար հրազէնով:

Վարսենիկ նորէն նայեցաւ իր էրկանը և տեսաւ որ արիւն կը վազէր անոր ձախ թևէն. և բացազանչեց.

— Արի՞ն է որ կը վազէ ձեռքէդ:

— Այո՛, ջարդ կայ...

Եւ հիմայ նշմարեց Աւետ՝ թէ իր քաշարի կինը կոկորդ մը կը սեղմէր. ու երբ նա աւելի մօտեցաւ երազի մէջ այլայլածի նայուածքով, վարսենիկ քաջաբար ըսաւ.

— Աւետ, պատիւիս ու սիրոյս զոհն է աս:

Աւետ ձեռքը թուրքին ճակտին վրայ դնելէ հտը վճեց.

— Սատկած է արդէն:

Եւ երկուքն իրարու պլլուած անխօսուն՝ ուրախութեան արցունքներով մէկզմէկ թրջեցին, մինչդեռ փոքրիկ Զաքարը գետնին վրայ կ'արտասուէր:

※
※ ※

Ագ-Հիսարը ջարդուած էր, և բոլոր զոհերը հայերն էին: Աւետ, որ ձեռքէն վիրաւորուած էր՝ քանի մը օր ստիպուեցաւ տուն մնալ:

Ջարդէն հտը թեմին առաջնորդը (Ստ. Արքեպ. Բ.) անվեհեր մտած էր իր ջարդուած ժողովրդեան մէջ, օրհնելու արտասուներով բոլոր հայ զոհերու մարմինները.

և ան՝ պատարագով մը երկներ իւր յանձնէր բոլոր այդ նահատակները:

Մի և նոյն օրը մինչդեռ բոլոր քաղաքը իրենց մեռելները, վիրաւորեալները կ'արտասուէին, վարսենիկ իր Աւետը կ'ողորար:

Նոյն առաւօտը քանի մը ոստիկաններ եկած էին զինքը դատարան տանելու իբրեւ մարդասպան: Աւետ խոստովանեցաւ՝ թէ ինքն է ծեր թուրքը սպաննողը, և ինքնապաշտպանութեան պարագան միայն սա շնորհքը ըրաւ իրեն՝ որ փոխանակ կախուելու՝ տասնհինգ տարուան բանտարկութեան պիտի դատապարտուէր:

Այդ արդէն մեծ շնորհք մ'էր հին բէժի մի օրով: Նոյն տարւոյն հոկտեմբերի սկիզբը Աւետ շղթայակապ Պոլիս փոխադրուեցաւ քանի մը ուրիշ հայերու հետ:

Գիշեր ու ցորեկ Աւետի աչքին ղիմացն էր այն ահռելի և վսեմ պատկերը՝ որուն մէջ իւր կինը յաղթական կը հանդիսանար, և երբ կը մտածէր թէ իր գարնանային կեանքը պիտի խամբէր բանտին մութ պատերուն մէջ, առանց այլ ևս իր քաջարի և հաւատարիմ կինը տեսնելու ու իր սիրասուն զաւակը համբուրելու, այդ

մտածութիւնը դառն էր իրեն համար: Եւ այս էր որ թշուառ երիտասարդը զրկեց չոր հացին ախորժէն, վատոյժուց զայն, և տասներկու տարիներու մէջ զինքն ըստուեր մը դարձուց բանտին մութ պատերուն մէջ:

Ու օր մը, գեղեցիկ օր մը՝ վճռեց բանտին բժիշկը՝ թէ արդէն թոքախտը սպառած է երիտասարդ Աւետին կեանքին իւրը, ու քանի մը օրուան կեանք միայն կու տար: Այդ օրը 1908ի Յուլիս 15ն էր, երբ արդէն սահմանադրական թուրքիան բոլոր իր բանտարկեալներուն ազատութիւն կը շնորհէր:

*
* *

Վարսենիկ սևեր հագաւ օրերով. թրշուառ կնոջը երկու եղբայրներն ալ ջարդի օրը սպաննուած էին:

Իրեն համար ոչ արեւ կը ծաթէր, ոչ թռչուններ կ'երգէին. իրեն միակ սփոփանքն էր նստիլ այն մութ բակին մէջ՝ ուր խղզեց իրենց տունը կործանող ծերը:

որ՝ ստէպ իրեն կ'երկնցնէր ջղուտ ձեռքը, և Վարսենիկ զրկի զաւակը գետին դրած՝ ոտքի կ'ելլէր իր պատիւը պաշտպանելու համար. ու յետոյ կը սթափէր՝ «Ուրուականն է» ըսելով: Հազիւ ամիս մը տևեց իր ունեցած պաշարը, ամանները դատարկեցան և ձմեռը վրայ կը հասնէր:

Վարսենիկ պիտի ընտրէր այդ մութ սենեկին մէջ մեռնիլ՝ եթէ իր ստինքները չցամաքէին Զաքարիկին բերնին դիմաց՝ որ վարդի կոկոնն էր երկու փուշերու մէջ:

Ի սկզբան ձեռագործով իր օրուան հացը կը վաստկէր. և տարիներ վերջ ստիպուեցաւ ուրիշներուն քով կամ մետաքսի գործարանները աշխատիլ:

Վարսենիկի վառվռուն դէմքը՝ սևերու մէջ օրէ օր գունատիլ սկսաւ. իր դրացիներն ալ զայն նշմարեցին. տաժանելի աշխատութիւնը, իր Աւետը, Զաքարին ապագան, այս բոլոր ճնշող մտածութիւններուն մէջ նա կը հալէր ու կը մաշէր: Յուրտին, կէս գիշերին ան պիտի ելլէր տասներկու ժամ աշխատելու համար. և իր սև զգեստներուն դիմաց՝ սպիտակ մետաքս պիտի բանէր...

Վարսենիկ քաշքշեց իր կեանքը ամբողջ տասներեք տարիներ՝ առանց օր մը իր յոգնած ու տկար մարմնոյն հանգիստ տալու, քանի որ ան օրուան աշխատութեամբ պիտի կերակրուէր:

Երբոր 1908ի Յուլիսի 11ը Ագ-Հիսարին ալ ծագեցաւ, երբոր Սահմանադրութեան հաստատման լուրը հոն հասաւ, Վարսենիկ անկողին ինկած էր պաղ բերտինքներու մէջ:

Զաքարիկը արդէն մեծցած դպրոց կ'երթար քանի մը տարիներէ ի վեր: Յուլիսի 15ին իրենց վարժապետը լրագրին սալուրը կը կարդար. «Վեհափառ սուլթանը հրաման հանեց բոլոր բանտարկեալները ազատ արձակել»:

Զաքար իր շունչը մօրը անկողնին քով առաւ.

— Մայրի՛կ, Սուլթանը հրաման հանեւ է ազատել բոլոր բանտի մարդիկը: Հայրիկս ալ պիտի ազատի, այնպէս չէ՞:

— Այո՛, այո՛ զաւակս, ըսաւ Վարսենիկ լալով:

Եւ Զաքար իր մօրը նիհար ու գունատ դէմքին վրայ ուրախութեան զգացում մ'իսկ չ'նշմարեց:

Եւ ի՞նչպէս հրճուէր ան այդ լուրին զիմաց, քանի որ կը խորհէր թէ տկար բազուկները պիտի չկարենային իր մէջ սեղմել Աւետը...

Օր մը ետք Վարսենիկ իր անկողնին մօտիկ կանչեց իր զաւակը. մոմ դարձած շրթներով սառած համրոյրը զրոշմեց անոր ճակատին և արտայայտեց ըսաւ.

— Գնա՛ զաւակս, գնա՛, Աստուած հետդ ըլլայ :

Զաքար իր քանի մը ընկերներուն հետ Պոլիս պիտի երթար՝ իր հօրը հետ մօրը զիրկը վերադառնալու համար:

Եւ ի՞նչ հրճուանքով ըրաւ նա իր այդ ճամբորդութիւնը...: Նոր տեսարանները, նոր քաղաքները, նոր դէմքերը իր աչքին չէին երևար. Պոլիսը որ կը տեսնուէր հեռուէն, իր գեղեցկութեամբ, իր վիթխարի շէնքերով, մինարէներով՝ չգրաւեց պատանիին ուշադրութիւնը: «Հայրիկս պիտի ազատի, հայրիկս պիտի տեսնեմ», աս էր անոր պատասխանը ամէն անոնց՝ ուրոնք իրեն կը մօտենային:

Իզմիտէն մեկնող շոգենաւը Ղալաթիոյ քարափը մօտեցած էր իրիկուան դէմ: Զա-

քարը նոյն զիշերը իր ընկերներուն մօտ անցուց, և երկրորդ օրը կանուխ՝ Զարդիշ գնաց, ուր բանտուած էր հայրը: Վսեմ շէնքը, իր դրան զիմաց փռուող սանդուխներով՝ վայրկեան մը զուարթացուց պատանին. չէ՞ որ ան հազար անգամ գեղեցիկ էր իր տնակէն, և չէ՞ որ իր հայրը այդ փառաւոր շէնքին մէջ հիւրընկալուած էր:

Զաքարիկ հոն իր դժբախտ ընկերակիցներուն մէջ կեցած՝ հօրը երևնալուն կը սպասէր:

Ժամ մը վերջ արդէն մի առ մի դուրս կ'ելնէին նիհար ու գունատ դէմքեր, «Փառիշահըմ չօք եաշա» աղաղակելով. շատերուն ամսուան մը մօրուքը իրենց ծնօտին վրայ. և շատ զիւրին էր ճանչնալը՝ թէ ատոնք տարիներով բանտերու սեպատերուն մէջ նետուածներն են:

Ամէնքն ալ ժպիտ ունէին իրենց դէմքին վրայ և ժողովրդեան ծափերուն զիմաց րեմկաւոր կ'ընէին շարունակ:

Զաքար երեսը ժպտուն՝ աչքերը չորս կ'ուզէր ընել, վայրկեան մ'առաջ տեսնելու համար հայրը. և կը նախանձէր նա բոլոր իր այն հասակակիցներուն վը-

բայ՝ որոնք զուարթութեամբ ցատկելով իրենց հօրը բազուկէն կը կախուէին, և երբեմն դէպ ի բանտը կը դարձնէին դէմքերնին, ուր հալած ու մաշած էին իրենց հայրը կամ եղբայրը:

Զաքար՝ իր, իր քաղաքին և հօրը անունը կու տար ստէպ, քանի որ չէր ճանչնար հայրը. և ո՛չ մէկ դէմք չէր ծպտեր իր աչքերուն դիմաց. և բոլոր անոնք որ իր առջևէն կ'անցնէին՝ տխրուած թիւն մը կը թողնէին թշուառ պատանիին վրայ:

Կեցաւ ժամերով հոն խնտոմներու, ծափերու մէջ, և զինքը կիզող արեւը քաշուեցաւ իրմէ, ու մնաց պահ մը իր մօտի պալատներուն կէս մէջքէն վեր. ու մէկը զանուեցաւ վերջապէս՝ որ մօտեցաւ իրեն և հարցուց.

— Ի՞նչ կ'ուզես, զաւակս:

— Հայրիկս կ'ուզեմ:

— Բանտն էր:

— Այո՛, իմ տարիքիս չափ բանտը կեցած էր:

— Անունը:

— Աւետ:

— Ո՞ր տեղէն:

— Ագ-Հիսարէն:

Եւ իսկոյն այդ բարի հայը բանտապանին գնաց և թարգման եղաւ իր փոքրիկ ազգակցին:

Բանտապանը նորէն հարցուց՝ հայ թարգմանին բերնով.

— Ի՞նչ է հօրդ անունը:

— Աւետ Զ...

— Ո՞ր տեղէն է:

— Ագ-Հիսարէն:

Եւ գնաց տեսրակներուն մէջ փնտռելու այդ անունը՝ բանտին թիւը իմանալու համար:

Քառորդ մը ետք, բանտապանը կրկին երեցաւ, շատ տխուր դէմքով, ուսկից բան մը չհասկցաւ փոքրիկը. և իրարու քանի մը խօսք փոխանակելէ ետք բարի հայը հոն թողլով փոքրիկը՝ բանտապանին հետ գնաց Աւետը տեսնելու:

Թշուառ երիտասարդը կանթեղի մը նուազ լոյսին մէջ մահուան հետ կը գալարուէր. հանդարտ էր թէև, բայց ոյժ մը կար իր մէջ՝ որով կը դիմադրէր մահուան. պիտի մեռնէր, բայց չէր ուզեր մեռնիլ.

հառաչանքներու հետ՝ «Վարսենիկ, զաւակս, կը մեռնի՛մ» կը կրկնէր ստէպ, և նիհար ձեռքերը երբեմն դէպ ի դռնակը կ'երկնցնէր և երբեմն ինքզինքը կը զրկէր։

Բանտապանը լո՛ւռ արտասուեց և հայն հեկեկաց։

Եւ յետոյ քիչ մը հեռուն երթալով խորհուրդ ըրին։

— Իր զաւակը հոս բերե՞նք, ըսաւ հայը։

— Բերե՛նք, ըսաւ բանտապանը, խեղճը կամ շուտով կ'ազատի հոգեվարքի տագնապներէն և կամ կը բժշկուի։

Քիչ վերջ հայը արցունքներ աչքերուն մէջ՝ ձեռքով նշան ըրաւ Զաքարին. և պատանին ուրախութեամբ վեր ելաւ սանդուխներէն ու յետոյ նորէն վար իջաւ՝ տխրութիւնը դէմքին վրայ սաստկացնելով. մութ սրահներէն անցնելով՝ հազիւ երբէք սիրտ կ'ընէր ներս նայելու այն դռնակներէն՝ ուր մութը թանձրացեր էր։

— Հո՞ս է հայրիկս, ըսաւ փոքրիկը, երբ իրեն ընկերացող հայը յանկարծ կեցաւ։

— Այո՛, հոս է, քիչ մը տկար է։

Եւ զինքը դռնակէն ներս անցուց, ինքը

և բանտապանը դուրս մնացին, վասն զի ներսը իրենց տեղ չկար։

Ահա բազուկներուն մէջ գտաւ իր զաւակը. աչքերը գերեզմանէն ետ դարձուց, համբուրեց զայն, սեղմեց իւր հիւանդ կուրծքին վրայ, հառաչեց, և քանի մ'անգամ երկնեց։

— Զաքարիկս։

— Հայրիկս...

Եւ յետոյ պատանին միամտութեամբ ըսաւ.

— Մայրիկս հիւանդ է, քեզի կը ըսպասէ։

— Վարսենիկս, զո՛հս, Զաքարիկս...

Ահա քանի մ'անգամ կրկնեց այս առիւթները և յետոյ սեղմեց Զաքարիկը իր կուրծքին վրայ և աչքերը մութ առաստաղին ուղղած մնաց շնչառապա։

Դուրսը՝ բանտապանն և հայը փափրսացին իրարու.

— Մեռաւ։

— Մեռաւ։

*
* *

Ղալաթիոյ քարափէն, առաւօտեան, կը մեկնէր շողենաւը դէպ ի իզմիտ. բոլոր անցորդները՝ ըլլային թուրք կամ հայ՝ կաբեկցութեամբ մը կը զիտէին այն դէմքը որ դէպ ի Զարդիյէ ուղղուած կ'արտասուէր միշտ:

Զաքար՝ իր հօրը պաղ բազուկներէն բաժնուած՝ մօրը կը դառնար:

Զարդիյէն կը կորսուի հեռաւորութեան մէջ, Զաքար նորէն կը շարունակէ դէպ ի այդ կողմը նայիլ. կը յուսայ թէ վերջին ըոպէին իր հայրիկը պիտի երևայ թերեւս ամպերուն մէջէն:

Պոլիսը կը հեռանայ, կ'անհետի հեռաւորութեան մէջ. Զաքարիկ աչքերը չի բաժնեւր այն կէտէն՝ ուր թողած էր իր հայրը անկենդան:

Յանկարծ նա կը ցնցուէր՝ երբ կը յիշէր այն նիհար բազուկները որ զինքը կուրծքի մը վրայ սեղմեցին. և զիտէր ան թէ քիչ վերջ նորէն մօրը նիհար բազուկները իր մէջ պիտի առնեն զինքը:

Զաքարիկ իր գեղն հասաւ. իրմէ առաջ եկած էր արդէն հօրը մահուան լուրը: Բոլոր զինքը հանչցողները զլուխնին շարժելով կը փափայլին իր ետեէն.

— Թշուառ տղայ...

Գիտէին թէ մօրը կեանքի ժամերն ալ համբուած էին:

— Զաքարիկս, Աւետս, կը կրկնէր վարսենիկ, երբ պատանին իր հիւանդ մօրը սենեակը մտաւ. ու դժբախտ կինը զաւկին դէմքին վրայ կարդաց մահուան անկողնէն՝ թէ Աւետը ալ պիտի չդառնայ:

— Զաքարիկս, Աւետս, Զաքարիկս, կրկնեց վարսենիկ իր բազուկներուն մէջ առած իր զաւակը:

Փոքրիկը ժամերով բնացած մնաց հոգեվարքի բազուկներուն մէջ, զլուխը մօրը անկենդան կուրծքին վրայ...

ՌԱՀՎԱՅԻ ԽԱՆԻՆ ՄԷՁ

ՌԱՀՎԱՅԻ ԽԱՆԻՆ ՄԷՋ

Երբ 1396 թուականին այլազգիք Աղ-
թամարայ Զաքարիա կաթողիկոսը նա-
հատակեցին՝ նոյն իրիկունը Վանի պար-
սիկ իշխանը ճափար՝ ճաշ մը պատրաս-
տեց իր բարեկամներուն:

Սա նոյն օրը թուղթ մը գրած էր որդ-
ւոյն՝ որ Բաղէշէն Վան գայ, իր հօրը մեծ
յաղթութեան խնջոյքին մասնակցելու:

Իրիկունը՝ երբ ալ արեւը Աղթամարայ
խախաղ լիճը կարմիր ներկելով կը քա-
շուէր՝ փողերուն և սրինգներուն ձայնե-
րը երգերու հետ արձագանգ կու տային:

Կաթողիկոս մը նահատակել. ամենա-
յաջող յաղթանակն էր այդ ճափարի հա-
մար, և ռամիկը աշխարհակալի այնքան
ովսանաններ պիտի չուղղէր, որքան հի-
մայ ճափարի:

Բայց սակայն այս խնդումներուն ու
այս պարերուն մէջ՝ ճափարը մտածկոտ

կեցած պատուհանին դիմաց՝ աչքերը չի բաժներ Վանայ լճակէն, որ հիմայ լուսնի լուսով արծաթագօծուած է։ Դիմացէն անուշիկ հով մը կու գայ զովացնելու՝ իր մտածութեանց տակ ընկճուած և տաքցած գլուխը, բայց ճափար անով ալ չի գահանար, նա կ'ուզէ նաւակ մը տեսնել Վանայ լճին վրայ, նաւակ մը, որուն մէջը պիտի ըլլար իր որդին։ Հովը կը սաստկանայ, լիճը վրդովիլ կը սկսի և ժամ մը վերջ կը տեսնուի նաւակ մը որուն թիւփարնները իրենց ամէն ճիգով անհանդարտ ալիքներուն կը դիմադրեն։

Նաւակը կը հասնի, և ճափար ուրաթեամբ վար կը թռչի իր որդին գրկելու, և այն վայրկեանին կը հասնի նաւակին մօտ՝ երբ երկու նաւավարները ճափարի որդւոյն դիակը դուրս կը հանէին։

Որդին խղղուած էր։

*
* *

Բաղէշի և Վանի մէջ եղած ընդարձակ դաշտը որ Ռահվա կը կոչուի՝ գրեթէ պատերազմի դաշտ է երբ հիւսիսային հով մը

կ'արշաւէ հոն։ Ճամբորդներէն շատերը երբ այդ վայրկեանին դաշտին մէջ կը բռնուին՝ գետին կ'իյնան և կը խղղուին։

Նոյն իրիկունը ճափար երբ կ'իմանայ թէ որդին այդ դաշտին մէջ խղղուած է, երկրորդ օրը ինքզինքը մխիթարելու պատրանքով՝ հրաման կը հանէ որ Հայերը հոն այդ դաշտին մէջ իր որդւոյն յիշատակին երկու խաներ շինեն, որպէս զի ճանապարհորդը հոն ապաստանին երբ հովը սպառնայ։

Մի քանի տարիներու մէջ կամարակապ խաները կը կանգնուին, ծառայելու համար իբրեւ միակ ապաստանարան ճանապարհորդներու։

Բայց ժամանակը կը մոռցնէ ամէն բան։ Ռամիկ ժողովուրդը իրիկուան դէմ կը տեսնէ չար ոգիներ և դաշտի մէջ խղղուած մարդոց ուրուականները որոնք խաւարին հետ երևան կու գան։

Եւ այսօր ճանապարհորդ մը երբ այդ խաներուն դիմացէն կ'անցնի, ամենասատիկ փոթորկի ժամանակ իսկ, նա իր ամէն ուժովը կը վազէ այդ խանին դիմացէն, և կը կարծէ թէ ուրուականներու

խումբ մը իր ետեւէն կ'ուզէ հասնիլ զինքը խանին մէջ տանելու։ Եւ գիւղացին կը կարծէ՝ թէ տեսած է զանոնք, և լսած է նոյն իսկ անոնց ոտնաձայները։

Եւ տեղացի ամենաքաջ մարդիկն իսկ՝ որոնք ոչ աւազակներէ և ոչ առիւծներէ կամ բորենիներէն վախ ունին՝ ուսմիկ ժողովրդեան հետ կը ղողղղան երբ խօսքը Ռահվայի դաշտին խաներուն վրայ է։

Գերենիկ Դատուանի տեյիւն էր։ Հսկայ հասակին վրայ ունէր աշխոյժ ու կայտառ գլուխ մը, և դեռ շատ յատկութիւններ՝ որոնցմով սիրելի եղած էր առ հասարակ ամենուն։ Զինքը ստէպ քիչրտ անունով կը ճանչնային, վասն զի միշտ քրդական տաւրազ կը կրէր։

Գերենիկին կիւնը Լուսընթագ՝ անդրաշիկ որդին աշխարհ բերելէ վերջ՝ հազիւ կրցաւ պրծիլ մահուան ճիրանէն, և երբ գարնան անկողնէն ոտքի ելաւ՝ Գերենիկ զայն իր Ահմէտ քիւրտ ծառային հետ Բաղէշ ղրկեց, այն էր Լուսընթագի հայրենիքը։

Լուսընթագ հակառակ իր փափուկ կազմուածքին՝ ունէր միանգամայն առնական քաջասրտութիւն, սա շատ անգամ իր էրկանը կռիւներուն օգնած էր։

Ահմէտը՝ Գերենիկին հօր ձեռքին տակ մեծցած՝ աւելի Գերենիկին եղբայրն էր քան թէ ծառան, միջահասակ էր, քառասուն տարիներ լրացուցած։

Ահմէտը այնքան հաւատարիմ էր իր տիրոջ՝ որ Գերենիկ կրցաւ անոր վստահիլ զԼուսընթագ, որ մինչև Բաղէշ ընկերէ անոր։

Չորս-հինգ ամիսներ անցան և հասաւ աշունը, օդերը սկսան ցրտանալ, և Գերենիկ նորէն Ահմէտը Բաղէշ ղրկեց որ իր կինը Դատուան բերէ։

Հիմակ Դատուանցի Հիւսէյինի սենեակը լուսաւորուած է օճախին բոցերով, գիշեր է, ձիւնը հիւսիսային հովուն հետ խաղալէն վերջ հագլւ կրնար գետին իյնալ, դուրսը ծառերուն կոտրտուիլը կը լսուի, և երբեմն երբեմն հովը այնքան սաստիկ կը փչէ՝ որ կարծես Հիւսէյինի տունն իսկ անոր ղիմաց խոնարհիլ կը մտածէ։

Այսպիսի ձմեռնային գիշերներ, երբ

քիւրտերը բարեկամի մը տունը կը խմբուին՝ օճախին դիմաց կէս գիշերը կ'անցնեն։ Հէքեաթներէն վերջը ամէնքը կարգաւ իրենց քաջագործութիւնները կը պատմեն. և այդ առասպելներու նման անիրական երեցող դիւցազնագործութիւնը հազիւ երբէք զարմացական հառաչանք մը կրնան խլել ունկնդիրներէն։

Երբ դիւցազնական պատմութիւնները կը վերջանան՝ վայրկեան մը լուռ ամէնքը իրարու երես կը նային. իրենց դէմքը, անխօսուն նայուածքը՝ սա հարցումը կը թարգմանեն։

— Ես չեմ ամենէն քաջագործը։

Ամէնքն ալ գրեթէ միշտ այդ պահանջը կ'ունենան. դիւցազնագործութեան պատիւը մէկը միւսին չի ընծայեր։

Եւ այսպէս, երբ այնքան պատմութիւնները չեն կրնար խումբին դիւցազնը որոշել՝ կը սկսին իրարու դիւցազնական գործեր առաջարկել. և այս իրկուն մէկը հարցուց.

— Ո՞վ կրնայ այս ժամուս վանցի Օսման բէկին գլուխը հոս բերել։

— Ես, ըսին ամէնքը ոտքի ելլելով։

— Ահա այդ ոչինչ առաջարկ մ'է, ըսաւ տանուտէր Հիւսէյին։ Ո՞վ այս ժամունս պիտի կարենայ Ռահվայի խաներուն մէկուն մէջ մտնել, ու ներսէն այնպիսի բան մը բերել՝ որ համոզէ զմեզ թէ յիրաւի ներս մտնած է։

Այս առաջարկին դիմաց կարմիր դէմքերը գունատեցան. քիւրտերը թոյլ կեցուածք մ'առին. ամենուն ներսէն սարսուռ մը անցաւ և կարծեցին թէ օճախն իսկ սոսկաց և իր բոցը իջեցուց։

Բայց Դերենիկին համար կա՞ր երկիւղալից առաջարկ մը։

— Ես, ըրաւ ան խրոխտ դէմքով մը, և իսկոյն ոտքի ելաւ, բարեհեց ու մեկնեցաւ։

— Սպասե՛նք ըսաւ քիւրտերէն մէկը։

— Դիակի՞ն պիտի սպասենք։

— Ապահովապէս։

Եւ սպասեցին ու ուզեցին սպասել մինչև լոյս։

Գիշեր է, մութ. երկու ճամբորդները Ռահվայի դաշտը կը կտրեն, ու հովը որ

սկսաւ Վանէն փչել՝ իր հետ բերաւ ձիւնը, որ ճամբորդներուն քրտնած երեսներուն զարնուելով՝ շուտով կը հալէր:

Ճերմակ ձին՝ որ առջևէն կ'երթար՝ իր վրայ ունէր Ահմէտը, իսկ սեւ ձին՝ Լուսընթագը, Գերենիկին կինը, որուն գրկին մէջ կը քնանայ Անդրանիկ:

Երթալով՝ հովը սաստկացաւ. ձիերը սկսան խրխնջել, նշան էր թէ ալ չէին կրնար յառաջել Ռահվայի դաշտին մէջ:

— Ծոնչս շունչս, կրկնեց կինը հեռահալով:

— Տիկին, ըսաւ Ահմէտ, ես ալ այլևս չեմ յառաջել, կարծեմ թէ մօտերնիս են խաները. ահ, ո՛ր էր թէ հոն չար ոգիներ չըլլային ու սենք հոն գիշերէինք:

— Չար ոգիները թող մեզմէ փախչին Ահմէտ, ես անոնցմէ չեմ վախնար. ուստի կին երեւակայութեան մէջ միայն կ'ապրին:

Լուսընթագ այնքան հուժկու, անվախ շեշտով մը պատասխանեց՝ որ վախկոտ Ահմէտը սիրտ առաւ և ձին դէպ ի խանը ուղղեց:

Քիչ վերջը արդէն առաջին խանին դրան զիմաց հասան: Ահմէտը կեղծ քաջասրտու-

թեամբ մը ձիերուն բեռները վար առաւ: Փոքր աղմուկ մը որ արձագանգը կու տար խանին մէջ, որ ո՞վ զիտէ քանի հարիւրաւոր տարիներ լուսթեան մէջ մնացած էր: Ահմէտ ամէն անգամ որ շշնկոցի մը արձագանգը կ'առնուր կամարներէն՝ կը դողդողար, կը կարծէր ան թէ չար ոգիները խորհուրդ կ'ընեն ներսը իրեն չարատանջ մահ մը որոշելու:

Լուսընթագ իր ճամբորդութեան իւղէ ճրագը վառեց, և ճրագին նուաղկոտ լոյսը խսկոյն վազեց շէնքին պարաս պանկիւններուն մէջ տեղաւորելու, և հիմայ խորհրդաւոր շէնքը նորէն սոսկացուց զԱհմէտ:

Հոն թերաստուերին մէջ նկատեցին դեւերուն գահերը, բնակարանները, խորշերը, հեռուն պատին մօտ նուաղ լոյսին տակն էին կմախքներ, մարդոց կմախքներ և զիաւներ: Խանին դեռ աւելի խորը՝ խաւարին մէջ կը մնար: Ահմէտ երկիւղով մը աչքերը անկից ետ քաշեց. ահա իր զիմաց երեւցաւ Լուսընթագի անվախ, ազդեցիկ դէմքը՝ որ աչքերը իր Անդրանիկին վրայ սեւեռած՝ անոր կաթ կու տար:

Ահմէտ այս դէմքին զիմաց փոխուեցաւ: Հիմայ կայ մէկը անվախ քան ինքը:

Դուրսը քամին մը ֆըշֆշայ և շէնքին կամարներուն տակ կը պարէ։ Ահմէտ բնութեան այդ կռուի երգին հետ մեներգ մը սկսաւ երգել, աչքերը՝ ձեռքին մատներուն բացուածքէն՝ Լուսնթագի ուղղելով։

Այս մեներգը խօսակցութեան մը սկըզբնաւորութիւնը՝ պիտի ըլլար։

— Լոյս, երգեց Ահմէտ, դու որ քշեցիր չար ոգիներ՝ հիմակ խաւարած ես Արևի մը դիմաց։

— Լոյս՝ Ահմէտ, հիմայ ոգիները կը կանչեմ և զքեզ բզիկ բզիկ ընել կու տամ։

— Կը հաւատամ՝ թէ ոգիները աչքերուդ առջև չեն կրնար կենալ։

— Լոյս շուն, կրկնեց Լուսնթագ երբ Ահմէտ կը սպառնար անոր՝ զինքը ալ Դեբենիկին չյանձնել,

Եւ այսպէս շարունակեց բանակուիլ, Լուսնթագ բարկութեան՝ իսկ Ահմէտ վաւաշոտ շեշտերով։

Ու հոն հասաւ՝ որ Ահմէտ Լուսնթագի գրկէն խլեց Անդրանիկը, և անոր վրայ բարձրացուց սպառնական սուրը, իր չար կամքին յագեցումն սպահանջելով։

— Եթէ ոչ՝ Անդրանիկ մէկ ձեռքով կը թողում։

— Ո՛չ, գոռաց Լուսնթագ։ Եւ կամարներն ալ դողդողացին։ Կատղեցաւ Ահմէտ, մանկան ձախ ձեռքը կտրեց և զայն դուրս նետելով՝ կրկնեց իր սպառնալիքը.

— Եթէ ոչ՝ Անդրանիկդ առանց ձեռքի պիտի թողում։

— Ո՛չ, գոռաց Լուսնթագ՝ արտասուելով։ Ահմէտ աջ թևն ալ կտրեց ու դուրս նետեց։ Եւ նորէն կրկնեց։

— Վերջինն է. եթէ ոչ՝ Անդրանիկիդ գլուխն ալ պիտի կտրեմ։ Եւ Լուսնթագ չկրցաւ իր «ոչ»ը գոռացնել, հեկեկանքը զինքն անշնչացուց կարծես. և կանթեղին լոյսը մարելով յարձակեցաւ Ահմէտի վրայ կանացի ուժովը. այդ վայրկեանին նա խլեց թշնամույն սուրը՝ երբ արդէն իր որդւոյն գլուխը կտրած էր, և մի քանի հարուածներով անոր հոգին խանին դեւրուն մատնեց։...

*
* *

Հեհեհալով հասաւ Դեբենիկ այս կռուոյն, և հսկայ հասակով սոսկաց խանի ու չար ոգիներուն ճիշը լսելով։

Կամարներէն ներս նշմարեց լոյս մը՝ որ քիչ վերջ մարեցաւ, և լսեց արձագանգը հառաչներու՝ որ հիմայ լսեց: Բայց պէտք էր առաջ երթալ, ատենն է հիմայ իր անվախութիւնը ցուցնել քիւրտերուն, չար ոգի մը զնկելով անոնց զիմաց: Խարխափելով յառաջեց հոն՝ ուր լոյսը նշմարած էր և լսեց հեհեղոյն ոգիի մը, և աւնոր հետ մենամարտելու քաջութիւնն ու նենալով՝ մօտեցաւ սենեկին պատուհանին և արի շեշտով մը հարցուց: — «Ո՞վ է հոն որ կը հեհեղայ»: Լուսնթաղը, ճանչցաւ իր Դերենիկը՝ որուն սիրոյն զոհ տուաւ Անդրանիկը, և երբ բերանը բացաւ օգնութիւն ուզելով՝ իմացաւ որ լեզուն ալ տուած էր. համրացած էր,

Ու երբ կրկնեց Դերենիկ իր հարցում մը՝ Լուսնթաղ առաւ Անդրանիկին զլուսը ու դուրս նետեց պատուհանէն:

Եւ հիմայ Դերենիկ զողողաց վախէն և շտապեց դէպ ի Դատուան, ձեռքն առած այն զլուսը՝ զոր չար ոգիներէն զոհուած կը կարծէր և այդ զլուսը պիտի ըլլայ վկայ թէ ան քաջութիւնն ունեցած է Ռահվայի խանը մասնելու:

Դեռ կը ձիւնէ. հովը այնքան սաստիկ է որ գետնի ձիւներն իսկ օդին մէջ կը ցրուէ:

Սաստիկ հովը սակայն՝ քիչ վերջ դադրեցուց ձիւնը և ցրուեց երկինքը պատող ամպերը: Ահա վերը կապոյտ երկինքը կ'երեւայ սև ամպերու պատուածքէն, և լուսինը իր բոլոր ձիգը կը թափէ ամպերէն դուր ելլելու:

Դերենիկ, ձեռքի զլուսը հիմակ բազկին տակ առած՝ դեռ կը շարունակէ վազել: Եւ կը լսէ հիմակ Դերենիկ ողբալի ձայն մը՝ որ իր ետեքն կը վազէ: Ոգիներն են, զիւցազներու թշնամի ոգիները, որոնք լուսնին հետ կը վազեն, անշուշտ իրեն հասնելու. ետեք դառնալ, կամ լուսնին նայիլ... ան ատեն չունէր, պէտք չէր և ոչ իսկ քայլափոխի մը ժամանակը կորսնցըներ: Եւ կը շարունակէ իր վազքը և ոտքերուն տակ ձիւնը կը հալի, և ձիւնաթաթախ կըրած ծառերը չէին հասներ իրենց ովսանաներն ուղղելու քաջ և անվեհեր Դերենիկին:

Աստղերը նորէն ամպերուն ետին անցան, լուսինը իր պայծառ դէմքը ծածկեց

սուգի ամպով, և ան պարտուած էր:

Եւ սակայն չար ոգին խաւարին մէջ դեռ իր ետեւէն վազէ և անոր վայունք երթալով կը սաստկանայ ո՛րքան որ Դերենիկ Դատուանի կը մօտենայ:

Լուսընթացն է որ Դերենիկին ետեւէն կը վազէ անոր օգնութիւնն ուզելու. թշուառ կնոջ լեզուն կապուած էր սարսափէն. և իր Դերենիկին անունը տալու համար գրեթէ կ'ոռնար. և Դերենիկ կը կարծէր Ռահվայի Խանին չար ոգիներուն վայունքը լըսել, և վախէն չէր համարձակեր և ո՛չ իսկ ետին նայիլ:

Դերենիկ հիմակ աւելի մօէն կը լսէ իր յաղթանակը յափշտակել ուզող ոգիին ձայնը: Բայց ինչ հոգ, ինքն հիմայ տուն հասած է. ահա ծխանէն կայծեր կը բարձրանան դէպ ի վեր և ծուխին մէջ կը կարմրին. կը լսուին ձայները այն քիւրտերուն՝ որոնք ցարդ կը սպասեն իրեն դիակին:

Եւ Դերենիկ տան դուռը կը բանայ և վեր կը սրանայ առանց զայն գոցելու չար ոգիին դիմաց:

Քիւրտերը որ օճախին բարձր լոյսը

բոլորած էին՝ կեցցէներով անոր ճակատը համբուրեցին. Դերենիկ այդ համբոյրնեւրուն փոխարէն շնչասպառ ըսաւ.

— Կտրեցի գիշերը մինչև Ռահվայի դաշտը... մտայ խանը... սպառնացի չար ոգիներուն որոնք կը կոռէին... ահա զոհ մը...

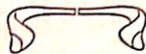
Ըսաւ և բազկին տակի գլուխը ցցուց անոնց օճախին լոյսին դիմաց. ճանչցաւ իր սիրելի Անդրանիկը, և արիւնը քարացաւ երակներուն մէջ. Դերենիկ անշարժ մնաց զաւկին գլուխը իր կոշտ մատներով սղմած, և աչքերը անթարթ՝ փոքրիկին աչքերուն ուղղած:

Այն կարճ ժամանակամիջոցին՝ երբ քիւրտերը իրենց ապուշ նայուածքները փոխն ի փոխ Դերենիկին և անոր ձեռքի փոքրիկ դէմքին կու տային՝ ներս մտաւ Լուսընթագ, երեսին քրտինքը արիւնախառն, ձեռքի սուրին վրայ կարմիր ձիւն և սառ, և այդ սարսափելի վայրկեաններուն մէջ, ալ յիմարացած, բացուեցաւ լեզուն.

— Բռնեցի՛, գոչեց:

Ու հապճեպ համբոյր մը տալով իր Ան-
դրանկին, համբոյր մ'ալ Գերենիկին ճակ-
տին տուաւ, ու զգաց որ քարի պէս սա-
ռած ճակատ մը գտաւ իր տաք շրթունք-
ներուն դիմաց:

Եւ Ռահվայի խանի զոհերուն դիմաց
անխօսուն՝ աչքերը օճախին բոցերուն հետ
անգամ մը վեր բարձրացուց, և ձեռքի
սուրով հարուած մը տալով իր կուրծքին՝
ինկաւ անոնց վրայ, մինչդեռ քիւրտերը,
իրբե թէ երազի մէջ կապկալուած ըլլային՝
ապուշ ապուշ հանդիսատես կ'ըլլային ահ-
ռելի տեսարանին...

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՅԱՐԿԸ

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՅԱՐԿԸ

Կէսօրուան ամենէն հրատապ ժամն էր՝
արեւը սակայն քողարկուած՝ այնպիսի նը-
ւաղկոտ գոյն մը առած էր, որ կարծես
խաղաղ լուսընկայ մը կը շողէր՝ դաւարա-
ւէտ բարձրութեանց վրայ, որոց անկիւն-
ներէն կը յայտնուէր Իզմիտի ծոցը, ծի-
ծաղկոտ և մոգական, ինչպէս պատմու-
թեան երջանիկ էջ մը:

Այդ պահուն էր, երբ գիւղացի մը, յիս-
նամեայ, բայց ծերունիի վսեմ երևոյթով
և ալեծածան մօրուքով, մազոտ կուրծքը
բաց և աչքերը կապոյտ՝ կարծես իր եր-
կընքէն գողցած, կողով մը կռնակին վրայ
կ'անցնէր լեռնային անձուկ ճանապարհէ
մը՝ արեւելեան երգ մը մըմնջելով:

Չախ թևին վրայ բազմած էր նկարչա-
կան ցնցոտիի մը մէջ եռամեայի տղայ մը՝
որ լաւագոյն զգեստի մը մէջ հրեշտակ մը

պիտի թուէր: Ծերունին՝ փոքրիկը բժշկի ցուցնելու կը տանէր. վասն զի իր Մ..... գիւղին մէջ միշտ բացակայ եղած էին երկու ամենակարեւոր մարդիկը. բժիշկը և վարժապետը: Նա երգելով դիւցազնի մը քաջութիւնը կը ներբողէր. և անձագանջը, որ կ'ընկերէր իրեն՝ ներդաշնակութիւն մը կու տար: Երբեմն կը լսէր, և որդւոյն դառնալով, — իբրեւ թէ բան մը հասկնար ան, — խանդավառութեամբ մը կ'ըսէր. «Խաչի՛կ, քու պապդ է քաջ Աւագը՝ ուրուն դիւցազնութիւնները կը պատմեմ»: Յետոյ, նորէն կը սկսէր լեռներուն պատմել Աւագին գործերը:

Այդ մարդը թորոս՝ բնութեան կոյս որդին էր. լեռներու խոռոչներուն մէջ ծնած և գազաններու հետ ապրած: Նա դաժան աշխատանքով մը իր ընտանիքը կ'ապրեցընէր. բայց երջանիկ կը զգար ինքզինքը, որովհետեւ լեռնցիի մը համար աշխատանքը մեծագոյն վայելքն է, մանաւանդ երբ զուարթ եղանակ մը կ'ընկերէ անոր: Սակայն այդ երգը այս այս անգամ իրեն դարան մը պիտի լարէր...

Երբ թորոս խիտ կանաչներով ծած-

կուած աղբիւրի մը քովէն կ'անցնէր՝ երեք կիւրճիներ ուշադրութեամբ մտիկ ըրին աւոր երգին. և երբ բան մը չհասկցան՝

— Ահմէտ, ըսաւ մին, լազ մը պիտի ըլլայ. մեզի ալ քիչ մը ստակ կը պակսէր. հրացանս ուղղեմ:

— Չէ՛, խեղճ ես. չե՞ս տեսներ հաւկիթի կողովը կռնակին վրայ. գործերնիս ինչ է. հոս սպասենք, մինչև որ Պ... գիւղէն դառնայ. հաւկիթներուն ստակն ալ զրպաննիս կը մտնէ: Յետոյ, եթէ ոչ մարդուն՝ գոնէ հաւկիթներուն խնայենք:

— Իրաւունք ունի Հիւսէյինը, մրմոց երրորդը. լաւ է որ հոս սպասենք և դարձին սպաննենք զինքը:

Դեռ կը շարունակէր թորոս իր նոյն երգը՝ զոր կրկնելէ չէր ձանձրանար: Մինչև որ Պ... գիւղը չհասաւ՝ նա ձայնը չկտրեց. և յետոյ Պ... գիւղին մէջ փոշանակ Աւագին՝ սկսաւ իր հաւկիթները երգել՝ աժան գնով:

Գիւղի շուկային մէջ, ուր հայ գիւղացիները կէս հայերէնով մը դաշտին պատուհները և իգմիտի ծոցին ձկները կը թուարկէին՝ թորոսն ալ իր հաւկիթները

կը գովասանէր լեռնական ձայնով ու շեշտով:

Կողովը դատարկելէն վերջ բժիշկին գնաց, անկից քանի մը սովորական պատուէրներ առնելու համար. յետոյ կնոջը և որդիքներուն խնդրած իրեղէնները և ուտելիքները առնելով՝ հաց ու ձիթապըտուղ գնեց և ուտելով ճամբայ ընկաւ, արևմուտքին հետ տուն հասնելու համար: Բաւական հեռացած էր, հեհեալով, դանդաղ քայլափոխելով՝ նա կտրեց վերելք օձապտոյտ ճանապարհը, և յետոյ շեղեցաւ մայր ճանապարհէն, վասն զի հասած էր այն աղբիւրին՝ ուսկից զով ջուր կը բղխէր՝ և միակ աղբիւրն էր այդ լեռնային ճանապարհին վրայ. և կակուղ հացին պէտք էր այդ զով ջուրը: Թորոս, փոքրիկը կակուղ խոտին վրայ նստեցնելէ վերջ, մօտեցաւ աղբիւրին: Քիչ մը անդին՝

— Հիւսէյին, որսը մեր դիմաց կու գայ, փախսաց Ահմէտ, և ատրճանակը ծերունիին մազոտ կուրծքին ուղղեց:

Հարուածը դժբախտաբար վրիպած էր. յաղթանդամ թորոսը ուժգին դէպ ի վեր ցնցուեցաւ, բազուկները պաղատանքի ձե-

ւով դէպ ի երկինք կարկառեց. բազկի բուռն ջղածգութեան պահուն՝ կողովը օդոյ մէջ նետուած՝ սկսաւ բլուրէն վար գլորիլ. վիրաւորուածը օդոյ մէջ երերաց քանի մը բոպէ, և յետոյ գետին փռուեցաւ ժայռին զարնուելով. երկու կարմիր աղբիւրներ յորդահոս կը բղխէին ժայռէն և իր կուրծքէն:

Այդ աղբիւրին հանդիպակաց բլուրի մը կողքին ընկողմանած էր Պ... գիւղացի այգեպան մը՝ Նիկոյ անունով. որ ատրճանակի ձայնը լսելով՝ վազեց դէպ ի այն կէտը՝ ուր կանաչներէն բարձրացող նուրբ ծովա մը, լալկան հառաչներ և մանկան մը ճիչը՝ եղեռնի մը իրազործումը կը մատնէին: Կիւրճիները թորոսը կողոպտած փախած էին՝ երբ Նիկոն արդէն հրացանը պարպած էր իրենց դիմաց:

Այգեպանը, շանթահարուած՝ տեսաւ ծերունի մը որ կը տապալուէր իր արեան մէջ՝ հոգեվարքի ամենէն ահաւոր տագնապներով: Թորոս ձեռքերը երկնցուց՝ օգնութիւն ուզելով իրեն դիմող անձէն, բայց երբ ան մօտեցած էր՝ գետին ընկան թոյլ բազուկները. վերջին ճիգ մ'ըրաւ ան

և խոշոր աչքերը բանալով՝ ըսաւ. «Հոն... խաչիկը... քեզ... կը յանձ...» և աչքերը գոցեց. բուն ցնցումներէ վերջ՝ յանկարծ անշարժ մնաց:

Թորոսը մեռած էր:

— Ո՞վ է այս խաչիկը, ըսաւ ինքն իրեն Նիկոն: Երբ թուփերուն մէջ լացող մանուկ մը նշմարեց՝ աճապարեց զայն գրկելու, մենուղ ծերունիին պատուէրը կրկնելով. յետոյ թաղեց սպանեալը իր և փոքրիկին անգիտակից արցունքներով:

Նիկոն վճռեց իր տունը տանիլ խաչիկը, մեծցնել զայն իրրեւ իր որդին, ուսում, արհեստ սովորեցնել և երջանիկ ընել զանիկա:

Այդ ժամանակ 27 տարեկան երիտաւարդ մ'էր Նիկոն. դեռ նոր կարգուած: Սեպտեմբեր ամսոյն մէջ որդեգիր ըրաւ խաչիկը. այս այն ամիսն է երբ խաղողները կարմիր-կարմիր կը փայլփլին այգիներուն մէջ կամ սաթի նման կը դիւթեն և իրենց կը քաշեն տղաքները: Պ... գիւղի

այգիներուն մի մասին պահապան դրուած էր Նիկոն. և յիրաւի այդ գործին որքան յարմար էր: Սև աչքեր կարմիր երեսներուն վրայ և ածուխի պէս սև յօնքերու տակ. շէկ պեխեր, որոնք մինչև ականջները կը հասնէին, վրան գեօյլեկի տարազ մը. վերջապէս՝ այնպիսի կերպարանք մը, քալուածք մը և նայուածք մ'ունէր՝ որուն շուքէն իսկ կը վախնային տղաքը:

Նիկոյ՝ տարիներէ վերջ, երբ ակ սև յօնքերու մէջ սկսան սպիտակ մազեր ելննալ, ուրիշ գործ մը ձեռք առաւ. նա մանր մունր ուտելիքներ և գործածելի իրեղէններ գնելով՝ կը տանէր զանոնք վաճառելու երկու ժամ հեռու գտնուող Կիւրճիներու գիւղը. և ա՛յնքան կը շահէր՝ որ իր ընտանիքը կրնար բարեկեցիկներուն թուոյն մէջ համարել տալ:

1896 թուականին Նիկոյ արդէն չորս տղայոց հայր եղած էր. անդրանիկը դեռ «հայրիկ» չըսած՝ վախճանած էր. կը մնային երկու պատանիներ՝ Կարապետ և Պօղոսիկ և փոքրիկ աղջիկ մը՝ Նուարդ:

խաչիկը՝ որ հիմայ զրեթէ քսան տարեկան երիտասարդ մ'եղած էր, դպրոցա-

կան շրջանը լմնցնելէն ետք՝ արհեստ մը ձեռք առաւ, և իր մեծ յաջողակութեամբ Նիկոյին ընտանիքին թիկունք մ'եղաւ։ Կարապետը ու Պօղոսիկ միշտ եղբայր կը ճանչնային զինքը։

1896ի Աստուածածնայ տօնէն մի քանի օր առաջ՝ Նիկոյ Կիւրճեանը գիւղը մեկնած էր՝ իր սովորական առևտրական գործերով, և պէտք էր տօնին նախորդ օրը դառնալ։ Այդ օրը հասաւ, դեռ արեւը մարը չմտած՝ Կարապետն ու Պօղոսիկ իրենց հիւանդ մայրիկէն կը բաժնուէին հօրերնուն ընդառաջ ելնելու համար։ Նուարդը պատուհանէն կը կրնէր իր եղբայրներուն որ հայրիկին իրեն խոստացած ընծաները ձեռքէն չառնուն. նա նոյն բաները կրկնեց, երեքնեց մինչև որ ալ չտեսնուեցան առնոնք։

*
* *

Այդ օրը սակայն ողբի ու արցունքի օր մ'էր Մ... գիւղացւոց համար. նոյն առաւօտ երեք հարիւր զինուած Կիւրճիներ՝ եկած էին Խաչիկին հայրենիքը ջարդելու

ու աւերելու. նոյն օրը Մ... գիւղի գրեթէ բոլոր էրիկ մարդիկ և երիտասարդները սպաննուեցան և շատերը քնոյ մէջ...

Պատճառը պարզ էր. քանի մ'օր առաջ Կիւրճիներուն գիւղապետը հայ լազերուն եզները կ'ուզէր առնուլ. իբրև թէ իր ապրանքն ըլլար։ Այդպիսի յափշտակութիւններ սովորական եղած էին. սակայն այս անգամ այս կ'ըլլայ անսովորը՝ որ լազերէն մէկը կը յանդգնի գնդակով մը վիթխարի մարդը գետին ձգել։ Այդ գիւղապետին վրէժը կը լուծուի երբ Մ... գիւղը կը ջարդուի։

Ջարդը երբ վերջացաւ՝ խիստ պատուէր մը տրուեցաւ իգական սեռին՝ «տուններէն չեկնել չսպաննուելու համար»։ Այդ պատուէրը այնքան հաւատարմութեամբ պատուէր երկչոտ սեռը՝ որ ո'չ մէկը չէր յանդգնեց պատուհանէն իր զլուխը դուրս հանել։

Նոյն օրը Մ... գիւղին շուրջը անցուցին Կիւրճիները, և իրիկուան դէմ իրենց տունները մեկնեցան։

Շատ քիչ հեռացած էին Մ... գիւղէն՝ երբ ձիու մը տրոփիւնը անշարժ կեցուց մի քանի Կիւրճիներ։

— Ալի, ըսաւ մէկը, հոս մօտէն կու գայ ձիու մը քալուածքին ձայնը:

— Սպասենք. եթէ կասկածաւոր անձ մ'է՛ ահա հրացանս. ըսաւ և պատրաստեց զայն:

Քիչ վերջ, թուփերու ետեւէն սպիտակ ձի մ'երևցաւ, և քաջ ու զինուած մարդ մը անոր վրայ, որ իր խրոխտ նայուածքով՝ կարծես բնութեան կիրճերը ու սոսկ կալի տեսարանները կ'ուզէր վախցնել.

— Նիկոն է. փափասց մէկը:

— Խեղճ Նիկոյ, ահ, ինչ բարի մարդ է:

— Ե՛ս ալ շատ բարիք գտած եմ իրմէ. մեղք որ այս բոպէիս մեզի կը հանդիպի:

— Այսպիսի վայրկեաններուն մարդու մը բարութիւնը չի փնտռուիր:

— Իրաւունք ունիս. կը բաւէ որ Պ... գիւղի բնակիչ մ'է. ապահով Մ... գիւղի քովէն անցած է և մեր ըրած ջարդը իմացած:

— Ապահով հիմայ Պ... գիւղը լուր պիտի տանի:

Այս խօսակցութիւններով կը փափասէին՝ երբ Նիկոն բաւական մօտեցաւ և իր

ղիմաց գտաւ զինուած կիւրճիներու խումբ մը: Արիւն քրտնեցաւ. զիմացը ութը զինուած թշնամի կար, մինչդեռ իր լեվոյկը վեց գնտակ ունէր:

— Կրակ, ըսաւ կիւրճիներէն մէկը:

Բայց առաջին անգամ ինքը գետին ինկաւ: Սակայն մի և նոյն վայրկենին հրացաններու շաշխնը լռեց ու արձագանքը համբեց՝ թէ քանի՛ գնդակ ուղղուած էր...

Նիկոն գետէն ընկաւ:

Մէկը մօտեցաւ անոր.

— Մեռած է, հարցուց ուրիշ մը:

— Չէ՛ դեռ. աչքերը բաց են, ինծի կը նայի. օգնութիւն կ'ուզէ:

— Մեղք է... բարի մարդ մը կը սպանենք ըսաւ, ուրիշ մը: Այդ վայրկեանին՝ կաղալով մէկը կը մօտենար Նիկոյին: Դա՛ Նիկոյէն վերաւորուած կիւրճին էր:

Նիկոյ աչքերն անոր դարձուց ցաւակցութեան նայուածքով:

— Օգնութիւն կ'ուզես. ահա քեզի հարուած մը, հանգիստ քնացիր. ըսաւ, և քանի մը հարուածներով Նիկոյին գլուխը կտրեց և թուփի մը մէջ նետեց: Նիկոյին մարմինը կտոր կտոր ըրին ճամբուն վրայ

և շտապեցին իրենց ընկերներուն հասնելու :

— Ձին պիտի թողունք :

— Ի՞նչ պիտի ընենք . կրնայ զմեզ մատնել, ձգենք, ըսաւ ուրիշ մը, և անհետացան :

Քառորդ մը վերջ ուրիշ ձիաւոր մը կ'անցնէր այդ ճանապարհին վրայէն՝ մեղմ երգ մը մրմնջելով և զմայլած պայծառ երկնքին և հրդեհուող արեւմուտքին վրայ : Ձին կանգ առաւ տեղ մը . ձիաւորը առանց առջևը նայելու կը մտրակէր զայն, բայց ան նորէն քայլ մ'իսկ չառաւ, և այս անգամ կատաղած, առջևի ոտքերը վեր բարձրացուց և խրխնջեց :

Ձիաւորը սթափելով՝ ճանապարհին վրայ նայեցաւ ու սոսկումով տեսաւ իր առջև աւրինթաթախ կտոր կտոր եղած մարդ մը . զլուխը չկար որ զայն ճանչնար : Այս միջոցին ձի մը կը խրխնջէր մօտի դաշտին մէջ . ճանչցաւ սպիտակ ձին, և ապահով՝ սպաննուողը իր հայրենակիցը, իր Նիկոյ բարեկամը պիտի ըլլար : Ահաբեկած՝ նա հագիւ կրցաւ Նիկոյին ձին առնուլ և Պ... գիւղը զիմեւ առանց ետեւ նայելու :

Պ... գիւղին մօտեցած էր անցորդը Յովհաննէս : Ճամբուն եզերքը թուփի մը ներքեւ՝ երկու դէմքեր նշմարեց . չճանչցաւ զանոնք, բայց գուշակեց թէ Նիկոյին որդիքը պէտք էին ըլլալ :

— Պօղոսիկ, կ'ըսէր Կարապետ, ձիու մը ոտնաձայնը կ'առնես :

— Այո՛ . քիչ մը հեռուն ճերմակ ձի մը կը նշմարեմ . մեր հայրիկը պիտի ըլլայ :

Սպասեցին պատանիները . անցորդը, որուն ականջին հասան այս խօսքերը՝ չկըրցաւ արցունքը բռնել . և ո՛ր և է կասկած մը չտալու համար՝ մտրակեց ձին, անցաւ անոնց առջևէն սա խօսքերը լսելով .

— Ձէ եղբայր, հայրիկը չէ...

Գիշերը յառաջեց . բոլոր անցորդները և աշխատաւորները իրենց տունները մեկնեցան . և դեռ Կարապետ ու Պօղոսիկ այդ մի և նոյն թուփին տակ նստած՝ իրենց հօրը կը սպասեն : Լուսթիւնը տիրած է չորս կողմ, միայն երբեմն հեռուէն շնագայլերու ձայները անոր խորհրդաւորութիւնը կ'արատաւորեն իրենց ահարկու ոռնումներով . անոնց կը միանայ խոր և

միակերպ ձայնը՝ որ իրենց զիւղէն կ'իջնէ և զարնուելով դիմացի լեռներուն՝ իրենց կը վերադառնայ մեղմացած. այդ ձայնի կոյտին մէջ շփոթուած է լացը, ողբը, խնդումը:

Կարապետ և Պօղոսիկ, այդ խորհրդաւոր տեսարանին առջև համրացած՝ հեռուն կ'ուղղեն ականջնին. հեռուն որքան որ կրնան, ձիու մը տրոփիւնը լսելու համար. բայց հեռուն ուրիշ բան չի լսուիր՝ բայց եթէ ուրիշ ողբեր՝ զորս լալկան առու մը կը հնչեցնէ:

— Հայրիկը արդեօք հիմայ անցաւ այդ ձորէն. կ'ըսէր Կարապետ յոյսի աղօտ ու ըսխութեան մէջ:

Կ'անցնէր քառորդ մը, կէս ժամ մը. հայրիկը պէտք էր հասած ըլլալ, պէտք էին իրենց ձիու տրոփիւնը լսել. սակայն պաղ ու անզգայ լռութիւնը՝ կը զոդնար իրենց դէմքի խարէական ժպիտը և սրտի բերկրանքը:

Քանի մը վայրկեան վերջ՝ ձիու մը տրոփիւնը կը հասնէր:

— Այս անգամ ապահով հայրիկն է որ կու գայ, ըսաւ Կարապետ:

Երկուքն ալ շունչերնին բռնեցին՝ որ չըլլայ թէ խաբուած ըլլան. ձայնը կը սաստկանար մօտենալով. սպասող պատանիներուն բերկրանքը կ'աւելնար, որոնք աչքերնին յառած էին ճանապարհին երեցած վերջին կէտը: Հոն վերջապէս ձի մը երեցաւ. բայց ան սե էր. սրտերնին սեցաւ:

— Եղբայր, նորէն հայրիկը չէ, ըսաւ Պօղոսիկ՝ լեցուած աչքերով. և լուսնակի լուսոյն տակ փայլիւեցան արցունքի կաթիլներ, որոնք կ'իյնային Կարապետին և Պօղոսիկին աչքերէն, բայց իրենց սրտերէն քամուած:

— Պօղոսիկ, ըսաւ Կարապետ դողդղացող ձայնով, ժամանակն անցաւ, շնկոց մ'ալ չի՝ լսուիր, տուն դառնանք, թերևս վաղը պիտի գայ. — և ոտքի ելան ու ձեռք ձեռքի տուած տուն դիմեցին:

Այն վառվռուն ու ժպտուն դէմքերը, որ քանի մը ժամ առաջ կարծես արևմուտքին հետ կը մրցէին՝ հիմայ անոնք տխուր են և արցունքներով թրջուած: Տխուր էին անոնք, վասն զի իրենց աւանջին հասած էր նոյն օրերուն եղած

Ժողովրդեան խօսակցութիւնը — ջարդի մասին, — որ նոյն իսկ իրենց մանկական մտքին տխուր գուշակութիւններ կը ներշնչէր:

Երկա՛ր երեցած ճանապարհը կտրեցին: Հասան, վերջապէս հասան... Հեռուն երեցաւ իրենց տունը. պատուհանէն կ'երևէր կանթեղը. անոր լոյսը սովորականէն աւելի մեծ էր. կարծես ան ալ Նիկոյին կը սպասէր...

Պատուհանին դիմաց նստած տեսան իրենց քոյրը, որ աչքերը փողոցին՝ իր հայրիկին գալուստին կը սպասէր, հիւանդ մօրը աւետիս մը տալու համար:

Ո՛հ, ի՛նչ տաժանելի վայրկեան մ'էր որ ալէկոծեալ ճանապարհի մը յաջորդեց: Երկու եղբայրները «Դո՛ւն դուռը զարկ, դո՛ւն դուռը զարկ» կը թախսանձէին իրաւրու:

Կարապետը դրան կը մօտենար զարնելու համար որ բանան. բայց անոր թակը կարծես հրաշէկ երկաթ մ'էր, կարծես պատանին իր ձեռքին այրուիլը կը զգար. և սոսկումով մը ետ կը քաշուէր: — Ի՛նչպէս զարնել. ի՛նչպէս իրենց հիւանդ մօր

երևնալ առանց հայրիկին: Զորրորդ անգամուն ալ սիրտ բրաւ և հագիւ թէ զարկաւ՝ իրենց քոյրիկին ձայնը լսուեցաւ որ կ'ըսէր.

— Մայրի՛կ, ահա հայրիկը. վաղը տօն է, պիտի առողջանաս այնպէս չէ՞ մայրիկ:

— Կ'առողջանամ, Նուարդ. գնա՛ շուտով դուռը բաց՝ որ հայրիկը չըսպասէ, ըսաւ հիւանդը: Եւ աղջիկը վար իջաւ դուռը բանալու:

Սակայն հոն չկար հայրիկը, չկար իրենց ձին. Նուարդին դիմաց ելան երկու պատանիներ ցուրտ նայուածքով, որոնք, այո՛, իրեն եղբայրներն էին. բայց քանի որ անոնց հետ չկար հայրիկը՝ այդ վայրկենին անոնք մարդասպանէ մը աւելի աւտելի էին իրեն համար...

Նոյն գիշերը Նիկոյին տանը մէջ գաղտնի ողբ մը կար. հիւանդ մայրը. անկողնոյ մէջ կը հեկեկար. և իր թափած արցունքները չէր ուզեր որդիքներուն ցուցնել:

*
* *

Երկրորդ օրը կիրակի, իրիկուան դէմ, քսանի չափ երիտասարդներ, ամէնքն ալ

զինուած կը մեկնէին Պ... գիւղէն։ Ատոնց մէջ էր Խաչիկն ալ, Նիկոյին հոգեգաւալը։ Բաւական հեռացած էին Պ... գիւղէն՝ երբ երիտասարդներէն մէկը՝ Միհրան, Խաչիկին երկու պատանիներ ցըցուց, որոնք գլուխ գլխի տուած՝ մտածկոտ կեցած էին լուսնկային նուաղ և ճնշող լուսոյն տակ։

— Խաչիկ, տես, եղբայրներդ են. խեղճ տղաքներ, իրենց հօրը կը սպասեն դեռ. մինչդեռ մենք անոր մարմինը բերելու կ'երթանք։

Այդ փոքրիկ խումբը գրեթէ մէկ ժամուան մէջ կտրեց երկու ժամուան ճանապարհը. ալ յոգնած էին. և լուսինը արդէն անհետացաւ երբ Մ... գիւղին քովերը հասան. ու սե խաւարը եկաւ ծածկելու ամէն ինչ, նաև Նիկոյին մարմինը։

— Անկարելի պիտի ըլլայ այս մթնոթեան մէջ գտնել Նիկոյին մարմինը. ըսաւ երէկուան մեզի ծանօթ Յովհաննէսը, հոս մօտերնիս է Մ... գիւղը. կարելի չէ՞ արդեօք գիշերը հոն անցնել, և առաւօտ՝ արշալուսոյն տակ փնտռել անոր մարմինը։

— Լաւ ըսիր. բայց գեղացիները կը խոսովենք. արդէն լսածիս համեմատ վախի

մէջ են անոնք. օրէ օր կը սպասեն որ կիրճիները վրէժ պիտի լուծեն։

— Ի՞նչ վրէժ, հարցուց ուրիշ մը։

— Չէի՛ր լսած. քանի մը հայ լազեր՝ կիրճի գիւղապետը սպաննած են։

— Աճապարենք, ըսաւ Յովհաննէս՝ կտրելով անոնց խօսակցութիւնը, քանի որ դեռ անոնք չեն քնացած՝ երթանք այդ հիւրասէր ժողովուրդին հիւր ըլլալու։

Ամէնքը հաւանեցան, և հինգ տասը վայրկենէն Մ... գիւղը մտան։

Քսան երիտասարդներն ալ գիւղին մէջ մէկ մէկ տուն ցրուեցան։ Ամէնքն ալ մէկ գիշերուան մէջ դարաւոր պատմութիւններ ունեցան. ամէնքն ալ տխուր, կարծես գեղեցմաններու մէջ իրագործուած։

Երիտասարդներէն մին՝ Միհրանը, զրան մը զարկաւ որ բանան. լռութիւն էր. ոչ մէկ պատասխան չընդունեցաւ և ներսն ալ կայծ մ'իսկ լոյս չկար։ Իր մօտ տան մը երզիքին վրայ նուաղ լոյս մը նշմարեց, և սկսաւ նոյն տանը զրան զարնել։ Հոն ալ ոչ մէկ պատասխան չընդունեցաւ. արտաւեր լռութիւն մը իր միտքը տանջեց։ Կրկին զարկաւ զրան և աւելի՛ ուժով։

Այս անգամ զրան ճեղքէն նշմարեց աղջիկ մը՝ տասներկու-տասներէորս տարեկան, որ իւղէ ճրագ մը ձեռքը՝ դողդոջուն քայլերով դուռը բանալու կու գար։ Աղջիկը մօտեցած էր զրան, բայց զայն բանալու դանդաղեցաւ, մինչև որ Միհրան երրորդ անգամ մ'ալ զարկաւ աւելի՛ ուժով։ Այն ատեն աղջիկը խաչակնքեց, կարծես մահուան դիմաց կամ կախաղանի մը առջև ըլլար, ու կամացուկ մը դուռը բացաւ։ Իր դիմաց զինուած երիտասարդ մը տեսնելով՝ երէկուան ջարդող Կիւրճինքէն մէկը կարծեց. «Ա՛հ, կիւրճի մ'է» ըսաւ և դուռը անյայտ ուժով փակեց՝ որ միշտ մէջ մնաց. ձեռքի ճրագը մարեցաւ։

Փոքրիկը ահաբեկած ներս վազեց։ Անձանօթին սա խօսքերը զինքը կեցուցին.

— Մի՛ վախնար աղջիկ, եղբայրդ եմ. դուռը բաց։

— Իմ եղբայրս հոս սպաննուած է. և ուրիշ մ'ալ զոր չեմ ճանչնար կորսուած, ըսաւ աղջիկը. բայց այս անգամ իր շեշտերուն մէջ երկիւղ չկար. նա ապահով էր որ նորեկ հիւրը հայ էր։

Միհրանին դիմաց դուռը բացուեցաւ.

մութ էր ներսը, միայն խորը նուաղ լոյս մը կը նշմարուէր։ Աղջիկը հիւրին ձեռքէն բռնելով՝ առաջնորդեց զինքը դէպ ի այդ լոյսը։ Ընդարձակ սենեակ մ'էր գետնաշարիկին վրայ, որուն առաստաղին կոշտ ու դուրս ցցուած գերանները ծուխէն սևցած էին. մէկ կողմը միայն երկու պատահաններ կային, ուսկից գլուխ մը հազիւ դուրս կը հանուէր, և անոնք ալ թղթով գոցուած. և տանիքին վրայ երկու երդիքներ, ուսկից մի քանի աստղեր ներս կը նայէին։ Մէկ կողմը օձախ մը կար, որուն ծուխը ընտանիքի մը գոյութեան ապացոյցն է։

Միհրանը այդ սենեկին յառած աչքերը՝ օձախին կը մօտենար. բայց փոքրիկը իր ձեռքը անոր կուրծքին դրաւ ու կեցուց զինքը.

— Եղբայրս է, ըսաւ հեծկլտալով։

Առջևը նայեցաւ Միհրան ու կրակին լուսով իր ոտքերուն առջև կրցաւ նշմարել երիտասարդ մը՝ գլուխը արինի մէջ, և դանակի բազմաթիւ հարուածներ անոր վրայ։ Այդ տեսարանին առջև անզգայ մը դարձաւ Միհրան և չկրցաւ հարցում մ'ը-

նեղ փոքրիկին. և անոր աչքերը չորացնելու համար՝ չկրցաւ քանի մը մխիթարական խօսք հանել քերնէն: Կարծեց որ երազին մէջ Նիկոյին մարմինը գտած էր, բայց այն սարսափը որ զգաց՝ պէտք էր զինքը արթնցնէր:

Մինչդեռ Միհրան մերթ մեռելին, մերթ փոքրիկ աղջկան գլխովի նայուածքներ կ'ուզէր համբալայած՝ աղանջին երբորդի մը հեհեղելու հասաւ. հոն նայեցաւ ուսկից որ այդ ձայնը կու գար. թերաստուելին մէջ ուրիշ տեսարան մը գտաւ, որ թշուառութեան խոր անդունդ մը կը ներկայացնէր:

— Ո՞վ է հոն. թոթովելով հարցուց Միհրան փոքրիկին:

— Մայրիկս է. արդեօք հիւանդութիւնը ծանր է, ըսաւ աղջիկը, և ձեռքի իւղէ կանթեղը վառելով՝ անոր գլխուն մօտեցուց:

Կանթեղին այն նուազ լոյսը ցըցուց հոն Միհրանին՝ կին մը անկողնոյ մէջ. թշուառ մայր մ'էր այդ վշտին զոհուած. նա նիհար էր, այնքան նիհար՝ որ կարծես կմախքի մը վրայ բարակ կաշի մը ձգած էին. ձեռքերը՝ որոնց ջիղերը կարելի պիտի ըլլար

համբել՝ աղքատին վերմակին վրայ ծգուած էին անշարժ, իբրեւ թէ մեռածի մը պատկանէին: Աչքերը՝ որոնք ականակապճին մէջ խորասուզուած էին՝ անթափ՝ երդիքին յառած էին, մարմնացնելով իրենց մէջ՝ վիշտը, տառապանքը ու ցաւը: Նիհար դէմքին կէսը ծածկող մազերը՝ սպիտակ էին. կարծես նոյն օրը ճերմկցած: Նա կը շնչէր, այնքան ծանր՝ իբրեւ թէ վերջին շունչն ըլլար առածը:

Միհրանն այդ կնոջ դիմացը սոսկաց, և ձեռքը անոր ճակտին դրաւ, ու զգաց որ պաղ քրտինքով մը թրջուած էր: Աղջիկը կրկին հարցուց:

— Վաղը կ'առողջանայ մայրիկս:

— Այո՛, այո՛, ըսաւ Միհրան. և հիւսանդը նոյն վայրկենին բաժնեց իր աչքերը աստղերէն, ու չոր գլուխը դարձուց իր որդւոյն ու կրկնեց.

— Այո՛, այո՛:

— Հայրիկդ ուր է. հարցուց Միհրան փոքրիկին՝ դէպ ի օձախն երթալով:

— Ես հայրիկս չեմ տեսած. մայրիկս միշտ զինքը կ'ողբայ. ինծի կը պատմէր թէ օր մը երբ եղբօրս հետ Պ... գիւղը կ'երթան՝ երկուքն ալ չեն վերադառնար:

— Ուրիշ եղբայր ունի՞ս:

— Մէկ հատ մը գերեզմանին մէջ. ուրիշ մը՝ ամենէն մեծը՝ ոտքերուդ տակ. ուրիշ մ'ալ ան՝ որ հօրս հետ կը կորսուի, անունն ալ խաչիկ է...

— Խաչիկ . . . հարցուց Միհրանն ու չկրցաւ հարցումը շարունակել. կարծես սրտին երակները փրթան. նոյն վայրկենին վառվռուն երեսները գունատեցան ու չկարենալով ալ ոտքի կենալ՝ հողին վրայ ընկաւ:

Փոքրիկը այլայլած՝ օգտին վրայ չոր ոստեր լեցուց՝ որ տխուր սենեակը լուսաւորէ. և բոցը՝ որ կը բարձրանար ու կը ցածնար հոն՝ սենեկին բոլոր առարկաները սև պատին վրայ կը խաղցնէր: Մեռելին, հիւանդին, Միհրանին ու փոքրիկին ըստուերները կ'ելնէին ու կ'իջնէին պատին վրայ...

— Քոյր ունի՞ս, կրկին սկսաւ հարցնել. բայց այս անգամ ուրիշ շեշտով մը:

— Կարգուած է...

Ու այդ պահուն՝ հիւանդը հեկեկաց խոր ձայնով մը ու ըսաւ.

— Մինասիկ, պուտ մը ջուր:

Փոքրիկ աղջիկն իսկոյն ցատկեց մօրը ջուր տալու: Հիւանդը շրթունքները զուվացուց, և իր որդին քովը կեցնելով՝ չոր ձեռքերը անոր զլիւսն վրայ դրաւ, որոնք անշուշտ շատ ծանր էին. իբրև թէ նա իր անհուն վիշտերը, տառապանքները ու ցաւերը, որոնք թշուառին կեանքէն անբաժան են՝ անոր վրայ ծանրաբեռնէր: Յետոյ մըմնջեց հիւանդը աղօթք մը և օրհնէնք մը, տխուր և սև, ինչպէս մեռելի մը տուած օրհնէնքը:

— Մինասիկ. ըսաւ ան, մեր արիւնին վիրջին կաթիլն ես. հօրդ ժպիտը չտեսար, մօրդ ողբերով և արցունքներու տակ մեծցար: Ջրեզ միայնակ չեմ ձգեր. Աստուած քեզի հետ ըլլայ: Երբ հալածուիս վիշտերէն ու արցունքդ սրբող մը չգտնես՝ եկ՞ուր գերեզմանիս վրայ. ես որքան որ պիտի ընկճուիմ սև հողուն տակ, բայց երբ դու հոն արցունքներ թափելու գաս՝ պիտի մխրթարեմ՝ քեզ և քու բոլոր ցաւերդ գերեզմանիս մէջ պիտի առնում ես, և հետս պիտի թաղեմ: Գերեզմանիս մօտ ալ դիր փայտէ խաչ մը՝ իբրև հօրդ անձանթ գերեզմանին վրայ. անոր քով ուրիշ մ'ալ՝

իրբև խաչիկ եղբորդ գերեզմանին վրայ.
և զանոնք ալ թրջէ արցունքներովդ:...

Քիչ մը լռեց հիւանդը. և Միհրանը մօտենալով հեծկտացող փոքրիկին՝ յոյս կուտար անոր՝ թէ մայրիկը մէկ երկու օրէն ռաբի կ'ելնէ:

Հիւանդը քիչ մը աւելի՝ ուժով հեհեւալէն վերջը՝ հոգի առած՝ մարուող կանթեղի մը վերջին ճիգին նման, խոր աչքերը աւելի բացած, ճերմակ մազերը Միհրանիկին վրայ ձգելով՝ երկու մահահոտ ձեռքերով զրկեց զայն ու ըսաւ. — «Միհրանիկ, բեր, մօտեցո՛ւր սիրտդ սրտիս, ինծի՛ տուր ցաւերդ. ճակատդ շրթունքիս մօտեցուր, տաք համրոյրս ա՛ռ. բերանդ բերնիս բեր՝ վերջին տաք համրոյրս ա՛ռ, տալու արիւնթաթախ եղբորդ ճակտին:...

Կինը այլ ևս չկըցաւ շարունակել խօսքը: և նորէն բարձին վրայ ձգեց իր նիհար գլուխը:

Միհրանը հասկեցաւ՝ որ հիւանդին վերջին ժամերն էին, և որպէս զի փոքրիկը մօրը մահը չիմանայ՝ զայն լսելի ձայնով մը իրեն կանչեց:

— Աղջիկ, Մինաս է անունդ:

— Այո՛, պատասխանեց:

— Մենք մանչերուն կու տանք այդ անունը:

— Ես աղջիկ չեմ, ըսաւ, և գլխու լաթը հանեց:

— Մանչու զգեստ չունի՞ս:

— Ունիմ, բայց այսօր Կիւրճիներն եկան ջարդեցին մարդիկը և երիտասարդները. մայրիկս ինծի այս զգեստը հագցուց որ զիս ալ չսպաննեն. «Խեղճ եղբայրս...» ըսաւ ան՝ արիւնթաթախ երիտասարդը ցուցնելով, ու սկսաւ լալ:

Միհրան հետաքրքրուած այդ ջարդի պատմութենէն՝ մանրամասն պատմել տրւաւ. ու այդ յարկը, որուն մէջ էին զո՛ւ մը և մահամերձ կին մը՝ շատ տխուր շեշտ մը տուաւ եղելութեան:

Այդ պատմութիւնը վայրկեան մը ընդհատեցաւ, երբ խոր հառաչ մ'ելաւ թերաստուերի մը մէջէն: Մինասիկին մօր վերջին հառաչն էր. վերջին հառաչը թըշուառի մը՝ որ այրուող սրտի մը մոխիրն էր, աճիւնը:

Միհրանը երբեք սիրտ չկըցաւ ընել փոքրիկին յայտնել այն ըոպէն՝ յորում

սիրելի հոգի մը կը զատուէր իրմէ. մայր մը որբ կը թողուր իր զաւակը:

Արտասուախառն պատմութիւնը՝ օձախին լոյսին հետ կը վերջանար. հիմայ պատմութիւնն ալ վերջացաւ և կրակն ալ մաքեցաւ, և խաւարին մէջ ֆնացին երկու մեռելներն ու Միհրանն, և Մինասիկը՝ որ անոնց ժառանգն էր:

— Մինասիկ, կէս գիշերն անցաւ. առաւօտը կանուխ պիտի ելնեմ. քիչ մը մրափենք, ըսաւ Միհրան:

— Չէ՛, ես չեմ քնանար. թերևս մայրիկս գիշերը ինծի պէտք պիտի ունենայ:

— Հոգ մի՛ ըներ, ես զինքը կը հոգամ. դու հանգիստ քնացիր, ըսաւ Միհրան. և կոճղ մը իրեն բարձ ըրաւ ու բազուկն ալ պատանուոյն երկընցուց՝ որ անոր վրայ դնէ գլուխը: Մինասիկը հինգ վայրկեան վերջը խաղաղ կը քնանար:

Հիմայ ամենէն ահուելի ժամն է. Միհրանը միայնակ է խաւարին մէջ՝ երկու մեռելներու մօտ. ժամերէ վերջ դեռ խաւարին դիմաց կը թարթէ աչքերը. անոր միտքը զրադած է. հակադրական մտածութիւններ կը յոգնեցնեն իր ուղեղը. խղճին վը-

րայ՝ ծանրոց մը կը զգայ՝ երբ կը մտածէ թէ զաղտնիք մը յայտնելու պարտքը կը պահանջեն իրմէ երկու մեռելներ՝ որոնց յարկին տակ կը հիւրընկալուի: Յոգնուածութիւնը՝ կու գայ առժամանակաբար ծանրացած քիւրքը գոցելու. և ահա իրեն դիմաց կու գայ կնոջ մը ուրուականն՝ արիւն-թաթախ որդւոյն հետ, որ կ'ըսէ. «Քեզի կը թողում որբ որդիս. զայն խաչիկիս յանձնէ»: Երբ կը հաւանի Միհրան՝ անդիէն ուրիշներ կը մօտենան իրեն. Նիկոյին որդիքն են՝ որոնք հայրիկ մը կ'ուզեն: Այս իրար գիրար ոչընչացնող խորհուրդները՝ չէին ձգեր որ Միհրան աչքերը փակէ անհորիզոն խաւարին դիմաց: Իր միտքը այն ատեն խաղաղեցաւ՝ երբ որոշեց «Նիկոյին մարմինը թաղելէն վերջը՝ երբ խաչիկ կը սկսի իր գործին՝ Մինասիկը Նիկոյին տունը բերել կու տամ՝ որ հոն հանգիստ ապրի»:

այս որոշողութեան վրայ նա աչքերը փակեց և այդ տխուր սենեկին մէջ քնացաւ, մինչև որ տանը երդիքէն քիչ մը լուսաւորուեցաւ խաւարապատ սենեակը:

Միհրան ինքզինք երազէ մը ընկճուած գտաւ. երէկ իրիկուան դէպքերը իրեն ե-

բազ կը թուէին. նա ինքզինքը իր տանը մէջ արթնցած կարծեց: Մէկ բազուկը թմրած էր. տղայ մը գլուխը անոր վրայ դրած կը քնանար. սև պատին տակ՝ անկողնոյ մէջ մեռելի մը ճերմակ դէմքը աչքին զարկաւ և դրան քով երիտասարդ մը արիւնի մէջ: Մի քանի վայրկեան նա սոսկումով դողդղաց, մինչև որ յիշողութիւնը ամէն բան պարզեց: Մինասիկն էր այն պատանին՝ որուն բարձ տուած էր իր բազուկը: Այդ պատանին էր ժառանգը՝ այս տխուր սենեկին. բայց նա հիմայ քաղցր ժպիտ մ'ունի իւր դէմքին վրայ: Թշուառ տղայ, անշուշտ երազով կը բերկրի. անշուշտ երազին մէջ իր մայրը առողջ գտաւ. անշուշտ երազին մէջ երազ կարծեց իր եղբորը սպաննուիլը:

Միհրանը չարթնցուց զայն. և ինչ անգթութիւն է բանալ փոքրիկին աչքերը, և անոր զիմաց դնել մեռած մայրիկը և սրախողխող եղբայրը: Կամացուկ մը Մինասիկին գլուխը գետին դրաւ, և ոտքի մատերուն վրայ կոխելով դուրս ելաւ այդ տունէն՝ մի քանի ընկերներն գտնելու համար որպէս զի Մինասիկին մայրն ու եղբայրը թաղեն, առանց Խաչիկին արցունքին:

Նոյն օրը թաղեցին Խաչիկին մայրը և եղբայրը. և երկրորդ օրը Պ... գիւղին մէջ՝ Նիկոն, որուն որդեգիր եղած էր Խաչիկ:

*
* *

Ամիս մ'անցաւ. մօտեցան այն օրերն՝ երբ Պ...ակի գիւղացիք Մ... գիւղը ուխտի կ'երթային հանդիսապէս: Այդ օրերէն առաջ՝ Միհրանը կ'ուզէր Մինասիկը Պ... գիւղը բերել, որ Նիկոյին տանը մէջ ապրի: Օր մը՝ Միհրան իրեն կանչեց Խաչիկը ու ըսաւ.

— Երդունցի՛ր տալիք խորհուրդս կատարել. այն ատեն պիտի յայտնեմ քեզի գաղտնիք մը:

— Կ'երդնում, Միհրան:

— Դու ինչպէս գիտես՝ Նիկոյին որդին չես. քու հայրդ Մ... գիւղէն է, ուր ամիս մ'առաջ գնացինք՝ զիշեր մը հոն անցընելու համար: Ես այն տանը մէջ անցուցի նոյն զիշերը՝ ուր որ ծնած էիր: Ոտքիս առջև ելաւ մեծ եղբայրդ՝ Կիւրճիներէն սպաննուած. մայրդ նոյն զիշերը իմ քովս հոհին աւանդեց. հիմայ փոքրիկ եղբայր մ'ուն-

նիս Մինասիկ անունով և քոյր մը Մարիամ՝ որ կարգուած է, և ջարդին օրը էրիկէն զրկուած. երկուքն ալ հիմայ խեղճ դիրքի մէջ են և օրուան հացին կը կարօտին: Խորհուրդ կու տամ՝ քոյրդ և եղբայրդ հոս Պ... գիւղը բերել:

Մինչդեռ Միհրան խաչիկին ընտանեկան յարկը կը նկարագրէր՝ անոր գոյնը կ'այլափոխէր. նա աղօտ կերպով յիշեց՝ որ իր ծննդավայրը լեռներու վրայ եղած էր. գրեթէ յիշեց նորածին մանուկ մը օրօրօցին մէջ... Անիկա Մինասիկը պէտք էր ըլլալ:

Որոշեցին երկրորդ օրը Մ... գիւղը երթալ, երկու թշուառները Պ... գիւղը բերելու համար:

※
※ ※

Սաստիկ սով մը Մ... գիւղը աւերեց ջարդէն վերջ. ժողովուրդը հաց չունէր ուտելու. ոչ մէկ տեղ լսելի չեղաւ իրենց «օգնութիւն»ը, «հաց»ը:

Սովին վրայ հիւանդութիւն մ'ալ եկաւ՝ շատերը գերեզման տանելու, որ ամենէն

հանգիստ վայրը դարձած էր նոյն ատեն ներք:

Մինասիկն ալ այդ հիւանդութենէն բըռնուած ըլլալով՝ նիհարցած էր. նա օրուան մէջ հազիւ պատառ մը չոր հաց կրնար գտնել. յետին խեղճութեան մէջ կը տառապէր, և ինքզինքը սփոփելու համար՝ ամէն իրիկուն գերեզման կը դիմէր, և ժամերով հոն՝ մօրը սև գերեզմանին վրայ լալէն վերջ՝ տուն կը դառնար սփոփուած: Եւ արցունքը կը մոռցնէր վիշտը, հացը, և ցաւը:

Ճիշդ այն իրիկունը՝ երբ Միհրան ու խաչիկ ձիերու վրայ բարձրացած գերեզմանին ճանապարհէն Մ... գիւղը կը մըտնէին, իրենց ճամբուն վրայ պատանիի մը հանդիպեցան, որ դանդաղ քայլերով դէպ ի գերեզմանատուն կը դիմէր: Պատանին ոտքերը բոպիկ էին. կարկտուած վարտիք մը հագած էր ան. մարմինը ծակծուած զգեստով ջանացած էր գոցել, բայց կուրծքը բաց կը մնար: Դէմքը նիհար էր և տժգոյն, ծնօտները դուրս եկած, և սև աչքերը խորը մտած. նա կարծես թշուառութեան ստուերն էր:

Խաչիկը՝ երբ հեռուէն նշմարեց այդ ուղորմելի պատանին, տասը փարա պատուաւորեց, ապահով ըլլալով՝ որ նա ողորմութիւն պիտի ուզէր: Յիրաւի, պատանին մօտեցաւ՝ երբ անոնք ձիերնին կեցուցին, և նիհար ձեռքն անոնց երկնցնելով՝ պաղատանքի՝ ձայնով մը հազիւ սիրտ ըրաւ ըսելու.

— Կտոր մը հաց, անօթի եմ...

Ձայնը ծանօթ էր Միհրանին. Մինա սիկին ձայնն էր այն. բայց նա չճանչցաւ անոր դէմքը. անկարելի կը թուէր մէկ ամսուան մէջ տղու մը դէմքին այդքան փոփոխուիլը:

— Կտոր մը հաց, անօթի եմ. կրկնեց Մինասիկ:

Խաչիկը և Միհրան տասնական փարա երկնցուցին. բայց զարմացան երբ պատանին չոր դէմքին վրայ գոհունակութեան ժպիտ չնշմարեցին: Մինասիկը հաց կ'ուզէր և ոչ թէ ստակ:

Չիաւորները Մ... գիւղը մտան և խաչիկին տունը ղիմեցին. դուռը բաց էր. ներսը ոչ ոք կար, գետինը դեռ կը նշմարուէին արեան հետքեր: Խաչիկ յուզուած՝

անշարժ կեցաւ այդ սեմին վրայ: Ուրեմն այս էր այն տունը՝ որուն մէջ ծնած ու սնած էր ինքը. քանի՜ յիշատակներ ունէր ան այդ յարկին տակ, որոնք իրմէ գողտրիկ արցունքներ պիտի խլէին, եթէ դեռ զիտակցութիւնը չբացուած՝ զրկուած չըլլար անկից:

Հեկեկալով դուրս ելաւ Խաչիկ և Միհրանին առաջնորդութեամբ իր քրոջ տունը ղիմեց:

Դիմացը յանկարծ խեղճ տան մը դուռը բացուեցաւ. Խաչիկ խորը նշմարեց աղջիկ մը այնքան տխուր վիճակի մէջ՝ որ կարծես թշուառութիւնն ինքնին նկարի մը մէջ անձնաւորուած էր: Ու Միհրանը կրցաւ սիրտ ընել այդ թշուառ արարածը Խաչիկին ցուցնել ու ըսել — Ա՛ս է քոյրդ:

Քոյր ու եղբայր բազուկնին բացած իրարու վրայ յարձակեցան, զրկուեցան, պլլուած համր մնացին. միայն արտասուքը կը խօսէր անձայն:

Յետոյ երբ առաջին յուզումը հանգարտեցաւ, հարցուց Խաչիկ իր քրոջ թէ ո՞ր է իր փոքրիկ եղբայրը:

— Ամէն իրիկուն գերեզմանատուն կ'եր-

Թայ արցունքներ թափելու մայրիկին գեղեզմանին վրայ:

— Լաւագոյն տեղ մը կարելի չէ հանդիպիլ. արցունքներս պիտի ողողեն միանգամայն եղբօրս ու մօրս գերեզմանը:

Լուսնի լոյսը սփռուած էր բնութեան վրայ, և աւելի յուզիչ կ'ընէր այն ճանապարհը՝ որ կեանքի նման՝ գերեզմանով կը լմնար: Երկինքը անամպ էր, աստղերը արցունքի պէս կը փայլփլէին ու մահիկն իր մահուան մօտ կը թուէր, մօտեցած ըլլալով լերան մը՝ որ երկու գագաթէ ձեւացած բերանով մը կարծես զայն կ'լլել կ'ուզէր: Ահ, քանի՛ մայրեր այդ անմեղ լուսնին լոյսով արիւնթաթախ որդի մը նշմարեցին գետնի վրայ նետուած. քանի՛ հայրեր այդ լոյսով գտան կորսուած որդի մը՝ որ հարուածներու տակ հոգին կ'աւանդէր:

Հիմայ՝ նորէն այդ լուսինն էր՝ որ կը տեսնէր յոգնած պատանի մը, խեղճ Մինասիկը՝ երեք գերեզմաններու առջև, ուր մայր մը և երկու եղբայրներ կը հանգչէին: Անոնց բով երկու փայտէ խաչեր կը բարձրանային, որոնք իբրև անթառամ նոճի-

ներ կ'ուզէին հեռուէն շուք տալ Մինասիկին կորսուած հօրը և եղբօրը՝ Խաչիկին՝ անծանօթ գերեզմաններուն:

Մինասիկը՝ որ ուժաթափ հասած էր գեղեզման՝ տաք քրտինքներու մէջ՝ հազիւ կըցած էր մայրիկին հասնելու, իր անհուն ցաւերը անոր պատմելու համար: Պատանին տասը վայրկեան այդ քրտինքներու մէջ մնաց, որոնք քիչ վերջ սառի փոխուեցան կարծես:

Դեռ լուսինը չէր անյայտացած, երբ Մինասիկը խորունկ հառաչանք մ'արձակեց և սովատանջ հոգեվարքէ մը դալկացած՝ ջլատ բազուկները մօրը գերեզմանին վրայ դրաւ, զլուխը անոր յեցուց, յետոյ սահեցաւ՝ և թիկունքը գերեզմանին տալով պառկեցաւ, աչքերը աստղերուն տուած...

Լուսնի լոյսը իր կիսադէմքը կ'արձաթագօծէր, խոտերը գեփիւռներով կ'ողբային չորս կողմը. գիշերուան լռութիւնը վերջացած կեանքի մը հանդիսաւորութիւնը ունէր. տղան կը քնանար իր մօր գեղեզմանին վրայ, լուսնի մայրական փայփայանքին ներքև. աչքերը բաց էին, բայց չէր շնչեր...

✱
✱ ✱

Խաչիկը գերեզմանին ճանապարհին վրայ յառաջ կու գար, և ծառերու կիսաստուերներու մէջ կը կարծէր հոգիներ տեսնել. և կը մտածէր իր խորհրդաւոր կեանքին վրայ՝ որ այնքան թշուառ եղած էր. բայց իր ընտանեաց համար թերեւ երջանկագոյնն էր: Գերեզմանները սկսան երևնալ. ամէնքն ալ թարմ էին և ամենուն քով ողբացողներ կային, որոնք միտով թեան մէջ, այդ գերեզմաններուն վրայ՝ տխուր և սև պատմութիւններ կը կարդային:

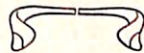
Մարիամը՝ քիչ մը հեռուէն ցուցուց իր մօրը գերեզմանը և Մինասիկ եղբայրը, որ կարծես կը քնանար մայրիկին գերեզմանին վրայ ընկած:

Խաչիկ մօտեցաւ անոր, արցունքը թափեց մօրը գերեզմանին վրայ, յետոյ գրկեց Մինասիկը, բայց նա չարթնցաւ. համբուրեց անոր ճակատը, սառի նման պար էր. և երբ անոր ձեռքին մէջ սեղմուած գտաւ իր տուած ողորմութիւնը՝ սառած ու արձանացած մնաց...

Այս բոլորէիս մութ սաւանով մը ծածկուեցաւ գերեզմանը. լուսինն անյայտացաւ՝ խաւարին մէջ թողլով մեռած Մինասիկը, որուն ճակատին վրայ դեռ կը մնային խաչիկին շրթունքները...

✱
✱ ✱

Այսպէս շատ տարիներէ վերջը՝ կեանքի յանկարծական յեղաշրջութեամբ մը, Խաչիկ ներկային մէջ՝ նոր անցեալ մը կը գտնէր իրեն. կ'իմանար՝ թէ տարբեր ծնողներ, տարբեր եղբայրներ ունեցած էր, որոնց բնակարանին մէջ էր հիմայ. կ'իմանար՝ արցունքներ հեղեղելով՝ թէ իր ընտանեկան յարկը գերեզմանատունն ինքնին էր:

ՀԱՄԱՌՈՒՍ ՍԵՒԸ

ՃԱՄԲՈՒՍ ՍԵՒՐ

Գիշեր, խաղաղ ու անդադիր գիշեր, զոր
կը փնտռէի ի վաղուց՝ կեանքիս երկար
յոգնութիւնն առնելու: Հիմայ այդ հմայիչ
գիշերը՝ շոգենաւին մէջ յունական Մու-
սաներուն բնակարանաց ոտքը կը գտնեմ,
Պառնասի ափունքը:

Սպասեցի որ բոլոր ճամբորդները ա-
ռանձնանան դադրեցնելով գիշերային լու-
թիւնը պղծող խնդումները և աղաղակնե-
րը, և ես լուսեան և առանձնութեան
մէջ վայելեմ այս խաղաղ գիշերը:

Երկինքս, որուն ամբողջ կիսարոլորը՝
ձախակողմս՝ խաղաղ ջուրը կը համբուրէ՝
անամպ է. լուսինը անթարթ՝ հանդարտ
ծովը կը զիտէ, իր ներքե թափելով ար-
ծաթեայ հեղեղը՝ որ կու գայ մինչև շո-
գենաւին կողքին զարնուելու. իսկ ամբողջ
երկնային գմբեթին մէջ՝ ինքը՝ լուսինն է

որ նազելի քող մը կը ձգէ, և որ կ'արգիլէ աստղերուն խորհրդաւոր նայուածքը:

Ծովը լուսաւոր սեւութիւն մ'առած է լուսնին նայուածքին տակ, և այնքան խաղաղութիւնը սիրած է՝ որ հեռուէն կը սկսի դողդղալ՝ նախազգալով որ անհոգ հրէշ մը կը վազէ իր խաղաղութիւնը վրդովելու. և ահա անդորը ծովը երբ կը ճեղքուի մեր նաւուն ցոուկով՝ կ'ողորայ անդադար իր վնճ վնճ ձայնով, և սպիտակ յորձանք կ'արտասուէ, որ չի՛ հեռանար երբեք մեր մօտէն:

Աջակողմս կը բարձրանան լեռներ՝ որոնք իրարու հետ կապուած՝ իրենց ոտքին տակ մըմընջող ալիքներուն խօսուածքը կ'ուզեն մտիկ ընել:

Լուռ են ասոնք ալ, լռութեան մէջ ծնած: Իրենց վեհ կեցուածքը և խորհրդաւորութիւնը կը հաւատացնեն ինձ թէ ասոնց ծայրը կ'ապրին Մուսաները:

Հետաքրքիր եմ, թէ ալիքները որ այս ամայի լեռներուն քղանցքին կը զարնուին և որոնք կարծես կը ճգնին մինչև վեր բարձրանալ, ի՞նչ կը գտնեն արդեօք ասոնց պատմելու: Հեռաւոր աշխարհներու օրա-

կան ահաւելի պատմութիւններով՝ Աստուծոյ իրենց շնորհած սրբազնութիւնը կը պղծեն, թէ արդեօք ճամբորդներու հըրձուանքն ու ցաւը պատմելու կ'երթան:

— «Գիշեր, ո՛հ, խորհրդաւորութիւնը որքան գեղեցկութիւնդ կ'առաւելու. դուն ո՛վ սրբազան գիշեր, հայելին ես Անցեալ երկա՛ր օրուան՝ զոր ստեղծած էր Աստուած մարդկային ստեղծագործութենէն առաջ: Դուն ո՛վ գիշեր, չար էիր Աստուծոյ համար, նա քեզմէ բարի լոյսը ստեղծեց իր. և ամենամեծ նուէր մը մարդկութեան. ու երբ հա այսօր այդ լոյսին բարութիւնը չեմ զգար՝ ահա հիմայ դուն ինձ հայելի մը կ'ըլլաս՝ մնացած՝ Արարչագործութեան դարերէն ի վեր. և քու մէջ կը նշմարեմ այն անարատ լոյսը՝ զոր վայելեց Նախա-մարդը երբ Աստուծոյ շունչին դիմաց աչքերը բացաւ: Վաղն այդ լոյսը կ'ուզեմ...»:

Իմ իղձերս գիշերային թագուհոյն ուղղեցի որ կրնար թարգմանը ըլլալ՝ իմ և գիշերին մէջ: Լուսինը կարծես հիմայ իր նայուածքը շոգենաւին վրայ ուղղեց, իր անխօսուն լեզուով ինձ հասկցընելու համար՝ թէ Լոյսը պէտք է իմ մօտ փնտռեմ.

և հիմայ աչքերս կը քաշեմ իրմէ, կը հեռացնեմ աստղերէն ու լեռներէն և շոգեշնաւին մէջ շրջան մը կ'ընեմ՝ հոն գիտելու Գիշերը:

Ո՛ր մօտենամ, ահա իմ մօտիկ՝ նաշուածքիս շատ մօտիկ մարդկութիւն մը. գաղթականներու խառնիճաղանճ մը՝ որ կը քնանայ: Օրուան մէջ շատ զբաղեցայ մարդկային այս թշուառ պատկերով. ահա երկու հարիւր հոգւոյ չափի թշուառներ՝ որք կեանքին վայելքը՝ զիրենք մաշեցնող աշխատութեան մէջ գտած են. ասոնք այն ատեն երջանիկ են՝ երբ հոգ չունին, երբ վիշտ չունին, երբ կը դադրին աշխատութենէ. այդ ժամը Գիշերին մէջ կը գտնեն, երբ աստղերուն տակ հանգիստ կը ննջեն:

Գարշելի բուրում մը իրենց կերած սոխին և սխտորին հետ խառնուած՝ զիրենք շրջապատած է: Պատուտած ծածկոց մը՝ երեք չորս հոգի միասին ծածկելու սահմանուած է, ուսկից բնականաբար դուրս կը մնան կամ ձեռքեր կամ ոտքեր: Հայր մը հոն յոգնած ձեռքը բարձ կու տայ զաւակաց, մայր մը իր զգեստին կէսով որդին ուզած է ծածկել. ուրիշներ զուրկ մնացած են նաև այս պատուտած ծածկոցներէն:

«Ո՛վ թշուառ մարդկութիւն, սև գիծ մարդկութեան պատկերին. դուք կ'ապրիք դժբախտ, արհամարհուած, վասն զի այդպէս ծնաք, և այդպէս ալ պիտի թաղուիք»:

Այս վայրկենին մտացս դիմաց կշիռի մը երևոյթը առաւ շոգեշնաւը, որուն նժարը կախուած էր լուսնէն, այն թաթը ուր թշուառ մարդկութիւնը կար՝ վարը, խորը մութին մէջ կը մնար. իսկ միւս թաթը ուր հարուստներ կային՝ վերը լուսոյ մէջ էր: Անգամ մ'ալ նայեցայ վեր՝ լուսնին, և հարցուցի թէ ո՛վ պիտի ըլլայ ան՝ որ այս կշիռին երկու թաթերը հաւասարեցունէ»:

— Մարդկային արդարութիւնը», պատասխանեց ան:

*
* *

Բացօթեայ պառկողներուն մէջ նշմարեցի պատանի մը՝ որ այլայլած գլուխը գետնէն վեր հանեց. ապահով՝ ահռելի երազ մը զինքը արթնցուցած էր, և որ աչքերը լուսնին դիմաց շփելով՝ ոտքի ելաւ և կամաց կամաց ճեմել սկսաւ, եր-

բեմն երկչոտ նայուածքը նաւապետին ուղղելով: Ես կարեւորութիւն չտուի անոր և միտքս նորէն սեւեռեցի լուսնին և աստղերուն, որոնք իրենց լուսթեամբ շատ բաներ կ'ըսէին ինծի և ես ազգերու բովանդակ ճակատագիրը անոնց մէջ կը կարգայի, և Հայրենեաց աստղերը, ո՛հ, կարմիր կը տեսնէի:

Եղաւ ըսպէ մը որ սթափեցայ և ինծի մօտիկ տեսայ պատանին՝ նոյն երկչոտ նայուածքով, և որ գլուխը կէս մը կախ ինծի նայեցաւ լուռ, տարակոյսի գծերով դէմքին վրայ: Ես ալ իրեն պէս տարակոյսի շեշտով մը խաւերէն հարցուցի. «Ո՞վ ես»: Ամբողջ մարմինս սարսռաց երբ ան ո՛չ մի պատասխան չտուաւ. անոր լուսթիւնը զիս տանջեց և յանդիմանեց թէ ի՞նչպէս եւրոպացի կը կարծեմ համեստ, աղքատ և երկչոտ պատանին: Նոյն սարսուռով հարցուցի մայրենի լեզուովս. «Ո՞վ ես»: Տեսայ արցունքով որ պատանին աչքերը լեցուեցան, ան՝ զինքը լուռ պահող շունչը կ'լլեց և չըսաւ «Հայ եմ». — «Ատանայէն կու գամ» ըսաւ ու զիս հարուածեց:

Ա՛հ, ես ի՞նչպէս այսքան ատեն չէի նշմարած արիւնը անոր աչքերուն մէջ: Կրակի, ոճիւրի, թաւանի երկրէն կու գար. այն երկրէն՝ որ լացուց զմեզ երկա՛ր օրեր, մեր ամենէն երջանիկ օրերուն. և ո՛րքան դառն է եղբի այն արցունքը վշտի և ցաւի՝ որ զուարթ սրտէն կը քամուի:

Ատանայէն կու գայ. բոցերը, հրացաններու շաշիւնները, ահռելի ոճիրները, արիւնը իրեններուն, դիակները իր ծնողաց, ողբերը վիրաւորուածներու, հառաչները հոգեվարքներու, այս ամէնքը իր մէջ տողորուած են, այս ամէնքը տակաւին իր հետ կը կրէ պատանին. հիմայ ծովուն ջուրը արիւն կը դառնայ աչքիս, երկնքիս բոլոր աստղերը կը կարմրին, շոգենաւին լոյսը հրդեհի կը փոխուի, սա վարը պառկողները դիակներ կը թուին, և շոգենաւը կարծես կը կըլի այս ծանր մտածումներու տակ: Ես որ պատկերի մը դիմաց այսքան կը խորտակուիմ, իրականութեան դիմաց սա պատանին ի՞նչպէս կ'ապրի: Ապահովապէս այս ամէն մանրամասնութիւնքը զինքը կը հիւծեն, և վստահ եմ որ զիշերը երազին մէջ մի քանի անգամ

հանդիսատեսս կ'ըլլայ այս վայրագ արարքներուն և սարսափով վեր կը վերցնէ գլուխը իր ձեռքէ բարձէն:

— Ատանայէն կու գաս: — Այո՛, պատասխանեց, և արցունքի կաթիլներ սահեցան գունատ այտերէն վար. և ես անգլխով ինչ համարեցի՝ այդ աւերուած երկրի մասին ո՛ր և է հարցում մ'ընելը:

— Դէպ ի ո՞ւր կ'երթաս:

— Հոսմ, հոն տաճիկ չկայ, չէ՞:

— Չէ՛, չէ՛: Ո՞վ կը ղրկէ զքեզ հոն:

— Թէրզեան Գերապայծառը. — նորէն աչքերը լեցուեցան. գուշակեցի որ այս վայրկենիս անոր առջև պատկերուեցաւ քաջարի Եպիսկոպոսին իրականացած վրսեմ գաղափարին այրուիլը...

Պատանին շարունակեց.

— Տակաւին վարը երկու հայ ընտանիքներ կան:

— Անոնք ալ Հոսմ կ'երթան:

— Չէ, անոնք Նաբուլի կ'երթան Ամերիկա մեկնելու համար:

«Ուրիշներ՝ Օսմանեան երկրին Սահմանադրութենէն շլացած դէպ ի իրենց օճախը կը վերադառնան, ասոնք մի և նոյն ժա-

մանակ Ամերիկա կ'երթան բախտին հետ կռուելու: Ըսել է ո՛չ մի բոլէ իրենց երկնքին վրայ արև չեն տեսած այդ թըշուառները և չեմ ալ գիտեր թէ օտար երկիրը արև ունի՞ ասոնց համար: Զիրենք համոզել ջանալը որ ետ դառնան՝ չարութիւն մ'է այս վայրկենիս, թող գէթ պատրանքի յուսով ժպտին այդ տխուր դէմքերը մինչև որ իրականութիւնը փոխանակէ». կը խորհրդածէի ես աչքերս գետին յառած: Ու երբ գլուխս վեր վերցուցի ու պատանին նայեցայ՝ անիկա պաշտազին շեշտով մը խնդրեց ինձմէ.

— Երթամ գիրենք ալ կանչեմ:

— Ոչ, ո՛չ, թող հանգիստ քնանան Ամերիկան երազելով, Արշալոյսին կը տեսնուինք. «Գիշերն արդէն իր սեւ ունի» խորհրդածեցի:

ԱՐՄԵՆԱԿԻՆ ՅՈՅՍԵՐԸ

ԱՐՄԵՆԱԿԻՆ ՅՈՅՍԵՐԸ

Երբ կ'իմանայինք թէ մեր գիւղին մէջ վարդապետ մը եկած է՝ նոյն օրերը ուրախութեամբ եկեղեցի կը վազէինք, կամ նոր ձայն մը լսելու և կամ վեղարին մէջի նոր դէմքը տեսնելու համար: Եւ այնքան միշտ նոյն էր մեր զգացումը այս մասին՝ որ մեր մայրերը շատ անգամ զմեզ եկեղեցի ղրկելու զիւրին միջոց մը գտած էին խարելով ըսելու՝ թէ «Երէկ նոր վարդապետ մը եկեր է»:

Անճրեւոտ կիրակի մը՝ երբ աչքերս բացի՝ մայրս «Ելի՛ր ժամ գնա՛» ըսելու տեղ՝ «Դ... վարդապետը եկած է և այսօր քառօր պիտի տայ» ըսաւ: Այդ Դ... վարդապետը մականունով աւելի ծանօթ՝ իրեն գիտութեամբ ժողովրդենէն յարգուած էր, և տղաքներէն իր տեսքով: Ուրախութեամբ մը կը վազէինք անոր քարոզներուն, եթէ

բան մ'ալ չհասկնայինք՝ կը բաւէր որ ձայնը կը լսէինք, որ դիմագծին համեմատ անուշ էր:

Այդ օրը՝ առանց ցուրտ անձրեւին ուշ դնելու՝ երեք ընկերս վազեցինք եկեղեցի՝ Գասին մօտ տեղ գրաւելու համար: Գիգօն որ ամենէն պզտիկն էր՝ եկեղեցիէն հեռու կը փախչէր սովորաբար, ու շատ անգամ իրեն կը հետեւէինք — մանաւանդ երբ օղը լաւ կ'ըլլար. իսկ Կարապետին այն ատեն կը հետեւէինք՝ երբ այսպէս կ'անձրեւէր:

— Կարապետ, կէս մը տէրտէրի տղայ կը համարուիս. գիտնս, նայինք ի՞նչ է այս օրուան քարոզին նիւթը, հարցուց Գիգօն, երբ կ'ծկուած պատերուն քսուըռտելով կ'երթայինք:

— Այսօր ողորմութեան վրայ քարոզ պիտի տայ, պատասխանեց Կարապետ:

Եւ իրաւ ալ այդ էր քարոզին նիւթը: Եկեղեցին լեցուեցաւ ունկնդիրներով: Վարդապետին քարոզը՝ սրտաշարժ պատմութիւններով համեմուած՝ աւելի պառաւնեւըն հառաչանքներ կը գողնար: Մարդիկ այնպիսի դիրքի մը մէջ էին որ կարծես թէ վայրկեան մ'առաջ դուրս կ'ուզէին ելլել... աղքատներուն ողորմելու համար:

Վարդապետը մասնաւոր դիտումով մը այդ նիւթը ընտրած էր: Նոյն օրերը շատ մը աղքատ գաղթականներ՝ եկած խոնուած էին ժամուռ սղոթատնոցին մէջ, որոնցմէ շատերը՝ ինչպէս զիտէինք՝ կորանցուցած էին իրենց ծնողքը կամ որդիքը, և իրենց ինչքերը Քիւրտերուն անցած: Անոնք հեռու երկիրներէ եկած էին հետիոտն և մուրալով...

Երբ եկեղեցիէն դուրս կ'ելլէինք՝ ձիւնախառն անձրեւը սաստկացած էր և սաստիկ հով կար, այնպէս որ Գիգօն իսկ չէր ուզեր եկեղեցիէն ելլել:

— Եկէ՛ք, ըսաւ Կարապետ՝ իր պատանեկան ողորմած շեշտով, մինչեւ որ հովը դադրի՝ Աղքատանոց երթանք, հոն ծերեր կան՝ որոնք մեզի նորանոր պատմութիւններ կը պատմեն:

Գիգօն երեսը թթուեցուց. բայց պէտք էինք եկեղեցիէն դուրս ելլել. դռները պիտի գոցուէին: Կարապետին հետեւեցանք: Վարդապետին քարոզը մեզմէ առաջ ուրիշներն ալ ղրկած էր հոն, և շատերը հին զգեստներու ծրարներ թեւերնուն տակ՝ մեզի հետ կը մտնէին: Առաջին սենեակները

լեցուած էին աղքատներով և այցելուններով. մեր գեղացիները ամէն սենեկի մէջ լռութեամբ կեցած՝ մտիկ կ'ընէին ծերու մը սրտածմլիկ պատմութիւնները. և երբ պէտք ալ ըլլար՝ արցունք չէին խնայեր: Մենք ամենէն ծայրի սենեակը գնացինք: Հոն կը դողդոջային մի քանի աղքատներ. և ոմանք՝ չոր հացի կտորներ կը կրծէին: Եւ վայրկեան մ'առաջ անոնց բերնէն պատմութեան թեւ մը քաշելու համար հարցոցինք:

— Ո՞ր կողմերէն եկած էք:

— Բագրեւանդէն, Աստուծոյ զաւակներ, նստէ՛ք, նստէ՛ք. — ըսաւ ծերունի մը հայրական շեշտով. և միանգամայն լաթի կտորով մը հովահարելով նիհար դէմքը պատանւոյ մը՝ որ կրակներու մէջ կ'երեւէր, ա՛յնքան կարմրցած էր:

— Զերմ ունի, կրկնեց մեզ նոյն ծերունին՝ ցուցնելով հիւանդը, որ աղտոտ և պատռտած վերմակներու տակէն գլուխը դուրս ձգած էր, և աչքերը բանալու իսկ կարողութիւն չունէր:

Ուշադրութիւն չէի դրած՝ որ ես ու Գիգօն մնացեր էինք. Կարապետը չկար: Ծե-

րունին գրեթէ լալով՝ բերնուց սովրած պատմութիւն մը կրկնեց: Ո՛վ գիտէ, քանի՛ աղքատանոցի յարկեր լսած էին այդ պատմութիւնը՝ որ անցած էր այդ բարի մարդուն զլխէն:

Ծերունին երկար մօրուք մ'ունէր, որ եթէ մաքուր ըլլար՝ ձիւնի պէս պիտի փայլէր կուրծքին վրայ. խոշոր արտեւանունքներով և մեծ ճակատով պատկառանք կ'ազդէր:

Սա իր պատմութիւնը տասը վայրկենի մէջ լմնցուց: Իր գիւղին մէջ տուններ և երկիրներ և հարիւրաւոր ոչխարներ ունեցած է եղեր ժամանակին. բայց երբ Քիւրտերը իրենց գիւղին վրայ կը յարձկին՝ իր որդիներուն հետ երկիրներն ու ստացուածքն ալ կը կորսնցնէ: Եւ հիմայ այդպիւրի բարեկեցիկ անձ մը մուրալու ելած էր:

Ծերունին իր պատմութեան վերջերը հասած էր՝ երբ մեր Կարապետ ընկերը հեհեւալով ներս մտաւ. ան իր տունը թռած էր, զգեստ և կերակուր բերելու համար: Ծերունին պատմութիւնը լմնցնելէն վերջ՝ առաւ Կարապետին բերածները՝ օրհնէնքներ մըմշելով: Օրհնէնքին վերջաբանն

էր՝ «Չեր նեղութիւնները մեզի տայ Աստուած», և նոյնը կրկնեցին նաեւ սենեկին միւս աղքատները, և հիւանդ պատանին ալ կիսաբաց աչքերով մեզի նայեցաւ ու երկու անգամ գլուխը շարժեց, կրկնելով անշուշտ մտքէն՝ «Չեր նեղութիւնները ինծի տայ Աստուած»... : Ու այն ատեն մեր աչքերը լեցուեցան, և չուզեցինք ցուցնել իրենց այն արցունքները՝ որոնք առնոյմէ կը հոսէին :

— Այս հիւանդը ձեր որդին է, հարցուցինք ծերունիին :

— Չէ, իմ բարերարս եղած է. և ես զինքը մեռած որդիներուս չափ կը սիրեմ. — յուզուած պատասխանեց ան. և գրեթէ ժամ մը համը կեցուց զմեզ այն պատմութեան դիմաց՝ որուն դիւցազնը մեզի մօտ անկողնոյ մէջ կ'այրէր :

*
* * *

Աւաշկերտի թօփրագ-գալէ գիւղին մասնական յարձակում մ'եղած էր Քիւրտերէն. և այն՝ աշնան վերջերը : Երբ ձմեռը կը մօտենար հոն՝ «Թաւլուգ վախթը կը

մօտենայ» կ'ըսէր տառապեալ ժողովուրդը՝ սրտի դողդողումով : Հայը ամբողջ գրեթէ ութը ամիսներ իր քրտինքով ձմրան պաշարը կը պատրաստէր. Քիւրտը աշնան վերջերը զանոնք պատրաստ կը գտնէր իրեն համար. և եթէ տեղացիները յանդգնէին դիմադրութիւն ընելու, և կամ աւելի ճիշտ՝ իրենց ձմրան պարէնը պահպանէին, ստացուածքին հետ իրենց կեանքն ալ ապահով պիտի նուիրէին անոնց : Իննըսնական թուականին երբ թեթեւ յարձակում մ'ըրին Քիւրտերը, տեղացիները իրենց հայրերէն սովորած ընթացքը չբռնեցին, իրենց բահերուն վրայ յոյսերնին դրած՝ ուզեցին փորձ մ'ընել իրաւունքնին պաշտպանելու. բայց յարձակողները ժամանակ չտուին որ փորձը փորձ ըլլայ. և ահա սկսան կրակը թէ՛ տուներու և թէ՛ անձերու :

*
* * *

Չմեռ է հիմայ. խղիկ մը կը բարձրանայ այրուած մեծ տան մը աւերակին մէջտեղ. ձիւնը ծածկած էր այն տանը աւերակները՝ որուն տակ մնացած էին ան-

շուշտ թշուառ ընտանիքին արցունքներն ու հառաչները:

Այդ խեղճ ու խարխուլ խղիկին մէջ ցուրտ առաւօտ մը՝ կ'արթննար մայրը իր երեք որդիներուն հետ. թշուառ որբեւարի մ'էր ան. քիչ օրեր առաջ իր տանը հրդեհուիլը տեսաւ և անոր բոցին լուսով իր ծնկներուն վրայ դիտեց իր էրիկը ու անդրանիկ որդին, որոնք Քիւրտերէն վիրաւորուած՝ մոխիրին հետ արիւննին ալ ժառանգութիւն թողլով՝ աչքերնին վերջին անգամ մ'ալ բացին ու մարեցան տանը բոցերուն հետ, և այնպէս անշնչացան:

— Վազ չեկար գիշերը Ամերիկայէն, Արմենակա, կը հարցնէր մայրը արցունքով: Իրեւ շարունակութիւն մը երէկ իրիկուան վէճին:

— Զէ՛, մայրիկ. մեր տունը կանգնելու յոյսս անոր վրայ դրած եմ. անոնք որ այդ աշխարհը կ'երթան՝ կը հարստանան և տուներ կը շինեն քանի մ'ամսուան մէջ:

Արմենակ նոյն օրը ճամբայ պիտի ելէր, ինչպէս խօսած էր մօրը հետ՝ փոքրիկ Լեւոնիկ եղբայրը՝ Կարինի մէջ բարեսիրտ եւրոպացիներուն պիտի յանձնէր՝ որ զայն

խնամէին, ուսումն և կամ արհեստ սովորեցնէին, պայմանաւ որ վերջը նորէն իրենց յարկը դարձնէին: Այդ ժամանակէն արդէն սկսած էին Եւրոպացիք, մանաւանդ Անգլիացիները և Ամերիկացիները, հայ որբեր խնամել. որոնց բարեսրտութիւնը իր զեղճմունքն ալ ունեցաւ: Արմենակ ու մայրը, ձոզկաւակ տխուր ձեւին տակ՝ ուրիշներու խորհրդով քաջալերուած՝ Լեւոնիկը օտար յարկի տալ յանձն առին. միշտ գեղջկական բարեմտութեամբ, որ բնականաբար դուցազնուհի մօր մը տարօրինակ պիտի երեւէր:

Այսպիսի տխուր մտածութիւններով չէր ուզեր Արմենակ իր միտքը յոգնեցնել. Ամերիկայի անունը իր ամէն գործերը լաւ հայելոյ մը մէջ կը ցուցնէր. Ամերիկա՛, ուր վիշտ չկայ, ուր ջարդ չկայ. հոն հարստանալու համար բաւ է գետին ծով ու գետնէն ստակ ժողվել: Այս շատ սովորական երազն էր միայն՝ որ կը հրօճուեցնէր զինքը:

Խղիկին մէջ՝ մայրական համոյրները վերջ չէին ունենար: Թշուառ մայրը որ յոյս ունէր իր վիշտին մէկ մասը որդւոյն

յանձնել՝ հիմայ պիտի թողու որ ան հեռանայ իրմէ։

Մինչդեռ մայրը, Արմենակ և քոյրը բաժանումին ցաւէն կ'արտասուէին, Լեւոնիկ անվիշտ մանկական չարութեամբ կարծես կը ժպտէր քոյրիկին արցունքներուն վրայ։

Չիւնը դադրած է հիմայ. բայց ամպերը բռնաւորուած կ'երեւին։ Վերջին անգամ մ'ալ կ'արտասուեն ու կը մեկնի Արմենակ գրեթէ ամէն վայրկեան ետեւը դառնալով ու յուսալով որ իր ամէն մէկ նաշուածքին՝ մայրիկը նոր սփոփանք մը պիտի առնու։ Պատանին շուտով կտրեց ձմրան կարճ հորիզոնը, և վերջին անգամ մ'ալ իր մօրը նայեցաւ ու միայն հազիւ կրցաւ նշմարել իրենց խղիկը, որ քիչ օրերէն պալատի պիտի փոխուէր. նոյն ըոպէին մայրիկն ալ իր որդիներուն դարձաւ, և

— Աստուած հետերնին... ըսաւ, ու գնաց խղիկին մէջ քաշուելու։

Դեռ կէսօր չէր եղած՝ երբ սկսաւ ձիւնել, բռնաւորուած երկինքը անհոգ ու անկարեկից՝ կը խազէր միջոցը իր ամենամեծ ձիւնի հատիկներով, որոնք թէեւ դանդաղ գետին կ'լինային, բայց այնու՝ փո-

խանակ զթուփեան՝ անհոգութեան երեւոյթը կու տային այդ ընկնող հատիկներուն։ Այդ միջոցին էր՝ որ տասնըեօթը տարեկան պատանի մը՝ թխագոյն դէմքով ու սեւ մազերով, ճակտին վրայ մտածկոտի կնճիռներ, բոպիկ ոտքերով՝ անվախ կը քայլափոխէր պնդացած ձիւնին վրայ։ Արմենակն էր՝ ձիւնին մէջ քրտնած. մինչդեռ Լեւոնիկ՝ կապուացած կը դողդղար իր ուսին վրայ։ Շունչ մ'առաւ պատանին՝ տեսնելով Էրզրումի մինարէները, որոնք ձիւնեղէն հորիզոնին վրայ կ'ուղղուէին դէպ ի ամպերը։ Էրզրումը, որ Ամերիկայի չափ անուշ կը հնչէ իրեն, ան՝ շատ յիշատակներ ունէր այդ քաղքէն. իր հայրը շատ բաներ ըսած էր այդ քաղաքի մասին և ընծաներ բերած էր իրեն, և այն հինցած զգեստը զոր հիմայ կը կրէ վրան՝ հայրիկը Էրզրումէն գնած էր։

Էրզրումի փողոցներուն մէջ սկսաւ շփոթած պտըտիլ Արմենակ. պէտք էր ձեռք կարկառել ուրիշին՝ փոքրիկ ողորմութիւն մ'ուզելու համար. քանի՜ անգամներ քայլերը հարուստի մը ուղղեց անոր ձեռք երկնցնելու համար, բայց չհամարձակե-

ցաւ. սակայն Լեւոնիկն ալ անօթի էր, և լացը չէր դադրեցներ:

Երբ սրճարանի մը բռնէն կ'անցնէր՝ լըսեց որ անոր տէրը հայերէն կը խօսէր. սրտին մէջ՝ յուսով և զէմքին վրայ ամբշկոտութեան գծով մը՝ սրճարանին դուռը բացաւ.

— Ո՛հ ձանձրացուցի՛չ աղքատներ, կրկնեց սրճարանին տէրը բարկացած, բռնապետ ու ցեխոտ ոտքերով ալ ներս կը մտնեն սրճարանս աղտոտելու համար... դժուար, դժուար...

— Աստուծո՛յ սիրոյն, հայրենակիցդ եմ. այդպէս մի՛ նեղանար. թշուառ մ'եմ, այս փոքրիկ եղբօրս համար առաջին անգամ կը փորձեմ ողորմութիւն մը խնդրելու. ըսաւ Արմենակ՝ աչքերն առանց վերցընելու:

— Ո՛վ գիտէ որո՛ւն զաւակն է այդ, որուն միջոցով կ'ուզես մի քանի դրուշ շահիլ: Խնդճ պզտիկը կը դողդղայ...

— Աղա, եղբայրս է, որբ մը, անօթի է:

— Գնա՛, գնա՛ աշխատէ ու ստակ շահէ:

— Կ'ուզեմ աշխատիլ, գործ կը փնտռեմ:

— Ամերիկա շատ գործ կայ կ'ըսեն, հոն գնա:

— Ես ալ հոն պիտի երթամ, բայց մուրալով. աղա մի քանի փարա տուր հօրդ հոգւոյն:

— Մանրուք չունիմ... Հայրս ալ մեռած է:

— «Մանրուք չունիմ» կրկնեց Արմենակ. «Արդեօք Ամերիկա ալ այն խօսքը պիտի ըսեն ինծի. չէ՛, անոնք մեծ ստակներ կու տան» ըսաւ ինքնիրեն, ու զլուսը կախած դուրս ելաւ անկից:

Արմենակը մերժուեցաւ ասկից, և սրճարանին տէրը այն ատեն ողորմիլ խոստացաւ՝ երբ իր հայրը վախճանի:

Ուրիշ սրճարանի մը մօտեցաւ. հոն սիրտ չըրաւ մտնել, վասն զի ինչ որ կըցաւ գուշակել՝ անոր տէրը տաճիկ մ'էր. և ինչպէս ձեռք երկնցնէր անոր՝ որուն ազգակիցները իր տունը պրեցին, ինչքը յափըշտակեցին, հայրն ու եղբայրը սպաննեցին:

Ներսը զլխարկով մարդիկներ կային, որոնք պէտք էին եւրոպացի ըլլալ և քրիստոնեայ, թերեւս հարուստ Ամերիկացիներ էին, որոնք պիտի զթային իրեն. ապա հով էր:

Արմենակ երբ «մտնեմ չմտնեմ» կ'ըսէր ինքիւրեն՝ մէկը քսան փարայ երկընցուց: — Ես չըսի՞, այսպէս կ'ըլլան Ամերիկացիները. դեռ իրենց ձեռքս չերկընցուցած՝ քսան փարայ կու տան, հապա եթէ ողորմութիւն ուզեմ . . . Վերջը իմացաւ խեղճ պատանին թէ այդ երկու մերայիքները երկնցնողը սրճարանին տաճիկ տէրն էր, երբ ներսի աղաներէն փախաւ մ'ալ չկրցաւ առնուլ:

Այդ սրճարանին մօտն էր փառաւոր պալատը՝ որուն դրան վրայ դրոշմուած իրեն անծանօթ գրերէն՝ գուշակեց թէ ան Եւրոպացւոյ մը բնակարանը պիտի ըլլար, և բարեբախտաբար դուռն ալ բաց էր. զայն իր դողդղացող ձեռքով քիչ մը հրեց և հոն ապակեայ սենեկին մէջ տեսաւ կին մը՝ որուն կօշիկները կը փայլիլէին և մետաքսէ զգեստները արեգական չափ աղքատին աչքերը կը շլացնէին. շատ մը մատանիներ՝ մատներուն վրայ. փափուկ ձեռնոցներ սեղանին վրայ և վերնազգեստ մը քովը. գլխարկը բեռնաւորուած էր տեսակ տեսակ շինծու պտուղներով և ծաղիկներով, և վրան ալ սիրամարզի փետուրներ կը շարժէին . . .

Այդ կինը՝ հոն անկիւնը միայնակ էր. իր դիմաց սակայն երկու հոգւոյ ըմպելիներ և անուշներ դրուած էին. գիրկը բան մը կար՝ որուն հետ կը զրաղէր. անշուշտ որդին պիտի ըլլար, որուն չէր խնայեր ժպիտներ ու գուրգուրանք:

Արմենակ աչքին տակէն դիտեց զայն, և ցուրտէն սառած շրթունքները Լեւոնիկին այտերուն մօտեցուց: Զգածուած էր պատանին: Մօր մը գուրգուրանքը ու համբոյրները որ տեսաւ դէպ ի իր որդին՝ իր աչքերէն արցունք բերին. — «Լեւոնիկս, ըսաւ ան, դու զրկուած պիտի մեծնաս մայրիկին համբոյրներէն»: Այս գողտր զգացումը արցունքներ թափեց Արմենակին աչքերէն. և նա իր պատըռտած և աղտոտ թեզանիքով իր մարգարտեայ կաթիլները սրբեց: Արցունքներ որոնք իր սրտէն քամուեցան և մնացին կեղտոտ լաթի մը վրայ չորնալու և ոչնչանալու համար:

Արմենակ աչքերը սրբելէն ետքը՝ դեռ աւելի մօտեցաւ ապակեայ դրան, և զարմանքով մը տեսաւ տիկնոջ գլխին մէջ շնիկ մը, որ անոր փայփայանքներուն տակ կատակներ կ'ընէր:

Շնիկ մը, ստոր արարած մը համա-
րուած շատերէն, ան՝ տիկինէ մը կը սի-
սուէր: Լեւոնիկը գրեթէ մերկ՝ կը դողդաղար
Արմենակին ուսին վրայ, տիրոջ մօտ այդ
շնիկը տաքուկ գրկի մը մէջ է. վզին վրայ
մի քանի ոսկիներ կը փայլէին, կոնակին
վրայի քիւրքի նման զգեստը ոսկի ծոպե-
րով եզերուած էր:

Չեմ գիտեր, առաջին վայրկենին երբ
տիկինը փոքրիկ Լեւոնիկը տեսաւ կիսա-
մերկ, և Արմենակ՝ շնիկը տիկնոջ փայ-
փայանքներուն ներքեւ, ո՞վ աւելի խղճաց
դիմացինին վրայ: Ապահով միամիտ Ար-
մենակը: Թշուառ պատանին մոռցաւ հոն
խղիկին մէջ իր որբեւարի մայրը և որբ
քուրիկը. և կարեկցական նայուածքով
վայրկեան մը համը մնաց դռնէն դուրս,
ցաւելով տիկնոջ վրայ՝ որ զաւակէ զուրկ
մնացեր էր — ինչպէս որ կը մտածէր ինքն
Արմենակ, ու իր սէրը և գուրգուրանքը
փոխանակ մանկան մ'ընծայելու՝ ստի-
պուեր էր շնիկի մ'ընծայել:

— Ո՛րքան գուլթ պիտի ըլլայ այս
կնոջ սրտին մէջ, կ'ըսէր Արմենակ ինքն-
իրեն, ա՛յնքան յորդ՝ որ մինչեւ շնիկը սի-
րելու իսկ կը հասնի:

Եւ հիմայ՝ փոխանակ արցունքոտ աչ-
քերուն՝ տոգոյն դէմքին վրայ յուսով զը-
ծուած ժպիտով, թշուառի անմեղ աչքերով
ապակեայ դուռը բացաւ:

Տիկինը նամակի մը մէջ ընկզմած էր.
տոգոհ դէմքով նշան ըրաւ Արմենակին որ
զինքը չխանգարէ. և Արմենակ երբ սե-
նեկին կահկարասիներուն վրայ զարման-
քով ու ապշած կը նայէր և իր ապագայ
տունը ասոր վրայ ձեւել կը մտածէր, Լե-
ւոնիկը՝ որ մէկ ձեռքով իր եղբօր գլուխը
բռնած էր անոր ուսին վրայէն չիյնալու
ապահովութեամբ՝ միւս ձեռքը երկնցուց
դէպ ի տիկնոջ գլխարկը՝ ուրախութեան
ձիչ մ'արձակելով. ուզեց անոր վրայի
պտուղներն առնուլ: Այդ վայրկենին Ար-
մենակ իր կիսամերկ բազուկը կարկառեց
դէպ ի տիկինը, ու կեցաւ առանց խօսք
մ'ըսելու:

Տիկինը՝ նամակը ժպիտով կնքեց և երբ
Արմենակին կիսամերկ ձեռքը իրեն կար-
կառուած տեսաւ՝ թթուած երեսով նայե-
ցաւ անոր, և զգուանքի աչք մը տալէ վերջ՝
իր շնիկին դարձաւ և շարունակեց զայն
շոյել ու փայփայել. և կարծես ի հեճուկս

իր դիմացի թշուառներուն՝ համրոյրներ տուաւ անոր գլխուն և քթին։

Այդ համրոյրներն ո՛րքան դառն էին տեսնողներուն։ Տիկինը ամէն անգամ որ շրթունքները շանը կը դպցնէր՝ դողդղացող, աղտոտ, բայց սիրուն փոքրիկ Լեւոնիկին դիմաց՝ կը զգար Արմենակ որ ան միանգամայն սուր ակոսներովը իր սիրտը կը խածնէր։

— Ողորմութիւն մը, բարի տիկին — մըմռաց վերջապէս Արմենակ։

Կնոջ դէմքին վրայ ո՛ր և է գութի արտայայտութիւն չտեսնուեցաւ. ան հայերէն չէր հասկնար. անգղիացի էր։

— Հայ չեմ, տաճկերէն խօսէ, ըսաւ տիկինը հրամայական շեշտով։

— Ողորմութիւն, կրկնեց տաճիկ լեզուով։

— Հայերդ ալ ողորմութիւն ուզելէ չէր դադրիր. ըսաւ և տասնոց մը երկնցուց։ Սակայն Լեւոնիկ՝ աչքերը չէր վերցըներ գլխարկին վրայ եղած պտուղներէն. և երբեմն փորձեր կ'ընէր երկու ձեռքով յափը տակելու։ Տիկինը զթաց վերջապէս անոր ալ, և շնիկին անուշեղէններէն փոքր մաս

մը տուաւ։ Արմենակ շնորհակալ եղաւ. և ասոր վրայ սիրտ առած՝ իր և մօրը ծրագիրը այս կնոջ հետ ուզեց իրագործել։

— Տիկին, ըսաւ, կ'երեւայ զաւակ չունիս։ Ես Ամերիկա պիտի երթամ. Աստուծոյ սիրոյն՝ կարելի չէ՞ սա փոքր եղբայրս ձեր զթութեան յանձնեմ։

— Ես աւելորդ ստակ չունիմ. Հայերուն օգնելու համար միլիառներ չեն բաւեր։

— Տիկին, ողորմութիւն մ'է որ պիտի ընես. ողորմութիւն մը՝ ինծի ու փոքրիկ եղբօրս։ Օրը քչիկ մը հացով կը բաւականանայ։

Տիկինը կրկին դժկամակեցաւ։

— Տիկին, շնիկիդ աւելցուցով կրնայ ապրիլ այս որբը, ըսաւ. և այսքան նուաստանալէն ետքը՝ չկրցաւ ալ իր զգացումը զսպել. անոր ոտքը ինկաւ ըսելով.

— Քու ձեռքդ է երկու թշուառներու կեանքը . . .

Բարերախտաբար քիչ վերջ տիկնոջ ծանօթ մէկը ներս կը մտնէր. վայրկեան մը իրենց լեզուով խօսեցան, ուսկից բան մը չհասկցաւ Արմենակ. բայց վերջը ինչ որ

իրագործեցին՝ անշուշտ իրենց խօսակցութիւնն էր:

Անգղիացի տիկինը յանձն առաւ որդեգրել Լեւոնիկ, սակայն՝ ոչ թէ զթաց փոքրիկին. կամ զգածուեցաւ Արմենակին արցունքներուն դիմաց, այլ վասն զի գեղեցիկ դէմք մ'ունէր Լեւոնիկ, որուն վրայ երկու կապոյտ աչքերը շատ բան կ'արժէին, և որոնք անշուշտ շնիկէ մ'աւելի համակրելի կ'ընէին զինքը: Լեւոնիկը որդեգրելուն մէջ նիւթական շահ մը նկատեց, և իբրեւ ապրանք մը գնեց զայն՝ տարիներէ վերջ կրկին գնով զայն ծախելու դիտումով: Եւ հիմայ ամենայն սիրով այնքան ողորմեցաւ Արմենակին՝ որ նա պիտի կարենար ինքզինքը Ամերիկա ձգել: Ասկից վերջ պատանին միամտութեամբ իր զիւզին ու մօրը անունն ալ տուաւ անոր՝ որ քանի մը տարի վերջ զայն կըթելէն յետոյ իր մօրը յանձնէ:

※
※ ※

Շոգենաւ մը խարխիւը ձգեց գեղեցիկ քաղաքի մը դիմաց, հոն քանի մը ժամ

կենալու համար: Քիչ վերջ արդէն շրջապատուեցաւ նաւակներով, որոնց մէջէն նաւալարները ճեկովա, ճեկովա կը պոռային. և ճամբորդներուն մեծ մասն՝ իրենց դատարկ ժամերն անցընելու համար՝ շոգենաւէն վար իջան՝ այդ գեղեցիկ քաղաքը մօտէն դիտելու:

Նաւապետը մօտեցաւ պատանիի մը որ սիւնի մը յեցած՝ տխուր ու անորոշ նաւաճըներ կ'ուզէր ձենովային. այնքան խեղճ հագուած էր՝ որ նաւապետն իսկ գուշակեց թէ այդ թշուառը կարողութիւն չունէր ձենովան տեսնելու: Մօտեցաւ անոր և անգղերէն լեզուով սկսաւ հարցումներ ընել: Պատանին տաճկերէն լեզուով միայն կըրցաւ հասկցնել թէ Լյումենի էր:

Նաւապետը երբ հայ ըլլալը իմացաւ՝ վազեց դէպ առաջին սրահը և վայրկեան մը վերջ դուրս ելաւ անկից բարձրահասակ մարդու մը և կնոջ մը հետ, որոնք պատրաստուած էին նաւակ մօտնել՝ ձենովան տեսնելու համար:

Նաւապետը իբրեւ թէ թշուառ տղուն մեծ բարիք մ'ըրած ըլլար, իրեն ընկե-

բացող պարոնին և տիկինին ներկայացուց գինը: Բնկերացող պարոնը, որ շուայլ հարուստ մը կը թուէր, պատանւոյն թթուած դէմքով մը հայերէն լեզուով հարցուց.

— Հայ ես եղեր:

— Այո՛, աղա, պատասխանեց:

— Անճնդ ի՞նչ է:

— Արմենակ: Դճուր ալ հայ էք, աղա . . . հարցուց պատանին այս անակնկալ հանդիպումէն ուրախացած: Եւ սակայն հայ աղան ոչ թէ պատասխան մ'իսկ չտուաւ՝ այլ և ոչ ժպիտով նայուածք մը, որ մեծ բերկրանք մը պիտի ըլլար յստահատած Արմենակին՝ այն օտար քաղաքին դիմաց:

Նաւապետը զարմացմամբ դիտեց տիկնոջ և աղային անտարբերութիւնը դէպ իւրենց թշուառ հայրենակիցը. և իսկոյն մաւկոյկ մ'իջեցուց և Արմենակը ճենովա հանեց, ընկեր մ'առնելով իրեն ուրիշ նաւաստի մը՝ որ բաւական տաճկերէն կը խօսէր:

※
※

Առաջին գիշերն է՝ որուն մէջ շագենաւը ովկիանոսը կը գծէ. և գիշերը՝ ովկիանոս

սին վրայ աւելի խորհրդաւոր է և ահաբեկիչ, հոն ուր մեռած է կեանքը կարծես և մահ կը սպառնայ անցաւորին ալիքնէրուն լեզուով: Հիմայ վերը աստղեր հանդարտ երկնքին վրայ լուռ, և վարը ովկիանոսին մէջ ուրիշ աստղեր, որոնք ալիքներուն հետ կ'ելլեն ու կ'իջնեն: Երկու աստղազարդ երկինքներ, երկուքն ալ համր . . .

Շոգենաւը խաւարին մէջ, ջրի աստղերուն վրայէն կը սահի՝ իր շառաչներն հանելով, որ այդ լուրթեան մէջ օրօրի մը ազդեցութիւնն ունին: Հիմայ շոգենաւին մէջ դադրած են խնդումները, երգերն ու պարերը. զուարճութենէ յոգնած ճանապարհորդները կը քնանան. նաւապետն է միայն որ արթուն կեցած՝ դեկին հետ կը խաղայ:

Վերը՝ բացօթեայ անկիւն մը՝ պատըռտած վերմակի մը մէջ փաթթուած՝ Արմենակ կը թարթէ աչքերը աստղերուն հետ, որոնք իրեն շատ ընտանի կը թուին: Իր երկնքին աստղերն են հոս ալ, որոնց հետ կը խնդար ու կը խօսէր ժամանակին, երբ իր հօրը մօտ այդ աստղերուն ներքև կ'ան-

ցընէր ամառուան զիշերները: Մէկ քանի մտածութիւններ, տխուրն ալ, զուարթն ալ մտքին մէջ իրար կը փոխանակեն. հոն վերն է այն աստղը՝ ճիշդ Կլիոպէրն մօտ, որուն համար ըսած էր հայրիկը. «Արմենակ, այն մեծ աստղը քեզի հետ ծնաւ»:

Այդ աստղը հիմայ երբեմն կը լուսաւորուի, երբեմն կը նուաղի. և Արմենակին սիրտն ալ երբեմն կը բերկրի՝ երբ կը մտածէ հարուստ Ամերիկային վրայ, երբեմն կը տխրի՝ երբ իր աչքին առջևէն կ'անցնի թշուառ մայրիկը որը քոյրիկին հետ. երբ մանաւանդ Լևոնիկը օտարէն կը սիրուի...

Բայց վերջապէս եթէ իր աստղն ալ նուաղէր ու միտքը զար հարուստ Ամերիկան՝ պատանին բերկրած կը թմրէր, և ժպիտով կը քնանար ու ժպիտով կ'արթըննար անուշ երազներով: Առաւօտները, երբ արեգակը հորիզոնին վրայ ուկիանուսի խորէն վեր կը բարձրանար, ուրիշ ուկիանոսի մը մէջ իր սովորական շրջանն ընելու համար, կը հաւատար Արմենակ թէ քիչ առաջ մայրիկն ու քոյրիկը իրենց խղիկին առջև նստած՝ մարը մտնող այս

արեգական հետ կարօտ ու համբոյր կը զրկէին իրեն: Եւ իրիկունները՝ երբ նոյն արեւը, ուկիանոսին ծայրը, կրակի մարմրոզ կայծեր թափելով պիտի ընկղմէր ջուրին մէջ, Արմենակին խղիկին կոնակի երկու լեռներու մէջէն ելլելու համար՝ յուզուած, գրեթէ լալով կ'ըսէր անոր. — «Փոխադարձ համբոյրներս տար մայրիկիս, քոյրիկիս, Լևոնիկիս. և հառագայթ մ'ալ ձգէ մեռելներու հողին վրայ»...

Օրը՝ շոգենաւին մէջ կ'անցընէր, կամ մերկ բնութեան և կամ ալիքներուն հետ, և շատ անգամ նաւաստիներէն մէկը կու գար խօսակցելու՝ տաճկերէն վարժութիւնը չկորսնցնելու համար: Երբ սեղանի զանգակը կը հնչէր՝ իր չորցած հացը կը կրծէր ան. բայց շատ անգամ իրեն ծանօթ նաւապետը պնակով կերակուր կը բերէր իրեն: Արմենակ զայն ուտելէն վերջ եփալլաւ մը կ'ըսէր բերդին, և հայր մեր այն հայ աղային, որ իրեն և ո՛չ իսկ նայուածք մը տուաւ: Խեղճ պատանին կը կարծէր թէ այդ կերակուրները իրեն հայրենակից աղան կը զրկէր...

Արմենակ, այն զեղի, հանգիստ և եր-

Ջանիկ կեանքը որ ճանչցաւ իր թշուառ կեանքին մօտը, յանդգնեցաւ մտածել թէ ինչո՞ւ հարուստներն իրեն չեն գլխար. Ըմբռնեց միանգամայն թէ թշուառին կեանքը՝ հարուստին վարդէ կեանքին փուշն է, ցեխէ շրջանակ մ'է՝ անոնց աղամանդէ կեանքին։ Ինքը պէտք էր աշխատանքով ու քրտինքով վաստակիլ, և իր վաստակածին քառասպատիկը, թերեւ աւելին ալ՝ պիտի երթար հարստութեանց ժառանգորդներուն, որ կրկնապատկելու պիտի ծառայէին անոնց զեղխութիւնները։...

Միակերպ ու տաժանելի օրեր անցան Արմենակին համար. հիմայ, հեռուն հորիզոնին վրայ կը տեսնուին քաղաքներ, որոնք սահման կը դնեն Ատլանտեան ովկիանոսին։ Ճամբորդներուն շրթանց վրայ է «Ամերիկա», որոնք մշուշի մէջ երևցող քաղաքները ցուցնելով՝ կը կրկնեն անոր անունը։

Ճամբորդները ձանձրացած երկար ու հանգիստ ճամբորդութենէ և յոգնած զեղխութենէ՝ օրէ օր կը սպասէին ոտքերնին ցամաքին վրայ դնելու՝ հոն շարունակելու համար իրենց անաշխատ օրերը։ Արմենակն

ալ Ամերիկային կը սպասէր աւելի փայլուն յոյսերով բերկրած. յոյսեր, որոնք իրեն դաժան կեանքին վերջ պիտի դնէին։

Ո՛հ, Ամերիկան... ամիսներ առաջ երազուած։ Ամերիկա՛, որքան անուշ կուգայ այդ հնչումը իր ականջին։ Հիմայ քանի՜ որ կը յառաջէ շոգեհաւը՝ իր հիմնած շէնքերը կը բարձրանան. նա հոն այդ օտար երկրին մէջ պիտի գտնէ կեանքի ժպիտներ, իրեն, մայրիկին, քուրիկին և Լեոնիկին համար։...

Կ'որոշուին հիմայ քաղաքներ և մեծղի պալատներ, որոնց վրայի նուրբ մշուշը արևով ոսկեզօծուած՝ քօղի մը փոխուած է. և պալատներն ոսկեղէն ապակիներով շինուած կը թուին, երբ ճիշդ անոնց դիմացը՝ հորիզոնին վրայ՝ նոր կ'արթննայ արեգակը, և իր ճառագայթները անոնց կ'ուղղէ։

Ա՛հ, որքան դիւթիչ է ան. այդ պալատները արևուն տակ կարծես կը ժպտին Արմենակին դիմաց. և կ'երդնուն օր մը իրեն ստացուածքն ըլլալու. և պատանին՝ այդ խոստացուած բոլոր հարստութիւնները կ'որոշէ, դեռ նաւէն չելած, դէպ ի հայրենիք փոխադրել, իր մայրիկին մօտ։

Նաւը խարխալը կը ձգէ Նիւ-Եորքի նաւահանգստին մէջ. և հարուստները՝ արդէն հազուած ու սգուած՝ իրենց պայուսակները կրող ծառաներուն հետ վար կ'իջնեն։ Արմենակին մօտէն անցան հայ աղան և հայ տիկինը, և պատանին՝ իր շնորհակալիքը յայտնելու և օգնութիւն մը թախանձելու համար՝ իր ազգայիններուն մօտենալ փորձեց, բայց դեռ քանի մը քայլ չըրած՝ քարացած՝ գամուեցաւ, երբ աղան թթու դէմքով իր կնոջ դռնաւով՝ մըմաաց.

— Առաջ անցնինք. ան փխը չմօտենայ . . .

✱
✱ ✱

Առաւօտ մը կանուխ դեռ արշալոյսը չմարած երկնքին վրայ, երկայնահասակ մարդ մը Նիւ-Եորքի փողոցները կը չափաւորօրէն, մըտա դէմքը սարսափ կ'ազդէր, բզկտած զգեստը սեցած էր թէ՛ մուրէն և թէ՛ աղտոտութենէն. սև չուան մը ուսին վրայ, և ցախաւել մը բազկին տակ՝ խոպոտ ձայնը երբեմն երբեմն մէջտեղ կը հանէր պռաւով — «Նիւ-Եորք» . . .

Մարդուն կը հետեւէր պատանի մը, որուն նայուածքները ու քալուածքը կը մատնէին զինքը թէ անվարժ է Նիւ-Եորքի փողոցներուն. պատանին չէր խօսեր բնաւ իր տիրոջ հետ, իր երեսը դեռ մաքուր էր. բայց կոնակին վրայի չուանը մըտա էր։

Երբ իր տէրը ձայնով «Նիւ-Եորք» կը պոռար՝ պատանին ալ նորավարժ հնչումով, անուշ ու զիւ ձայնով նոյնը կը կրկնէր։

Ժամ մը վերջ պատանին արդէն մըտած է, և այդ սև դէմքին վրայ կեանքի ժպիտը քաղցր է։

Արդեօք իր մայրը պիտի ճանչնայ հիմայ Արմենակը, որ օտար երկրի մէջ այս նուաստ պաշտօնով կ'ուզէ զինքը կերակրել։

Օրն ի բուն անոնք ման եկան քաղաքին փողոցներուն մէջ, և չյոգնեցան փոխին ի փոխ «Նիւ-Եորք» պոռալէն։ Արմենակը, երբեմն երբեմն մայրենի լեզուով հառաչանքներ կը հանէր սրտին խորէն, որոնց իմաստը թէն իր տիրոջը անհասկնալի էին, բայց Արմենակ անոր զրթալիւր նայուածքներովը կը սփոփուէր։

Իրիկունը՝ վարպետը քիչ մը դրամով գոհացուց իր նորեկ աշակերտը, և իր փոքրիկ տանը անկիւնին մէջ անոր պառկելու տեղ մը տուաւ:

*
* *

Երկրորդ օրը նորէն կանուխ սկսան իրենց գործին. Արմենակ դարբինի ընդարձակ գործատան մը առջեւէն կ'անցնէր «Յիսնելոյ» պոռալով: Ներսը՝ աշխատաւորներէն մէկը կը հարցնէր իր ընկերոջը.

— Սա տղան հայ չ'ե՞րևար քեզի:

— Նայուածքը կը ցուցնէ որ օտարական մ'է, կընայ կարծիքդ ճիշդ ըլլալ:

— Մեզի ալ այդ հասակով աշխատաւոր մը պէտք էր:

— Հայ է, հայ, «Աստուած» բառը լսեցի:

— Մեզի ալ աշակերտ մը պէտք է, կը կենց նոյնը աւելի բարձր ձայնով. այնպէս որ լսեց զայն Արմենակ և մրոտ դէմքը անոնց դարձուց տարակուսանքի ժպիտով:

— Հայ ես, հարցուց աշխատաւորներէն մէկը:

— Հայ եմ. Աստուած դրկեց զձեզ աղբարներս. հոս լեզու չեմ գիտեր, բան չեմ գիտեր. — և հայրենիքի սովալլուկ կարօտով մը անոնց պլլուեցաւ:

Դարբինները վայրկեան մը ձգած Արմենակը՝ Ամերիկացի վարպետին հետ խօսեցան, պատանւոյն չզիտցած լեզուով: Սոյդ համառօտ խօսակցութենէն ետքը՝ վարպետը մրոտ շրթունքներով համբուրեց իր աշակերտին ճակատը, սև արցունքի կաթիլներ թողլով անոր երեսին վրայ, և վայրկեան մը անխօսուն սրտերը իրարու շատ բաներ ըսին... Հեռացաւ վարպետը. Արմենակ քանի մ'անգամ դարձած՝ ժպիտով և ձեռքերով բարեկեց զինքը... որ ալ չտեսնուեցաւ:

Երբ ալ միջնցաւ՝ հայ դարբինները Արմենակին քիչ մը ուտելիք բերին. ափ մը հող ցոյց տուին անոր իրրանկողին, և երկու չուլի կտորներ որոնք պիտի կարենային թէ՛ վերմակի թէ՛ անկողնոյ տեղ ծառայել:

Առաջին օրն իսկ հասկցաւ պատանին թէ ծուղակի մը մէջ ընկած էր. հասկցաւ

թէ բարի ամերիկացին ձեռքէ հանեց. և առաջին գիշերը մինակութեան մէջ արտասուելով անցուց. իր ամէն մէկ արցունքի կաթիլին մէջ տխուր գծով մը կը պատկերանայն մայրիկն ու քոյրիկը: •

Եւ ափսոս որ այդ տխուր գիշերը վերջինը չեղաւ: Ան տժգոհ մնաց հայրենակիցներէն, որոնք զինքը օրն ի րուն աշխատեցնէին վերջ, այնքան քիչ ստակ կը վճարէին՝ որ չէր բաւեր իր պէտքերուն: Բայց պատանին կրցած խնայողութիւնը կ'ընէր սեկը սեկին վրայ դնելու համար և վեց ամսուան մէջ հազիւ կրցաւ 150 տոլար իր մօրը զրկել տէր Կ... քահանային հասցէով, որ իր գիւղին բարի և հաւատարիմ առաջնորդն էր: Այդչափ ստակն ալ պիտի չկարենար նա հաւաքել, եթէ գիշերները սիկարէզի գործատուննէրու մէջ աշխատելով կէս գիշերը չանցընէր:

Բայց սակայն այդ 150 տոլարները հաւեցին ու մաշեցին զինքը. գրեթէ ամէն օր չոր հացով և գիշերները հազիւ երեք—չորս ժամ քնանալով կ'անցընէր: Օրուան մէջ այնքան կը յոգնէր՝ որ առաւօտը կանուխ՝

երբ իր ազգայինները կու գային զինքը արթնցնելու՝ միշտ դառնութեամբ մը կը բանար աչքերը անոնց զիմաց:

Նոյնպիսի դաժան կեանքով մի քանի ամիս վերջ կրկին 200 տոլար զրկեց իր մօրը՝ նամակով մը. բայց հազիւ լրացած իր պանդխտութեան տարին՝ անկողին ինկաւ նա և բաւական ժամանակ նիւթական և բարոյական դառն ցաւերով նիհարցաւ:

*
* *

Դուրսը ձմրան ամենասաստիկ հովը գետնի ձիւներուն հետ կը խաղայ: Մայրը փլփլկած խղիկին մէջ իր աղջկան կը սպասէ, որ պիտի դառնայ տէր Կ... քահանային տունէն: Գիւղի ամենէն գիտնականը քահանան ըլլալով՝ գաղթական տեղացիները անոր կ'ուղղէին իրենց նամակները. և տէր հայրը՝ որոշած օրը երբ նամակի սպասողներով իր բակը լեցուած կը տեսնէր՝ հասցէները բարձրաձայն կը կարդար. և ամէն մէկ հասցէ կարդալուն տխուր դէմքի մը վրայ խոշոր ժպիտ մը կը գծուէր: Այսօր, հոս էր նորէն Արմենակին քոյրը

Նուարդ՝ որ պատին յեցած՝ ականջները տէր—հօր ձայնին կու տար։ Այս անգամ սակայն վերջապէս նամակ մը կար իր մայրիկին. և զիբը եղբօրն էր։ Նուարդը յափըշտակեց զայն տէր—հօր ձեռքէն և զիմադրելով սաստիկ հովին՝ դէպ ի տուն սկսաւ վազել։

Տանը մօտեցաւ։

Մայրը հրճուանքով մը կը տեսներ աղջիկը ժպտուն գէմքով, որ մէկ ձեռքը կուրծքին սեղմած՝ միւսով թռչիլ կը փորձէր. անհամբեր՝ զլուխը դուրս ձգեց պատահանէն և հովուն տուաւ սա խօսքերը։

— Մեզի գիր կայ, Նուարդս։

Բայց ափսոս, ի զուր աղջիկը ուրախալի պատասխանը կը կրկնէր, հովը զայն չէր հասցներ։

Ծնչասպառ, կուրծքին վրայ սեղմած նամակը համբուրեց ու մայրիկին յանձնեց. և մայրը ուրախութեան արցունքով զայն թրջեց, դողդացող մատներով բացաւ ու տուաւ Նուարդին որ կարդայ։

«Սիրելի մայրիկ, անուշիկ քուրիկ.

Պանդխտութեան տառերորդ ամիսը լրացաւ և կրկին նամակներուս պատասխանը

չստացայ. չորս ամիս առաջ 150 տուար դրկեցի. հիմայ 200 տուար ալ կը դրկեմ նորէն տէր Կ... քահանային միջոցաւ. կը փափագիմ որ այս զբամով նախ կանգնուի մեր այրած տունը։...

Որդիական համբոյրներով մնամ

Ձեր որդին Արմենակ»։

Ո՛չ Նուարդը և ո՛չ մայրը ուշ չէին դներ Արմենակին զրաճներուն. մեքենաբար մտիկ ըրին այդ տողերը՝ մտքերնին իրենց սրտին խնդութեան տուած։ Եւ երբ երկրորդ և երրորդ անգամ զայն նորէն կարդացին՝ զարմանքով մը լինցուցին զայն. ի՞նչպէս կարելի էր 150 տուարը չստանալ։ Երկրորդ օրը տէր—հայրը երգունալով կըրկնեց թէ 200 տուարէն դուրս փարա մ'ալ ստացած չէր Արմենակէն։

Պարնան հագիւ թէ ձիւները կը սկսին հալիլ՝ Արմենակենց իղիկը տան մը ձեւ կ'առնէ. ձիւդ այրուած տանը տեղ կը բարձրանայ նոր շէնքը։

Կայ հին նախապաշարում մը, և որ կը տեսէ ցարդ, թէ նոր տուն շինողը պէտք է իր ընտանեաց անդամներէն մէկը գերեզմանին զոհէ. Արմենակենց տանը զոհը ո՛վ

պիտի ըլլար. կամ մայրիկը, կամ Նուարդը, աս չէին մտածած:

Երբ տանը չորս պատերը կը բարձրանան և տանիքը անձրեւէն կը պատսպարէ արդէն, կը սկսին հոն հաստատուել իրենց բնակութիւնը: Բաց պատուհանները, խոնաւ պատերը շուտով անկողին ձգեցին Նուարդին մայրիկը. արդէն իրարու յաջորդող դժբախտութիւնները զինքը վատուցուցած էին,

Տունը կէս մնաց. աւելցած ստակը բժիշկին ու դեղերու գնաց. և սակայն հիւանդին թոքատապը այդ խոնաւ սենեկին մէջ օրէ օր սաստկացաւ: Յետին չքաւորութեանէն ստիպուած՝ Նուարդը վերստին յիշեց որ իր եղբոր ղրկած 150 տոլարը մէջ խաղցուած էր: Նա նորէն տէր-հօր գնաց. իր և մօրը թշուառ կեանքը արցունքով նկարագրեց. և տէր-հայրը նորէն երգուեցաւ « Ուտողին հարամ ըլլայ » կրկնեց քանի մը անգամ՝ և այս երգմանը վրայ յուսահատած՝ Նուարդ աղքատի մախաղը ուսին՝ մոռալու ելաւ, իր և շրջակայ գիւղերը:

Նուարդ մօտի գիւղերն երթալով հան-

դերձ՝ օրուան մէջ առ նուազն երկու անգամ իր հիւանդ մօրը կը ներկայանար:

Երբ մօտակայ գիւղերէն ալ չկրցաւ ըստ բաւականի ողորմութիւն ստանալ՝ դէպ ի կարին դիմեց. միանգամայն յոյս ունէր իր Լեոնիկ եղբայրը գտնել և զինքը հոգացող բարի աղայէն գումար մը ստանալ: Կարնեցի տանտիկիները ընդհանրապէս դատարկ չէին դարձներ իրենց դուռը զարնող աղքատը, մանաւանդ երբ ան աղջիկ մը կ'ըլլար. և արդէն Նուարդը տեսնողները, անոր համեստ դէմքէն կը գուշակէին թէ թշուառացած ընտանիքի մը դուստրը պէտք էր ըլլալ:

Տիկին մը Նուարդին շերտ մը հաց տալէն վերջ՝ քովինին դառնալով կը փսփսար.

— Սա աղջկան կապոյտ աչքերը Լեոնին աչքերուն չեն նմանիր:

— Շատ կը նմանին. կարծես մէկ մօր զաւակ են. — ըսին ու ներս քաշուեցան: Սյդ վայրկենին, ճիշդ նոյն տանը դիմաց բարձրացող պալատին վերնայարկի պատըշգամին վրայ՝ աղախին մը մանկան մը հարցումին կը պատասխանէր.

— Հայ է, հայ:

Ու փոքրիկը իր տարիքէն շատ բարձր խորհրդածելով՝ ըսաւ անգղիերէն լեզուով.

— Հայերը մեր հացը կ'ուտեն. — և իր մօտ եղած գաւաթ մը ջուրը կրցաւ ճիշդ թշուառ Նուարդին գլխուն վրայ թափել: Աղջիկը ջրով ու արցունքով թրջուած դէմքը դէպ ի վեր դարձուց... Բայց լաւ որ չարածճի մանուկը ներս փախած էր. ապա թէ ոչ՝ երբ իր կապոյտ աչքերը անոր կապոյտ աչքերուն հանդիպէին՝ պիտի ճանչնար իր Լեոնիկ եղբայրը:...

Նուարդ շատ գոհ կարնեցիներուն տուած ողորմութենէն՝ դեռ արեւը մարը չմտած՝ մախաղը լեցուն տուն մեկնեցաւ: Ան մտածած էր չիմացնել մայրիկին թէ մուրալու համար մինչեւ կարին գացած էր. այդ պատճառաւ որքան կարելի էր կը ջանար շուտ տուն հասնիլ: Եւ քալելու տեղ սկսաւ վազել:

*
* *

Զի գիտցուիր, թէ ինչ պատճառի համար քիւրտերը ժամանակէ դուրս յարձակում մ'ըրած էին Նուարդին գիւղին վրայ:

Բայց այս անսովոր յարձակումը ահեկ էր. երբեք ոչ մէկ յարձակման ժամուն անքան հայեր զոհուած և տուներ այրուած չէին: Անշուշտ յարձակող քիւրտերը իրենց աշնան սովորական կողոպուտին նիւթ չգտնելով՝ աւելի ևս զայրացած էին նոյն իսկ իգական սեռին և մանուկներուն դէմ:

Նոյն օրն էր. Նուարդը կարինէն հեռացած՝ երբ զառիվերի մը վրայ հասաւ՝ դիմացը տեսաւ սև ծուխ մը՝ որ կը բարձրանար մարը մտնող արևուն դիմաց:

— Անտառ մը կ'այրի:

Ասկէ աւելի մեծ չարիք մը չէր կրնար մտածել ան: Սակայն դեռ չէր կրնար որոշել թէ ո՞ր գիւղին անտառն էր այն:

Կէս ժամ վերջ՝ բլրակ մը ծածկեց իր առջև հրդեհոտող անտառը. բայց նա գիտէր որ մօտեցած էր իւր գիւղին. հոն, աջակողմի երկիրը իրենց զրացի Յովհաննէս աղբարինն էր: Բլրակը կտրելէն վերջ իր առջև պիտի գտնէր տէր Կ... քահանային այգին:

Հագիւ թէ բլրակը կտրեց՝ հոն քիչ մը մօտէն լսեց մարդկային հառաչանքներ և «մեղայ»ներ. սարսուաց փոքրիկ աղջիկը. ձայնը տէր-հօրը երկրէն կու գար:

— Զըլլայ թէ տէր-հօր վրայ արջ մը
յարձակած ըլլայ, չըլլայ թէ տէր հայրը
կացինը ծառին զարնելու տեղ ոտքին զար-
կած ըլլայ:

Եւ աղջիկ մը այս կրնար միայն խորհիլ:

— Չէ՛, երթամ օգնեմ բարի տէր-հօրը:

Ու յառաջեց դէպ ի ոռնացող ձայնը:
Նուարդին ոտքերը գրեթէ բռնուեցան. ալ
չկրցաւ առաջ երթալ, երբ տեսաւ հոն,
փոսի մը մէջ արիւնոտ գլուխ մը՝ տխուր
աչքերով, որ բարձրացաւ, հառաչեց...
և նորէն ընկաւ:

Նուարդին տօլին մէջ դեռ քչիկ մը ջուր
ֆնացած էր. պուտ մը բերանը առաւ, ոտ-
քերուն դողդղացումը անցընելու համար և
քիչ մ'ալ դեռ առաջ գնաց:

— Ո՛վ... է... հարցուց վիրաւորեալը:

— Սրբուկին Նուարդն եմ. տէր-հօրը
Պետրոս աղբա՛րն ես:

— Ա՛հ, կ'այրիմ... կ'այրիմ... Աս-
տուած զիս պատժեց... հարամ եղան ձեր
ստակները... ա՛ռ... աղօթէ՛... գնա՛ որ
մեռնիմ:

Եւ ձայնը խղղուեցաւ կողորդին մէջ:
Պետրոս աղբարը Նուարդին ղիմաց ահաւ-

ները իրարու կրճտեց. բազուկները մի
քանի անգամ գետնին զարկաւ և անշնչա-
ցաւ...

— Ո՞վ էր զարնողը, Պետրոս աղբար.
— հարցուց Նուարդը կարեկցական շեշտով,
և սպասեց պատասխանի. Պետրոս աղբա-
րին բաց բերանը չչարժեցաւ:

— Մեռաւ...

Յիշեց Նուարդ իր եղբոր 150 տոլա-
րը, որուն երեսն իսկ տեսած չէին: Բայց
ինչպէս մեռելի մը մօտենար ան. ձգեց
հոն ստակը ու մեռելը, և տուն վազեց.
Թերեւս մայրիկը այս ուրախալի լուրով
պիտի բժշկուէր:

Բայց մոռցեր էր Նուարդ հրդեհուող
անտառը որ դեռ կը միսար: Այս սարսա-
փեցուցիչ դէպքը ատեն չտուաւ իրեն որ
ղիմացը նայէր, և տեսնէր՝ թէ իր հայրե-
նիքն է որ դեռ ծովսերու մէջ է: Քիչ մը
առաջ՝ տարեց կին մը վիրաւորուած՝ խո-
տերուն վրայ փռուած էր. և ձգած իր
վէրքին ցաւերը՝ բոլոր ուժովը կը պոռար
Նուարդին ուղղուած.

— Ե՛տ դարձիր աղջիկս. քիւրտերը
թալլեցին գեղերնիս. զքեզ ալ կը փախ-

ցնեն. խնդճ Մարիամա... — և մանկան մը պէս սկսաւ լալ:

Այս բոթին իբր պատասխան՝

— Մայրիկս, — գոչեց Նուարդ. և իր վազքը արգիւող մախաղը կնոջ քով թողլով՝ գիւղ վազեց:

Աւերակները, ընկած սեւ գերանները զինքը շուարեցուցին. նա ողբացող գիւղին մէջ թափառկոտ նայուածքներ կու տար իրենց տունը վայրկեան մ'առաջ ճանչնալու համար:

Աղբիւրին քով է հիմայ. չէ՞ այն՝ որուն աջ կողմն էր իրենց նորաշէն տունը. սա դեռ ծխացող տունը իրենցը չէ՞... հապա մայրիկը...

Ի զո՛ւր մոխիրներուն, մխացող գերաններուն մէջէն իր մայրիկին ձայնը կը յուսար լսել: Արցունքը, որ կը հոսէր աչքերէն՝ պիտի կարենար իրենց տան կրակը մարել:

— «Մայրիկս»...

Գէթ մոխիրը տեսնէր: Ու հոն նշմարեց որ գետնայարկին այն սենեակը ուր մայրիկը պառկած էր՝ կ'որոշուէր. մի քանի գերաններ ճակատ ճակտի տուած՝ իրենց

ներքև ունէին սև դիակ մը: Մայրիկին դէմքն էր. թերեւս կ'ապրէր. թերեւս ծուխը սեցուցած էր անոր պատի պէս ճեմակ դէմքը. թերեւս ան իր արցունքներուն տակ պիտի արթըննար:

— «Մայրիկ»... գոչեց նորէն: Եւ գերանները անհոգ անհոգ դեռ կը ծխային. և արևը կը քաշուէր բարձրացող ծուխին վրայէն:

— «Մայրիկ»... անգամ մ'ալ, և կիսամերկ թեւերով՝ կուրծքին վրայ սեղմեց զայն. ուզեց որ սիրտը՝ սրտին հետ խօսի: . . . Բայց մայրիկը փշրեցաւ բազուկներուն մէջ՝ ածուխի նման. և չզգաց Նուարդ՝ որ իր սիրտն ալ համրացաւ...

Մարած ընկաւ...

*
* *

Արևը դեռ նոր մարը կը մտնէ: Կարմրագոյն վերջալոյսին մէջ ողողուած են արևմուտքի լեռները, որոնք կը խնդան կարծես այրուած գիւղին դիմաց: Խուփ մը օրիորդներ կ'անցնէին փողոցներէն. եթէ այս ժամուս՝ ասոնց հանդիպէր գիւղացին

կամ անտառի մը մէջ, կամ առուակի մը եզերքը և կամ աղբիւրի մը կողքին՝ սարսափահար պիտի փախչէր իբրեւ քղմեզ առ ղեկներէ¹ :

Բայց հիմայ նորէն սարսափահար կը փախչին ասոնցմէ գեղջկուհիները : Ամէն անգամ որ խումբին մէջ նոր անձ մը կ'աւելնար՝ պահուրտած ժողովուրդը իր տան մէջ արցունքով կը փափսար :

— Խեղճ... (Մարիամն) ալ բռնուեցաւ :

Այս խումբը շրջապատուած էր ութտասը քեւրտերէ, որոնք իրենց դանձերնելով բոլորակ մը կազմած էին. և այս բոլորակին մէջ գունատ էին անոնք, և հազիւ կրնային շնչել :

Որոշուած էր ասոնց ճակատագիրը : Ուրիշ անգամներ շատերուն քոյրերը քիւրտերու յարձակումին մէջ՝ ա՛յսպէս բռնուած, տարուած և ալ չէին դարձած : Ասոնք ալ՝ կամ պիտի քրդանային և կամ իրենց աբիւնով իրենց պատիւը և դաւանանքը պիտի պաշտպանէին : Եւ արդէն քանի մը

1. — Քառ գէղ — գէղ. յաւերժահարսներու խումբը աստղերու հետ երևան կու գայ. ասոնց վրայ շատ մը պատմութիւններ ունի ուսմիկ ժողովուրդը :

ղիւցազնուհիներ փորձած էին սուրէ շրջանակէն դուրս փախչիլ. և ահա, դեռ կը կաթկըթէ անոնց արիւնը քանի մը սուրեւրու վրայէն :

— Հոս ալ մէկը կայ, — մըմնաց քիւրտերէն մէկը, մատը երկնցնելով խանձուած սիւներու խումբին :

— Խեղճ Նուարդը պիտի ըլլայ, — փափսացին իրարու գերեալները :

Քիւրտը արդէն դէպ ի հոն ուղղուած էր, և աւելի մօտէն զննեց և կրկնեց.

— Մեռած չէ՞...

— Չեոք ճակտին դիր, — ըսաւ ուրիշ մը :

Տրուած հրահանգը կատարելէն վերջ՝

— Այո՛, ողջ է, ճակատը տաք է, մաքրած պիտի ըլլայ :

— Մե՞ծ է :

— Հազիւ տասնըչորս — տասնըհինգ տարեկան պիտի ըլլայ :

— Ափսոս, մըմնաց ուրիշ մը :

— Չո՛ւր գլխուն վրայ, ջո՛ւր, պոռացին այն ատեն քանի մը քիւրտեր :

Աղբիւրը արդէն մօտ էր. երեք չորս քիւրտեր՝ իրենց ափերով շարունակ ջուր

լեցուցին Նուարդին գլխուն վրայ: Եւ ահա թշուառը բացաւ աչքերը այրուած սիւներուն տակ, վերցուց գլուխը մայրիկին ածխացած կուրծքէն. և նորէն՝ նորէն կանչեց «Մայրիկա»:

Նուարդն ալ սուրէ շրջանակին մէջ մտցուեցաւ: Քիւրտերը գինքը դէպ ի Պօլիս տարուող խումրին մէջ համըեցին:

*
* *

Արմենակը արդէն վատուեցած Ամերիկայի մէջ՝ իր հիւանդ մայրիկէն կրկին ու կրկին նամակներ կը ստանար. որոնց մէջ մայրը արցունքով կը պաղատէր որդւոյն հայրենիք վերադառնալ: Ասով կը յուսար խեղճ կիներ իր առողջութիւնը գտնել: Արմենակ համոզուեցաւ. վասն զի ինքն ալ իր առաջին ուժը մօրը քով գտնել կը յուսար:

Նուարդին բռնուելէն մի քանի օր վերջ իր հայրենիքը կը մտնէր Արմենակ: Չգետները, գլխարկը և կրած հիւանդութիւնները՝ զինքը իբրեւ անծանօթ հիւր մը ներկայացուցին իր ծննդավայրին:

Իրիկուան դէմ էր. պատանին իր այրուած գիւղին մէջ կը թափառէր իր տունը գտնելու: Մայրերը դեռ իրենց զոհերը կ'ողբային. և ողբը՝ այսպիսի աւերակ տուներու մէջէն՝ անտարբեր անձին արցունքներն ալ կը քամէր: Կը տեսնուէին մայրեր՝ որոնք պատուհանին դիմաց իրենց մազերը կը փետտէին, և կամ՝ սպաննուած որդի մը կու լային, և կամ՝ իրենց յափըշտակուած դուստրը: Յաւը, կսկիծը, տգէտ ժողովուրդը մէկ մէկ տխուր բանաստեղծներ դարձուցած էր. ամէնքը դիւցազներգուներ եղած էին — բայց՝ արցունքոտ: Արմենակ աչքը աւերակին, ականջը՝ ողբին դեռ կը շրջի. տրոփում մ'ալ սրտին վրայ — «Եթէ լսեմ մայրիկիս ողբը Նուարդին վրայ»...:

Պատանին իր թաղին մէջ էր. մօտիկն էր այն աղբիւրը՝ որուն դիմաց ամառուան առտունները մեծ եղբայրը զինքը քովը կեցուցած, այս աղբիւրին ճակտին վրայ եղած արձանագրութիւնը իրեն համար ընթերցման վարժութեան էջ մը կը ծառայեցնէր: Աղբիւրին մօտիկն էր իրենց հիւղը, հոս, ուր որ այրուած գերանները ընկած

են. ճիշդ հոն պիտի կանգնուէր իրենց տունը:

Նոյն վայրկենին՝ մեծ սափոր մը կողին՝ աղբիւրին կը մօտենար կին մը, որ երկու անգամ կասկածոտ նայուածքներով՝ անձանօթ երիտասարդին հասակը չափեց:

Արմենակ՝ կնոջ մօտեցաւ և հարցուց.

— Հոս մօտն է Սրբուկենց տունը:

Կինը կոկորդին մէջ սեղմեց յուզումը, և

— «Աստուած հոգին լուսաւորէ» ըսաւ նախ, յետոյ՝ — Ուսկից կը ճանչնաս զինքը:

Եւ վերջին հարցումը դեռ բերանը՝ տեսաւ՝ որ գունատեցաւ անծանօթը, և ինչ կաւ տանը մոխիրներուն վրայ:

— Ա՛հ, Աստուած պէրաս տայ. պոռաց կինը — Արմենակն ես. և սափորի ջրով՝ խեղճ պատանին ոտք հանեց:

Թշուառ կինը իբրեւ մխիթարութիւն մը Արմենակին՝ հեկեկալով ըսաւ.

— Շարթուան մէջ կորսնցուցի երկու տղաքս, աղջիկս: Փառք տուր Աստուծոյ, քոյրդ ողջ է:

Արմենակ, տէր Կարապետին ողջ ըլլալը իմանալէ ետք՝ անոր տունը դիմեց. զայն աւերակ գտաւ. և անոր ցոյց տուին

փոքրիկ հիւզ մը որուն չորս կողմի ծակերէն կը նշմարուէր ճրագի նուաղ լոյսը տխուր դէմքի մը դիմաց. և այդ նուաղ լոյսին մէջ կը տեսուէին երկու շրթունքներ աղօթքով դողդղացող՝ և երկու աչքեր արցունքով փայլփլող:

Երբ կամաց մը դուռը զարկաւ Արմենակ՝ իր դիմաց գտաւ աղօթող ծերունին՝ երկայն, պատուած և աղտոտ խրխայով մը:

— Հո՞ս կը կենայ տէր Կարապետ քահանան. հարցուց Արմենակ անծանօթին:

— Աստուծոյ օրհնած, չե՞ս ճանչնար զիս. ըսաւ ինքը տէր Կարապետը, զայն բազուկներուն մէջ առնելով:

— Դուք էք տէր հայր...

— Ա՛հ, այս հիւզը մնաց ինձի. ուրիշ բան չունիմ, Աստուած և գերեզմաններ...

— Բարի իրիցկի՞նք...

— Աստուած հոգւոյն ողորմի. ալ մի՛ հարցնեք, ես միայն մնացի, կրկնեց տէր հայրը արտասուելով:

— Պետրոս աղբար...

— Անոր չարատանջ մահը Աստուած դրկեց: Ինձմէ ծածուկ գողցած էր 150 տոլարդ...

— Տէր հայր, տեղեկութիւն մ'ունի՞րք ըրոջս մասին:

— Այո՛ փախցուցած են. այսօր լսեցի որ քիւրտերը զինքն ալ Պօլսոյ կողմերը ղրկած են:

Այս լսելուն պէս ոտք ելաւ Ամենակ և ուզեց հիւղին դուռը բանալ:

— Բարո՛վ մնաք, տէր հայր:

— Օրհնած, դէպ ի ո՛ւր. հարցուց տէր հայրը ոտքի ելլելով:

— Քրոջս հետ մեռնելու՝ կ'ամ ապրելու. երկուքէն մէկն է ճակատագիրս:

— Կեցի՛ր, կեցի՛ր. ես ալ ուխտ մ'ունիմ. ես ալ պիտի մեռնիմ կամ պիտի ապրիմ քեզի հետ. որդիս ես ասկից վերջ. հայրդ եմ. — ըսաւ տէր հայրը բռնած Արմենակին ձեռքէն. և յուզումնալից տաք համբոյրով մը ճակտին՝ զայն իրեն որդին ըրաւ:

Եւ երբ քանի մը վայրկեան լռութիւնը հանդարտեցուց իրենց յուզումը՝ խօսք առաւ տէր հայրը.

— Մենք, ըսաւ, խմբովին այդ կողմերը պիտի դիմենք, արդէն ճիշդ վաղը կէսօր ճամբայ պիտի ելլենք. տե՛ս, նայէ՛

պատրաստած եմ մախադս. և պիտի ստիպուիմ մուրա՛լ... Նորէն լացաւ: Արմենակ խաղաղեցաւ, և տէր հօր փոքրիկ հիւղին մէջ լուսցուց:

Երկրորդ օրը, խումբ մը տեղացի գաղթականներ, որոնք նոր կորսնցուցած էին իրենց որդիքը, տուներնին, ոմանք իրենց ծնողքը և եղբայրնին, եկեղեցին ծունկի եկած՝ կ'արտասուէին հեղեղօրէն: Աղօթեցին անոնք, արտասուքը, յոյսը և հաւատքը աղօթել տունն անոնց: Յետոյ նոյն խումբը դիմեց գերեզմանատուն. գաղթականներուն գերեզմանի այցը շատ յուզիչ էր. առանց խոտի գերեզմանները՝ որոնց մէջ էին անմեղ զոհերը, պիտի յանձնէին երկնքի արցունքին և բուերու ողբին. և կը տարակուսէին՝ թէ իրենց ոսկրները թերեւս հռու պիտի մնային այս սրբազան վայրէն:

Հոս էր Արմենակն ալ, ան կ'ուզէր մօրը գերեզմանին վրայ թափել իր սիրտը գալանցնող արցունքը. — մայրիկը մոխիր դարձած էր:

Արմենակ գնաց թաղուեցաւ հօրը գերեզմանին վրայ բարձրացող փշալից խոտերուն մէջ. ափին մէջ առած ոսկիներու ծրարիկ մը՝ անոր ականջին երդունցաւ.

— Հայրիկ ահա աշխատանքիս վերջին պտուղը. ասոնցմով պիտի ազատեմ Նուարդը....

✱
✱ ✱

Իրիկուան դէմ աղքատներու խումբ մը Կարին կը հասնի և ուղղակի ժամատուն կը դիմէ. Արմենակ կը տեղեկանայ հոն որ երկու քիւրտեր երէկ իրիկուան դէմ դէպ ի Պոլիս տարած են թօփրազ-զալէցի աղջիկները, որոնց մէջ պիտի ըլլար ապահովապէս Նուարդը. երկրորդ օրը ճամբայ կ'եննեն Կարինէն և մուրալով ամիսներ վերջ կը հասնին Պարտիզակ:

Պատմութիւնը լմնցնելէն վերջ՝

— Հոս ենք հիմայ, Աստուած պիտի պահէ զմեզ. ըսաւ բարի ծերունին, բազուկները վեր վերցուցած արցունքով լեցուած աչքերուն հետ:

Մենք տխուր թմրութենէ մը ստափուելէն ետք.

— Աս է Արմենակը, հարցուցինք ծերունիին կամաց ձայնով մը:

Գլխով հաստատեց ծերունին և տար արցունքներէն մի բանին Արմենակին այրուող գլխուն վրայ ցօղեց:

— Ուրեմն դժուր էր Տէր Կարապետ քահանան: Այս հարցումը չկրցանք կամաց ձայնով ընել, այնպէս որ Արմենակին իսկ լսեց, և անուշ ժպիտ մը երեսին՝ մեղմ ձայնով մը ըսաւ:

— Այո, այո՛:

— Մենք շատ կը սիրենք մեր մայրենի երկրին զաւակները, ըսաւ մեր ընկերը Կարապետ՝ պատանեկան յուզումով. — մի քանի օրէն կ'աղէկնաս, և մեր սէրը զործով պիտի ցուցնենք քեզի:

Նորէն լուրթեամբ ժպտեցաւ Արմենակ: Յետոյ ծերունիին դարձանք և հարցուցինք:

— Նուարդը չկրցա՞նք գտնել տէր հայր:

— Չէ՛. բայց Աստուած մեծ է:

(Մենք յետոյ իմացանք՝ որ Նուարդը ազատած էր: Երբ Կարինէն կը մեկնին քիւրտերը և թօփրազ-զալէցի աղջիկները՝ նոյն իրիկունը սե-սե ամպերը կու գան կը ծածկեն աստղերն ու լուսինը. և ահա

յանկարծական անձրեւէ մը կը ստիպուին Կարնէն զեռ նոր դուրս ելած՝ տուն մը ապաստանիլ։ Բարեբախտաբար զասոնք հիւրընկալող տունը հայու մը կը վերաբերէր. որոնք աղջկանց լուսթենէն եղելու թիւնը կը գուշակեն։

Քիչ վերջ անձրեւը կը դադրի, բայց զեռ լուսինը ամպերէն դուրս չէ ելած. Քիւրտերը կը մեկնին հայուն տունէն կէս ժամ հեռու գտնուող գիւղի մը մէջ գիշերելու համար։ Երբ նեղ ճամբէ մը կ'անցնէին՝ վեց եօթը զինուած երիտասարդներ քիւրտերուն վրայ կը յարձկին, իրենց թաշկինակներով զանոնք կը խղզեն։

— Ազատած էք, կ'ըսեն թշուառներուն՝ և կ'անյայտանան։

Նոյն գիշերը Կարին կ'անցընեն և երկրորդ օրը հեռաւոր ճամբաներով իրենց այրած գիւղը կը հասնին լուսնին լոյսով։

Նուարդ երբ կ'իմանայ թէ Արմենակը դարձած է Ամերիկայէն, և զինքը փնտռելու համար Պոլսոյ կողմերը դիմած է տեղացի զաղթականներուն հետ, մի քանի օր վերջ ինքն ալ ուրիշ խումբի մը հետ կը մեկնի եղբօրը հետէն հասնելու համար...):

※
※ ※

Երկու օր վերջ երեքշաբթի առաւօտ կանուխ՝ Կարապետը ելած էր զիս կանչելու։

— Գիտե՞ս, ըսաւ ան տխրած, խեղճ Արմենակը ծանր է։

— Աղքատանոցէ՞ն կու գաս։

— Այո՛, ուղղակի անկից կու գամ, ծերունի քահանան կ'արտասուէր։

Ես իսկոյն վար թռայ. Մըոյին ձայն տունը և աղքատանոց դիմեցինք անխօսուն։

Երբ ներս մտանք՝ ծերունի քահանան Նարեկ կը կարդար, միւս աղքատները մտքերնին անոր սեւեռած՝ աղօթքին կը մասնակցէին. ուրիշ հասակաւոր մը Արմենակին ձեռքերը իր ձեռքերուն մէջ առած՝ զիմագիծը անոր երակներուն բաբախման հետ կը փոփոխէր։

Մեր հանած աղմուկէն զոց աչքերը բացաւ Արմենակ. զլիսու շարժումով բարեկց զմեզ և դառն կերպով ժպտեցաւ։ Ժպիտ մը՝ որ շատ անբնական էր նիհար և գու-

նառ զէմբրի մը վրայ: Ծերունին կամաց ձայնով մը հիւանդին ախանջն ի վար ըսաւ.

— Կը ճանչնաս, անցեալ օրուան բաւրեսիրտ պատանիներն են:

Արմենակ՝ նորէն բացաւ աչքերը, նորէն փակեց:

Միւս հասակաւոր անձը՝ այլագունիլ սկսաւ. մենք այլայլած զէմբերով՝ լուռ հարցումներ ըրինք անոր, և ան զողզղացող ձայնով տէր Կարապետ քահանային ախանջին փափսաց.

— Չեռերը պաղիլ սկսան:

Ծերունի քահանան Եարեկը նորէն ձեռք առաւ, աւելի յուզմամբ շարունակեց իր աղօթքը, և մենք ալ փոխն ի փոխ կը հովահարէինք Արմենակին զէմբը:

Կէս ժամ վերջ՝ նորէն բացաւ Արմենակ աչքերը.

— Զո՛ւր... Կ'այրի՛մ... հազիւ կրցաւ արտասանել այս երկու բառերը: Ծերունին մեզի դարձաւ և կամաց ձայնով ըսաւ.

— Գէշ նշան է:

Զուր չուզեցինք տալ հիւանդին, և ան ալ՝ արդէն իր խնդիրը չկրկնեց: Մի քանի վայրկեան վերջ առանց արցունքի կաթիլ

մը քամելու աչքերէն՝ սկսաւ հեկեկալ Արմենակ:

— Ինչո՛ւ կու լաս, կ'աղէկնաս, կ'աղէկնաս. կրկնեց Կարապետ:

Արմենակ՝ ձեռքով ղիմացը ցոյց տուաւ և ըսաւ.

— Չէ՞ք տեսներ, քիւրտերը մեր տունը կ'այրեն. խեղճ հայրիկս, եղբայրս զարնուեցան, մայրիկս բոցերու մէջ է...

— Կը զառանցէ, ըսինք իրարու մեր նայուածքներով:

Քիչ վերջ՝ նորէն լալ սկսաւ.

— Հիմա՞յ ինչու կու լաս, հարցուց տէր հայրը.

— Չէ՞ք տեսներ, Նուարդը որք մնացած է. տեսէք Լեոնիկը գինքը ինչպէս կը ձեծէ:

Մենք նորէն լուռ կեցանք: Քիչ վերջ՝ Արմենակ, իրեւ թէ նախորդ խօսքերը ինքը ըսած չըլլար՝ սկսաւ հառաչանքներով անհանգիստ ըլլալ, տապալումիլ անկողնոյն մէջ. յետոյ նորէն հանդարտեցաւ և սկսաւ արագ արագ շնչել: Երկու անգամ խաչակնքեց և ժպտիլ սկսաւ, մենք այդ ժպտին ղիմաց շատ զգածուեցանք:

— Ինչո՞ւ կը ժպտիս զաւակս, հարցոյ տէր հայրը:

Արմենակ՝ նորէն մատը զիմացը ուղղեց ու ըսաւ:

— Ամերիկան է...

Եւ յետոյ մի քանի անգամ նորէն տապալելակեցաւ. մենք չկրցանք զիմանալ. զեռ առաջին անգամն էր որ մարմնոյն և հոգիին մենամարտութեան ներկայ կ'ըլլայինք. աչքերնիս գոցեցինք երբ ան գլուխը տէր հօր ձեռքերուն մէջ զնեւէն վերջ՝ աչքերը անթարթ՝ մեզի ուղղեց. լսեցինք ակոսանքուն կրճատմը. և երկու անգամ հառաչանքներ հանելէն վերջ՝ ուրիշ երրորդ աւելի սաստիկ հառաչանք մը հանեց... և հանգարտեցաւ...

Աչքերնիս բացինք իրեն զիմաց. ինչ՞՞ Արմենակը կիրի պէս ճերմակ գէմքին վերայի կապոյտ աչքերը զեռ մեզի յառած էր. բերանը բացած՝ կարծես ճիգ կ'ընէր մեզի Ամերիկան ցուցնելու. Ամերիկան, յոյսերու աշխարհը. որ եկեր սեղմուել էր աղքատանոցի այս փողբրիկ սենեկին մէջ ճիշդ Արմենակին աչքերուն զիմաց:

Մենք երազային յուզումով թմրած՝ կը

նայէինք ծերունի քահանային, որ Արմենակին ճակտին արցունքոտ համրոյր մը տալէն վերջ՝ իր սպիտակ գլուխը ձեռքերուն մէջ առաւ և մեզի դռնալով՝ հեկեկաց.

— Աստուած հոգին լուսաւորէ:

Մենք մի քանի վայրկեան վերջ ինքզինքնիս գտած՝ իմացանք որ մեռելի մը մօտ ենք, թշուառ Արմենակին անշունչ մարմնոյն քով, զոր այնքան սիրած էինք. լացինք երկար և անոր զեռ տաք ճակտին համրոյրներ տուինք...

Նոյն օրը երեք ընկերներս մէջտեղ ընկանք շքեղ թաղում մ'ընելու: Ամենէն կարեւորն էր քահանայ մը գտնել, ողորմած քահանայ մը՝ որ թշուառի մը թաղումը առանց վճարքի ընէր:

Մըռն առաջարկեց իրենց ծովսի քահանային զիմել. երեքս միասին գնացինք, բարեբախտաբար տէր հայրը հոն էր:

Երկրորդ օրը կէսօրէն առաջ մեր միւս ձայնեղ ընկերները եկան շապիկ հագնելու, Կարապետը իր հօրը գեղեցիկ սնտուկ մը շինել տուաւ. զարնանային ծաղիկներով զարդարեցինք Արմենակը և գէմը անոնցմով շրջապատեցինք:

Տխուր զանգալը հնչեց. դազաղը եկեղեցիէն դուրս հանուեցաւ, ընկերոջները միայն Արմենակին հայրենակիցներն էին և մեր ընկերները: Տէր Կարապետ քահանան իր ազատտ խրիստոյով, գլուխը բաց՝ դազաղին գլխուն վերեւ կու լար անընդհատ. անոր երկու կողմը մենք կեցած էինք:

Մեր մտքին մէջ կը գծուէին միշտ գեղեզմանի ճամբուն վրայ Արմենակին գառանցանքի առարկաները, — Ամերիկան, Նուարդը և Լ. Լոնիկը:

Մեր գիւղի գերեզմանատան ճամբան՝ մասն է միանգամայն մայր ձանապարհին, ուրկէ պիտի անցնէին Իզմիտէն հասնողները:

Երբ գերեզմանին բաւական մօտեցած էինք՝ երկու մանչեր և միջահասակ աղջիկ մը, որոնք դէպ ի գիւղ կը դիմէին՝ շեղելով կանգ առին ճամբուն եզերքը, ամիսփածութեամբ մը կեցած սպասեցին որ դազաղը անցնէր իրենց առջևէն: Անոնք բոպիկ էին, պատուտած զգեստներ վրանին և մէկ մէկ մախազ կողերնուն վրայ ձգուած. մուրացիկ աղքատներ էին:

Ճիշդ իրենց մօտիկէն անցանք. անոնք ամչկոտ աչքերնին վար առած, կը խաչակնքէին և աղօթք մը կը մրմնջէին:

Ծերունի տէր Կարապետ քահանան արցունքոտ աչքերը կողմնակի դարձուց, հեկեկաց. և երբ երեք աղքատները իրենց ճանապարհը դէպ ի մեր գիւղը շարունակեցին՝ կրկին ետեւ դարձաւ ծերունին և լալով մեզի ըսաւ.

— Նուարդն է...

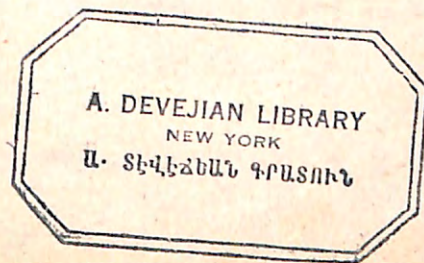
Ամենքս ալ լացինք. և միամտութեամբ կը յուսայինք՝ թէ Արմենակ մեր հեկեկումներէն անհանգիստ՝ մեր արցունքներուն ներքեւ պիտի բանար աչքերը:

Ան չարթընցաւ:

Իր յոյսերը ժառանգ թողած էր Նուարդին. և թշուառ աղջիկը յոյսերով բերկրած կ'երթար իր եղբայրը գտնելու...

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

	Ֆր.
Սրբազան Հայկազունք. - տպ. 1902	1 —
Զարդանկարք Աւետարանի Մէքէ Թագուն- ւոյ. - տպ. 1902	10 —
Կոստանդին Երզնկացի. - տպ. 1905	1 —
Առաքել Սիւնեցւոյ Աղամգիրքը. - տպ. 1907	1 50
Հայ Մամուլը տասնհինգ տարուան մէջ. - տպ. 1909	1 —
Սև էջը. - տպ. 1910	1 —

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552379

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552378

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552377

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552376

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552380

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0552375

